

POČÁTEK BIPOLÁRNÍHO SVĚTA
A KRIZE „PROSTŘEDNÍCH“
MOCNOSTÍ:
PRVNÍ OBDOBÍ V LETECH 1885–1918

V zimě 1884–1885 se v Berlíně sešly světové mocnosti a několik menších států, aby se pokusily dosáhnout obecnější shody v oblasti obchodu, námořní plavby a hranic v západní Africe a Kongu a obecněji se dohodly na zásadách účinné okupace Afriky.¹ Na berlínskou konferenci o západní Africe lze v mnoha ohledech nahlížet jako na vyvrcholení éry nadvlády starého kontinentu nad světovými záležitostmi. Japonsko, ačkoli se rychle modernizovalo, se konference neúčastnilo, Západ ho ještě pořád považoval za kuriózní a zaostalý stát. Naproti tomu Spojené státy na berlínské konferenci zastoupeny *byly*, neboť Washington považoval zde probírané problémy obchodu a mořeplavby za důležité pro americké zahraniční zájmy.² V mnoha dalších ohledech však Spojené státy zůstávaly stranou mezinárodní scény a bylo tomu tak až do roku 1892, kdy evropské mocnosti povýšily své diplomatické zástupce ve Washingtonu z vyslanců na velvyslance – což byla známka příslušnosti ke státům první třídy. Rovněž Rusko se konference účastnilo, ale ačkoli bylo silně zainteresováno v Asii, na africkém kontinentě se prakticky neuchytilo. Nacházelo se ve skutečnosti až na konci seznamu pozvaných států³ a jeho působení bylo omezeno na obecnou podporu Francie proti Británii. Tak bylo těžiště politického rozhodování vymezeno trojstranným vztahem Londýna, Pa-

říže a Berlína, s Bismarckem v rozhodujícím středovém postavení. Zdálo se, že se osud planety stále sprádá tam, kde se zřejmě osnoval v století předchozím nebo ještě dříve: v evropských ministerských úřadech. Je jasné, že pokud by se na konferenci nerozhodovalo o budoucnosti povodí Konga, ale osmanské říše, hrály by zde země jako Rakousko-Uhersko a Rusko mnohem významnější roli. To však jenom potvrzovalo tehdejší nezvratné přesvědčení, že Evropa je středem světa. Vždyť také ve stejné době ruský generál Dragimirov prohlašoval, že „záležitosti Dálného východu se rozhodují v Evropě“.⁴

Za další tři desítky let – což je doba v životě velmocenského systému opravdu krátká – se bude týž evropský kontinent rozpadat a některé jeho země budou blízko zhroucení. A ještě za další tři desetiletí bude dílo zkázy dokonáno. Většina kontinentu bude ekonomicky zdevastovaná, některé jeho části se ocitnou v troskách a budoucnost Evropy bude spočívat v rukou washingtonských a moskevských politiků.

Je samozřejmé, že se v roce 1885 o zkáze a zpusťování, které postihnou Evropu o šedesát let později, nikomu ani nezdálo, ale mnoho bystrých pozorovatelů konce devatenáctého století *tušilo* směr, kterým se dynamika světové moci řítí. Nejen intelektuálové a novináři, ale i rutinní politici hovořili a psali v pojmech vulgárně pojatého darwinistického světa boje, úspěchu a prohry, růstu a úpadku. A tak se přinejmenším už v roce 1895 nebo 1900 začínaly rýsovat hrubé kontury příštího světového řádu.⁵

Nejpozoruhodnějším rysem těchto prognóz bylo oživení de Tocquevillovy myšlenky, že se Spojené státy a Rusko v budoucnu stanou dvěma velkými světovými mocnostmi. Tato idea samozřejmě ztratila půdu pod nohama pod dojmem ruské pohromy na Krymu, průměrného výkonu ruské armády ve válce proti Turecku v roce 1877 a také pod dojmem americké občanské války i následujících izolacionistických desetiletí, kdy probíhala rekonstrukce země a dobývání Západu. Koncem devatenáctého století však průmyslový i zemědělský rozmach Spojených států a ruská vojenská expanze do Asie způsobily, že různé evropské pozorovatele začalo děsit budoucí světové uspořádání, ve kterém by vládla, jak se tehdy říkalo, ruská knuta a americký měšec s penězi.⁶ Snad protože znovu zvládly neomerkantilistické obchodní názory nad mírovým cobdenovským globálním systémem svobodného obchodu, existovala teď mnohem silnější tendence dokazovat, že přesuny ekonomické moci

povedou rovněž ke změnám politickým a teritoriálním. Dokonce i zpravidla obezřetný britský ministerský předseda lord Salisbury v roce 1898 připustil, že se svět rozděluje na „živoucí“ a „skomírající“ mocnosti.⁷ Tehdejší čínská porážka ve válce s Japonskem v letech 1894–1895, pokoření Španělska Spojenými státy v krátkém konfliktu v roce 1898 a ústup francouzských jednotek před Brity v incidentu u Fašody na horním Nilu (1898–1899) posloužily jako ověření teorie, že jen „ti nejschopnější, co přežijí“, diktují osudy národům stejně jako zvířecím druhům. Velmocenské boje už přestaly být pouze evropskou záležitostí – jako tomu bylo v roce 1830 nebo ještě v roce 1860 – a staly se celosvětovým zápasem o trhy a území.

Pokud však byly Spojené státy a Rusko předurčeny svou velikostí a počtem obyvatel, aby se staly příštími velmocemi, kdo měl být další? „Teorii tří světových říší“, což byla obecně rozšířená představa, že nezávislost si uchovají pouze tři (nebo podle některých úvah čtyři) největší a nejmocnější národní státy, se ohánělo mnoho státníků s imperiálními ambicemi.⁸ „Mám dojem,“ informoval veřejnost v roce 1897 britský ministr pro kolonie Joseph Chamberlain, „že současná tendence je soustředit veškerou moc do rukou největších impérií, zatímco menší, zaostávající království zřejmě poklesnou na druhořadé a podřízené místo...“⁹ Pro Německo je životně důležité, naléhal admirál Tirpitz na císaře Viléma, aby vybudovalo silné válečné loďstvo, a tak se stalo jednou ze „čtyř světových mocností: Rusko, Anglie, Amerika a Německo“.¹⁰ Francie se také musí zařadit mezi ně, varoval monsieur Darcy, neboť „ti, kteří nejdou vpřed, zaostávají, a kdo zaostává, je sražen k zemi“.¹¹ Dříve konsolidované mocnosti, jako byla Británie, Francie a Rakousko-Uhersko, tak byly postaveny před problém, zda dokážou čelit těmto novým ohrožením mezinárodního statu quo. Pro nově vzniklé mocnosti Německo, Itálii a Japonsko zase bylo otázkou, zda se jim podaří proniknout do sféry nazývané Berlínem „svět politické svobody“, než bude pozdě.

Nelze však tvrdit, že by koncem devatenáctého století byli těmito ideami posedlí všichni političtí představitelé. Mnozí byli mnohem více zaměstnáni domácími sociálními problémy. Mnozí tíhli k ideálům liberální, na zásadách laissez-faire založené mírové spolupráce.¹² Nicméně vládnoucí elity, vojenské kruhy a imperialistické organizace se v převládající míře klonily ke koncepci světového řádu zdůrazňující boj, změnu, konkurenci, užití síly a zapojení

státních zdrojů na podporu zvýšení státní moci. Méně rozvinuté oblasti světa byly rychle rozdělovány. To však byl jen počátek. Geopolitik sir Halford Mackinder dokazoval, že hlavním cílem moderních států už nebude součinnost a vnitřní rozvoj, ale expanzionismus zaměřený na anektování několika zbývajících území. Bude mezi nimi mnohem těsnější vztah, než byl dosud „mezi většími geografickými a většími historickými konglomeráty“,¹³ to znamená, že jejich velikost a počet se budou v mezinárodní rovnováze odrážet mnohem přesněji, a tak bude zaručeno správné využití zdrojů. Země se stovkami milionů rolníků nebude znamenat příliš. Ale také moderní stát může být zastíněn, pokud nebude mít oporu v dostatečně velké průmyslové výrobní základně. „Nejúspěšnějšími se stanou mocnosti s největší průmyslovou základnou,“ varoval britský imperialista Leo Amery. „Státy, které mají průmyslovou moc a jsou silné ve vědě a výzkumu, dokážou porazit všechny ostatní.“¹⁴

Valná část historie mezinárodních vztahů příštího půlstoletí se bude zabývat právě naplňováním těchto předpovědí. V té době došlo k dramatickým změnám mocenské rovnováhy jak v Evropě, tak mimo ni. Staré říše se hroutily a nové povstávaly. *Multipolární svět* z roku 1885 byl už v roce 1943 nahrazen světem *bipolárním*. Mezinárodní konflikty nabraly na síle a zvrhly se ve války zcela odlišné od omezených evropských konfliktů devatenáctého století. Výkonnost průmyslu a úspěchy vědy a techniky se stávaly stále důležitější složkou národní síly. Změny poměrů objemu světové průmyslové výroby se odrážely v měnících se mezinárodních poměrech vojenské moci a diplomatického vlivu. Vůdčí osobnosti byly stále důležité – kdo by mohl ve století Lenina, Hitlera a Stalina říci, že ne? – ale zasáhly do mocenské politiky jenom proto, že byly schopny řídit a reorganizovat výrobní síly velkého státu. A samotný osud nacistického Německa ukazuje, že válečná zkouška světové mocnosti byla nelítostná vůči každému státu, kterému ke splnění mocenských ambicí jeho vůdce scházela průmyslová a technická síla, potažmo vojenská výzbroj.

V devadesátých letech devatenáctého století už bylo sice v hrubých rysech těchto šest desetiletí velmocenských bojů předznamenáno, zbývalo však ještě určit úspěch nebo prohru *jednotlivých zemí*. To do značné míry záviselo na schopnosti dané země udržet nebo zvýšit objem průmyslové výroby. Ale hodně také záleželo jako

vždy na neměnných geografických faktorech, na tom, zda se země nalézají poblíž centra mezinárodních krizí, nebo na jejich periferii; zda je bezpečná před invazí; zda bude muset čelit dvěma nebo třem ohrožením současně. Velice důležitá také byla soudržnost národa, vlastenectví i způsob, jakým stát řídil občany. Schopnost společnosti nést válečná břemena silně ovlivňovalo vnitřní uspořádání státu. Hodně také záleželo na politickém spojení a na způsobu rozhodování. Zda byl bojující stát součástí velkého aliančního bloku, nebo se nalézal v izolaci. Zda vstupoval do války na počátku, nebo v jejím průběhu. Zda nevstoupily ostatní, původně neutrální mocnosti do války na straně nepřítele.

Tyto otázky ukazují, že každá náležitá analýza „příchodu bipolárního světa a krize „prostředních mocností““ vyžaduje, abychom zkoumali tři oddělené, ale navzájem provázané roviny příčinných souvislostí: za prvé změny vojensko-průmyslové výrobní základny neboli jak se určité státy materiálně zlepšovaly (nebo zhoršovaly); za druhé geopolitické, strategické a sociálně-kulturní faktory, které ovlivnily reakce jednotlivých států na tyto hlubší proměny světové rovnováhy, a za třetí diplomatické a politické změny, které měly rovněž vliv na úspěch nebo prohru ve velké koaliční válce počátku dvacátého století.

Posuny světové rovnováhy

Pozorovatelé světových záležitostí z období *fin de siècle* byli zjedno v tom, že se zrychlilo tempo ekonomických a politických změn, a tak se zřejmě stalo mezinárodní uspořádání mnohem vratší než dosud. Změny mocenské rovnováhy zpravidla vedly k nestabilitě a často i k válce. „To, co učinilo válku nevyhnutelnou,“ napsal Thúkýdides v *Peloponéské válce*, „byl růst athénské moci a obavy, které to vyvolalo ve Spartě.“¹⁵ Ale změny, jež v poslední čtvrtině devatenáctého století ovlivnily velmocenský systém, byly mnohem rozsáhlejší a většinou také rychlejší než kdy dříve. Světové obchodní a komunikační sítě – telegrafy, parníky, železnice, moderní tiskařské stroje – způsobily, že nové objevy ve vědě a technice nebo moderní postupy v průmyslové výrobě mohly být rozšířeny a přeneseny během několika let z jednoho kontinentu na druhý. Pět let poté, co Gilcríst a Thomas v roce 1879 objevili způsob, jak lze z levné železné rudy obsahující fosfor vyrobit kvalitní ocel,

už bylo v západní a střední Evropě v provozu čtyřiaosmdesát konvertorů¹⁶ a pokrok překročil i Atlantik. Výsledkem nebyl jenom pouhý přesun v poměru podílů jednotlivých států na objemu výroby oceli, ale také významná změna vojenského potenciálu.

Jak už jsme však viděli, vojenský potenciál nelze ztotožňovat s vojenskou silou. Ekonomický obr může z důvodů politické kultury nebo bezpečnosti v daných zeměpisných podmínkách raději zaujmout postavení vojenského trpaslíka, zatímco stát bez významných ekonomických zdrojů může zorganizovat svou společnost tak, že se stane obávanou vojenskou mocností. Výjimky z této zjednodušující rovnice „ekonomická síla = vojenská síla“ existují v tomto období stejně jako v jiných a zmíníme se o nich později. Přesto se spojení ekonomiky a strategie v období moderního, industrializovaného válčení stalo těsnějším. Abychom porozuměli dlouhodobým změnám ovlivňujícím mezinárodní rovnováhu sil v období mezi osmdesátými lety devatenáctého století a druhou světovou válkou, je třeba věnovat pozornost ekonomickým ukazatelům. Ty byly vybrány se zřetelem na stanovení potenciálu dané země pro vedení války, a tak k nim nejsou připojeny některé obecně známé ekonomické ukazatele,* které by pro naše šetření nebyly příliš užitečné.

Tabulka 12: Celková populace mocností v letech 1890–1938¹⁷
(v milionech)

	1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938	
1 Rusko	116,8	135,6	159,3	175,1	126,6	150,4	180,6	1
2 USA	62,6	75,9	91,9	97,3	105,7	119,1	138,3	2
3 Německo	49,2	56,0	64,5	66,9	42,8	55,4	68,5	4
4 Rakousko-Uhersko	42,6	46,7	50,8	52,1	–	–	–	
5 Japonsko	39,9	43,8	49,1	51,3	55,9	62,1	72,2	3
6 Francie	38,3	38,9	39,5	39,7	39,0	41,0	41,9	7
7 Británie	37,4	41,1	44,9	45,6	44,4	45,7	47,6	5
8 Itálie	30,0	32,2	34,4	35,1	37,7	40,3	43,8	6

* Např. podíly světového obchodu, které nepřiměřeně zvýhodňují postavení námořních obchodních států a podceňují ekonomickou sílu do značné míry soběstačných států.

Pouhá velikost populace není nikdy spolehlivým indikátorem síly, ale tabulka 12 přesto napovídá, že Rusko a Spojené státy lze přinejmenším z demografického hlediska považovat za odlišné od ostatních velmocí. Je patrné, že spolu s Německem a (později) Japonskem počínají získávat náskok před ostatními.

Tabulka 13: Městská populace mocností (v milionech) a její procentový podíl na celkovém počtu obyvatel v období 1890–1938¹⁸

	1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938	
1 Británie	11,2	13,5	15,3	15,8	16,6	17,5	18,7	5
(1)	(29,9%)	(32,8%)	(34,9%)	(34,6%)	(37,3%)	(38,2%)	(39,2%)	(1)
2 USA	9,6	14,2	20,3	22,5	27,4	34,3	45,1	1
(2)	(15,3%)	(18,7%)	(22,0%)	(23,1%)	(25,9%)	(28,7%)	(32,8%)	(2)
3 Německo	5,6	8,7	12,9	14,1	15,3	19,1	20,7	3
(4)	(11,3%)	(15,5%)	(20,0%)	(21,0%)	(35,7%)	(34,4%)	(30,2%)	(3)
4 Francie	4,5	5,2	5,7	5,9	5,9	6,3	6,3	7
(3)	(11,7%)	(13,3%)	(14,4%)	(14,8%)	(15,1%)	(15,3%)	(15,0%)	(7)
5 Rusko	4,3	6,6	10,2	12,3	4,0	10,7	36,5	2
(8)	(3,6%)	(4,8%)	(6,4%)	(7,0%)	(3,1%)	(7,1%)	(20,2%)	(5)
6 Itálie	2,7	3,1	3,8	4,1	5,0	6,5	8,0	6
(5)	(9,0%)	(9,6%)	(11,0%)	(11,6%)	(13,2%)	(16,1%)	(18,2%)	(6)
7 Japonsko	2,5	3,8	5,8	6,6	6,4	9,7	20,7	3
(6)	(6,3%)	(8,6%)	(10,3%)	(12,8%)	(11,6%)	(15,6%)	(28,6%)	(4)
8 Rakousko-Uhersko	2,4	3,1	4,2	4,6	-	-	-	-
(7)	(5,6%)	(6,6%)	(8,2%)	(8,8%)				

Přibližné údaje z tabulky 12 si můžeme „ověřit“ dvěma způsoby. První spočívá ve srovnání celkové populace země s počtem lidí, žijících v městských oblastech (viz tabulka 13), neboť ten bývá zpravidla významným indikátorem modernizace v oblasti průmyslu a obchodu. Druhý způsob kontroly těchto ukazatelů je srovnání s údaji z tabulky 14, kde je zachycena úroveň industrializace na jednoho obyvatele v porovnání s Velkou Británií jako „nivelační kótu“ (tabulka 14). Oba způsoby jsou nesmírně poučné a vzájemně se doplňují.

Tabulka 14: Úroveň industrializace na osobu v období 1880–1938¹⁹ (vzhledem k Velké Británii v roce 1900 = 100)

	1880	1890	1913	1928	1938	
1 Velká Británie	87	[100]	115	122	157	2
2 Spojené státy	38	69	126	182	167	1
3 Francie	28	39	59	82	73	4
4 Německo	25	52	85	128	144	3
5 Itálie	12	17	26	44	61	5
6 Rakousko	15	23	32	-	-	-
7 Rusko	10	15	20	20	38	7
8 Japonsko	9	12	20	30	51	6

Z tabulek 13 a 14 lze bez zevrubnější analýzy jejich údajů bezprostředně vyvodit několik obecných závěrů. Vezmeme-li do úvahy taková měřítká „modernizace“, jako je velikost městského obyvatelstva a rozsah industrializace, pak se postavení většiny velmocí oproti pořadí z tabulky 12 výrazně změní. Rusko klesne z prvního na poslední místo, přinejmenším do období svého průmyslového rozmachu ve třicátých letech dvacátého století, Británie a Německo si své posty udrží a vynikne jedinečné postavení Spojených států, které jsou jak lidnatou, tak vysoce industrializovanou společností. Hned na počátku tohoto období je propast mezi nejsilnější a nejslabší velmocí široká absolutně i relativně a obdobně mimořádné rozdíly shledáme i v předvečer druhé světové války. V procesu modernizace procházely sice všechny tyto země stejnými „fázemi“,²⁰ ale to neznamenal, že by se také stejnou měrou podílely na moci.

Jakmile se pustíme do studia údajů týkajících se průmyslové produktivity, vyvstanou podstatné rozdíly mezi velmocemi ještě zřetelněji. Pro účely našeho zkoumání budou rovněž důležité údaje uvedené v tabulce 15, protože objem výroby železa a oceli byl v tomto období ukazatelem potenciální vojenské síly i industrializace *per se*.

Ale zřejmě nejlepším měřítkem industrializace státu je jeho spotřeba energie z moderních zdrojů (tj. z uhlí, ropy, zemního plynu a vodních zdrojů, ne však dřeva), neboť ukazuje jednak technické schopnosti země využívat neživé zdroje energie a dále tempo ekonomického růstu. Tyto ukazatele jsou uvedeny v tabulce 16.

Tabulka 15: Výroba železa/oceli mocností v období 1890–1938²¹
(v milionech tun; pro rok 1890 uvedena výroba surového železa, později výroba oceli)

	1890	1900	1910	1913	1920	1930	1938
Spojené státy	9,3	10,3	26,5	31,8	42,3	41,3	28,8
Británie	8,0	5,0	6,5	7,7	9,2	7,4	10,5
Německo	4,1	6,3	13,6	17,6	7,6	11,3	23,2
Francie	1,9	1,5	3,4	4,6	2,7	9,4	6,1
Rakousko-Uhersko	0,97	1,1	2,1	2,6	–	–	–
Rusko	0,95	2,2	3,5	4,8	0,16	5,7	18,0
Japonsko	0,02	–	0,16	0,25	0,84	2,3	7,0
Itálie	0,01	0,11	0,73	0,93	0,73	1,7	2,3

Tabulka 16: Spotřeba energie jednotlivých mocností v období 1890–1938²² (v milionech tun ekvivalentu uhlí)

	1890	1900	1910	1913	1920	1930	1938
Spojené státy	147	248	483	541	694	762	697
Británie	145	171	185	195	212	184	196
Německo	71	112	158	187	159	177	228
Francie	36	47,9	55	62,5	65	97,5	84
Rakousko-Uhersko	19,7	29	40	49,4	–	–	–
Rusko	10,9	30	41	54	14,3	65	177
Japonsko	4,6	4,6	15,4	23	34	55,8	96,5
Itálie	4,5	5	9,6	11	14,3	24	27,8

Tabulky 15 a 16 potvrzují rychlost průmyslových změn, ke kterým došlo v *absolutním* měřítku u některých mocností v určitých údobích – v Německu před rokem 1914, v Rusku a Japonsku v třicátých letech dvacátého století – a rovněž ukazují pomalejší tempo růstu Británie, Francie a Itálie. Chceme-li zjišťovat poměrné průmyslové postavení jednotlivých zemí v daném období, můžeme je vyjádřit v *relativních hodnotách* (tabulka 17).

A nakonec bude užitečné se v tabulce 18 vrátit k Bairochovým ukazatelům podílů na světové průmyslové výrobě, neboť nám od-

halí změny, ke kterým došlo od dřívější analýzy rovnováhy v devatenáctém století, uvedené v předchozí kapitole.

Tabulka 17: Celkový průmyslový potenciál mocností ve vzájemném vztahu v období 1880–1938²³ (Spojené království v roce 1900 = 100)

	1880	1900	1913	1928	1938
Británie	73,3	[100]	127,2	135	181
Spojené státy	46,9	127,8	298,1	533	528
Německo	27,4	71,2	137,7	158	214
Francie	25,1	36,8	57,3	82	74
Rusko	24,5	47,5	76,6	72	152
Rakousko-Uhersko	14	25,6	40,7	–	–
Itálie	8,1	13,6	22,5	37	46
Japonsko	7,6	13	25,1	45	88

Tabulka 18: Relativní podíly světové průmyslové výroby v období 1880–1913²⁴ (v procentech)

	1880	1900	1913	1928	1938
Británie	22,9	18,5	13,6	9,9	10,7
Spojené státy	14,7	23,6	32,0	39,3	31,4
Německo	8,5	13,2	14,8	11,6	12,7
Francie	7,8	6,8	6,1	6,0	4,4
Rusko	7,6	8,8	8,2	5,3	9,0
Rakousko-Uhersko	4,4	4,7	4,4	–	–
Itálie	2,5	2,5	2,4	2,7	2,8

Postavení velmocí v období 1885–1914

Při sledování některých znepokojivých údajů uváděných v tabulkách, při nichž se např. v roce 1913 jistá mocnost podílela na objemu světové průmyslové výroby 2,7 procenty a průmyslový potenciál jiné obnášel v roce 1928 pouhých pětadvacet procent britského potenciálu z roku 1900, je třeba znovu zdůraznit, že dokud

nejsou všechny tyto statistiky zařazeny do specifického historického a geopolitického kontextu, jsou pouze abstraktní. Země s potenciálně shodným objemem průmyslové výroby mohou přesto zaujímat podstatně odlišné postavení z hlediska velmocenské účinnosti. Je to způsobeno různými faktory jako např. vnitřní soudržností společnosti, schopností velmoci mobilizovat zdroje pro státní aktivity, geopolitickým postavením velmoci a její diplomatickou obratností. Pro nedostatek místa nemůžeme v této kapitole analyzovat všechny velmoci v takové míře, v jaké se o to před několika lety pokusil Correlli Barnett ve své rozsáhlé studii o Británii. Ale následující stránky jsou pokusem přiblížit se duchu Barnettovy rozsáhlejší práce, ve které dokazuje, že

síla národního státu není dána pouze jeho ozbrojenými složkami, ale také jeho ekonomickými a technologickými zdroji; obratností, předvídavostí a rozhodností, se kterou realizuje svou zahraniční politiku, i výkonností jeho sociálních a politických institucí. Je především tvořena národem samotným, tj. lidmi, jejich dovednostmi, energií, ambicemi, disciplínou, iniciativou, jejich vírami, mýty a iluzemi. A také záleží na způsobu, kterým se všechny tyto faktory k sobě navzájem vztahují. Národní sílu není možné uvažovat jenom samu o sobě, v jejím absolutním určení, ale také ve vztahu k zahraničním nebo imperiálním závazkům státu a rovněž ve vztahu k síle ostatních států.²⁵

Analýzováním tří relativně nových tváří velmocenského systému, tj. Itálie, Německa a Japonska, si rozdílly ve strategické účinnosti ozřejmíme nejlépe. První dva státy se sjednotily teprve v letech 1870–1871; třetí se začal vynořovat ze své dobrovolné izolace po reformách meidži v roce 1868. Ve všech třech společnostech existovaly motivy k napodobení stávajících mocností. V osmdesátých a devadesátých letech minulého století získává každá z těchto zemí zámořská teritoria a rovněž započala budovat moderní válečnou flotilu, aby doplnila svou stálou armádu. Všechny tři byly výraznými proměnnými v diplomatických úvahách oné doby a nejpozději v roce 1902 se staly spojeneckými partnery některé starší mocnosti. Tyto všechny podobnosti však sotva převáží základní rozdíly v reálné síle každé jednotlivé země.

ITÁLIE

Na první pohled je zřejmé, že vznikem sjednoceného italského státu došlo k významné změně v evropské rovnováze. Ze shluku soupeřících státeků, zčásti podmaněných cizími mocnostmi a trvale ohrožovaných zahraniční intervencí, povstal pevný národní blok tvořený 30 000 000 obyvatel, který rostl tak rychle, že se v roce 1914 přiblížil velikosti francouzské populace. Italská armáda a válečné námořnictvo nebyly v tomto období nikterak významné, ale také, jak ukazují tabulky 19 a 20, nikterak zanedbatelné.

Tabulka 19: Početní stavy pozemních armád a námořnictva jednotlivých velmocí v období 1880–1914²⁶

	1880	1890	1900	1910	1914
Rusko	791 000	677 000	1 162 000	1 285 000	1 352 000
Francie	543 000	542 000	715 000	769 000	910 000
Německo	426 000	504 000	524 000	694 000	891 000
Británie	367 000	420 000	624 000	571 000	532 000
Rakousko-Uhersko	246 000	346 000	385 000	425 000	444 000
Itálie	216 000	284 000	255 000	322 000	345 000
Japonsko	71 000	84 000	234 000	271 000	306 000
Spojené státy	34 000	39 000	96 000	127 000	164 000

Jak už bylo uvedeno dříve,²⁷ růst Itálie se nepochybně dotýkal diplomatických zájmů jejích velmocenských sousedů, Francie a Rakouska-Uherska. Její vstup do Trojspolku v roce 1882 sice zdánlivě „rozpustil“ italsko-rakouské nepřátelství, ale způsobil zároveň, že od té doby musela izolovaná Francie čelit nepříteli na dvou frontách. A tak se asi deset let po sjednocení Itálie zdálo, že se stala rovnoprávným členem evropského velmocenského systému, a Řím se přiřadil k ostatním metropolím (Londýnu, Paříži, Berlínu, Petrohradu, Vídni i Konstantinopoli), ve kterých byli akreditováni velvyslanci.

Ale fasádu italského velmocenského statutu kazily zarážející trhliny, především ekonomická zaostalost, a to zvláště zemědělského jihu. V zemi žilo 37,6 procent negramotných lidí a většina z nich opět na jihu. Toto číslo bylo mnohem vyšší než v jakémkoli

Tabulka 20: Tonáž válečných lodí jednotlivých velmocí v období 1880–1914²⁸

	1880	1890	1900	1910	1914
Británie	650 000	679 000	1 065 000	2 174 000	2 714 000
Francie	271 000	319 000	499 000	725 000	900 000
Rusko	200 000	180 000	383 000	401 000	679 000
USA	169 000	240 000	333 000	824 000	985 000
Itálie	100 000	242 000	245 000	327 000	498 000
Německo	88 000	190 000	285 000	964 000	1 305 000
Rakousko-Uhersko	60 000	66 000	87 000	210 000	372 000
Japonsko	15 000	41 000	187 000	496 000	700 000

jiném západoevropském nebo severoevropském státě, což bylo odrazem zaostalosti většiny italského zemědělství, pro které byla charakteristická drobná hospodářství, nekvalitní půda, nízké investice, placení pachtovného v naturáliích a nevyhovující doprava. Celkový objem italské výroby a podíl národního bohatství připadající na jednoho obyvatele byly srovnatelné spíše s obdobnými ukazateli zemědělského Španělska a východní Evropy než Nizozemska nebo Vestfálska. Itálie neměla žádné uhlí, a třebaže část elektřiny získávala z vodních elektráren, pocházelo asi osmaosmdesát procent italské energie i nadále z britského uhlí, což poškozovalo italskou platební rovnováhu a představovalo výraznou strategickou slabost. Za těchto okolností byl růst italské populace bez významného průmyslového rozmachu pramalým požehnáním, neboť v přepočtu na obyvatele se její průmyslový růst vzhledem k ostatním západním mocnostem zpomaloval.²⁹ Toto srovnání by pro Itálii dopadlo ještě nepříznivěji, nebyť statisíců Italů (obvykle těch mobilnějších a schopnějších), kteří každoročně emigrovali na druhou stranu Atlantiku. To všechno ze země učinilo, použijeme-li Kempova obratu, „znevýhodněného opozdilce“.³⁰

Nechceme však tvrdit, že v Itálii k modernizaci vůbec nedošlo. Mnozí historikové charakterizují právě toto období jako „průmyslovou revoluci giolittiovské éry“ a poukazují na „významné změny v ekonomickém životě naší země“.³¹ Přinejmenším na severu došlo k výraznému příklonu k těžkému průmyslu – výrobě železa a oceli, stavění lodí, výrobě automobilů i textilu. Podle Gerschenkronova názoru byla Itálie v letech 1896 až 1908 svědkem

„velkého útoku“ industrializace. Italský průmysl tehdy opravdu rostl rychleji než kterýkoli jiný v Evropě, obyvatelstvo se ve stále větší míře stěhovalo z venkova do měst, bankovní systém zažíval přestavbu, aby byl připraven úvěrovat průmysl, a reálný národní důchod prudce rostl.³² Obdobný růst vykazovalo i piemontské zemědělství.

Porovnáme-li však italské statistické údaje s údaji z ostatních zemí, začne jejich lesk pohasínat. V zemi se skutečně rozvíjel železářský a ocelářský průmysl, ale jeho produkce v roce 1913 představovala pouze jednu osminu britské, jednu sedmnáctinu německé a dvě pětiny belgické výroby.³³ Itálie sice dosáhla rychlého tempa průmyslového růstu, ale protože byl odstartován z velice nízké úrovně, nebyly skutečné výsledky nikterak impozantní. Na počátku první světové války nedosahovala dokonce ani jedné čtvrtiny průmyslové síly Velké Británie z roku 1900 a ve skutečnosti její podíl na objemu světové průmyslové výroby klesal, z pouhých 2,5 procent v roce 1900 na 2,4 procent v roce 1913. Ačkoli se Itálii přece jenom podařilo zařadit se na konec velmocenského seznamu, je důležité si povšimnout, že s výjimkou Japonska měly ostatní mocnosti dvakrát nebo třikrát větší průmyslovou sílu, některé (Německo a Británie) byly dokonce šestkrát tak silné a jedna (Spojené státy) byla silnější více než třináctkrát.

Tento nedostatek by sice bylo možné kompenzovat třeba relativně větší národní soudržností a odhodlaností italského obyvatelstva, ale to zde chybělo. Mezi Italy existovala sounáležitost rodinná, lokální, možná i regionální, ale vůbec ne národní. K trvalé propasti mezi severem a jihem, která se industrializací severních oblastí ještě zvětšovala, a k chybějícím výraznějším kontaktům venkovských komunit s okolním světem v mnoha částech Apeninského poloostrova se ještě přidružovalo nepřátelství mezi italskou vládou a katolickou církví, která zakazovala svým věřícím pracovat ve státních službách. Myšlenky *risorgimenta*, hlásané domácími politiky a obdivované cizími liberály, nezapustila v italské společnosti příliš hluboké kořeny. Odvody do vojenské služby bývaly spojeny s četnými problémy a při rozmisťování jednotek převažovaly regionální politické kalkuly nad strategickými zásadami. Vztahy mezi civilními a vojenskými špičkami byly poznamenány vzájemným neporozuměním a nedůvěrou. Rozšířený antimilitaristický postoj italské společnosti, nízká úroveň důstojnických sborů a nedostatek kapitálu potřebného pro moderní výzbroj vy-

volávaly pochybnosti o italské vojenské výkonnosti ještě dlouho před katastrofální bitvou u Caporetta v roce 1917 nebo před egyptským tažením z roku 1940.³⁴ Za sjednocovacích válek se Itálie spoléhala na francouzskou intervenci a na pruské ohrožení Rakouska-Uherska. Katastrofa u Aduwy (v Habeši) v roce 1896 zle poškodila pověst italské armády, neboť se stala jedinou evropskou silou poraženou Afričany, aniž se zmohla na účinný odpor. Rozhodnutí italské vlády pustit se v letech 1911–1912 do války s Libyí, které zaskočilo samotný italský generální štáb, způsobilo finanční katastrofu prvního řádu. Relativní velikost válečného loďstva, které v roce 1900 vypadalo velice impozantně, trvale upadalo a jeho výkonnost byla vždycky sporná. Všichni vrchní velitelé středomořské flotily královského loďstva tehdy doufali, že v případě, že by přece jenom došlo k válce s Francií, zůstane italská flotila neutrální a nepřidá se k žádné straně.³⁵

Důsledky všech těchto italských strategických a diplomatických postojů byly skličující. Italský generální štáb si nejenom naléhavě uvědomoval početní a technickou zaostalost armády ve srovnání s armádou francouzskou (především) a rakousko-uherskou, ale také věděl, že nevyhovující italská železniční síť a hluboce zakoreněné regionální vazby znemožní rozsáhlé a svižné přesuny jednotek podle pruského vzoru. Italské námořnictvo si bylo také vědomo vlastních nedostatků, ba zranitelnosti země v důsledku velice dlouhého pobřeží, a tak se italská alianční politika stávala zoufale nejednoznačnou a strategické plánování bylo ještě chaotičtější než dříve. Spojenecká smlouva, kterou Itálie podepsala v Berlíně v roce 1882, se zdála být zprvu výhodná, zvláště když měl Bismarck v úmyslu paralyzovat Francii. Ale i přesto usilovala italská vláda o těsnější svazky s Británií, neboť ta by dokázala neutralizovat francouzské loďstvo. Když se v období po roce 1900 začala sbližovat Británie s Francií a vztahy mezi Británií a Německem naopak od spolupráce zchladly až k nepřátelství, cítili Italové, že nemají na vybranou než se k novému anglo-francouzskému spojení přidat. Toto směřování posílil přežívající odpor vůči Rakousku-Uhersku, zatímco respekt z Německa i významné německé investice do italského průmyslu je naopak brzdily před otevřeným konfliktem. Proto si stála v roce 1914 Itálie stejně jako v roce 1871. Byla „poslední z velmocí“,³⁶ v očích sousedů se jevila jako naprosto nevyčitatelná a nesvědovitá, měla obchodní a dobytelské ambice v Alpách, na Balkáně, v severní Africe a ještě mnohem dále, a ty

se střetávaly se zájmy přátel i nepřátel. Ekonomické i společenské poměry trvale oslabovaly její schopnost ovlivňovat události, a přesto ze scény neodešla. Většina vlád se klonila k názoru, že je přece jenom lepší mít Itálii za spojence než za nepřítele, ale velký užitek to stejně nikomu nepřineslo.³⁷

JAPONSKO

V roce 1890 byla Itálie sice bezvýznamným účastníkem velmocenského systému, ale Japonsko zde scházelo úplně. Po staletí bylo ovládáno decentralizovanou feudální oligarchií složenou z pozemkové šlechty (daimjó) a aristokratické vrstvy válečníků (samurajů). Japonsku chyběly veškeré běžné předpoklady ekonomického rozvoje, neboť bylo znevýhodněno nedostatkem přírodních zdrojů a hornatou krajinou, která ponechávala ke kultivaci pouze dvacet procent územní rozlohy. Složitý a naprosto ojedinělý jazyk, jenž zemi izoloval od okolního světa, spolu se silným vědomím kulturní výjimečnosti způsobily, že japonský národ zůstal zahleděný do sebe a až do druhé poloviny devatenáctého století odolával cizím vlivům. Tak se zdálo, že je Japonsku souzeno, aby podle světových mocenských měřítek zůstalo politicky nezralou, ekonomicky zaostalou a vojensky nemohoucí zemí.³⁸ A přesto se během dvou generací stalo rozhodujícím faktorem mezinárodní politiky na Dálném východě.

Na počátku této proměny, zahájené reformním hnutím meidži v roce 1868, stálo rozhodnutí vlivných příslušníků japonské elity zabránit tomu, aby jejich země byla ovládnuta a kolonizována Západem, jak toho byli svědky všude kolem v Asii, a to i za cenu smetení feudálního řádu a rozhořčené opozice samurajských klanů.³⁹ Modernizace Japonska byla nutná ve „státním“ zájmu, ne proto, že by si to přáli jednotliví podnikatelé. Jakmile byla počáteční opozice zdolána, rozeběhla se modernizace s takovou mírou *dirigismu* a odhodláním, že výkony Colberta i Fridricha Velikého ve srovnání s ní bledly. Japonsko přijalo ústavu podle prusko-německého vzoru. Reformován byl i právní řád. Mohutným rozvojem prošel vzdělávací systém, takže bylo dosaženo výjimečně vysoké úrovně gramotnosti. Japonci změnili také svůj kalendář. Došlo i na nový styl odívání. Začal se rozvíjet moderní bankovní systém. Podařilo se získat experty jednak z britského královského námořnictva, kteří pomáhali při výstavbě moderního japonského loďstva, a také z pruského generálního štábu, již byli nápomocni při modernizaci

armády. Japonští důstojníci byli posíláni do západních vojenských a námořních akademií, v zahraničí se nakupovaly moderní zbraně, ale byl budován i domácí zbrojní průmysl. Stát podporoval výstavbu železniční i telegrafní sítě a budování námořních tras, s prvními japonskými podnikateli se podílel na výstavbě těžkého průmyslu, železáren a oceláren, lodního průmyslu i na modernizaci textilní výroby. Státní dotace podporovaly vývozce, podněcovaly rozvoj lodní dopravy, napomáhaly zakládat nová průmyslová odvětví. Velice se vzmáhal japonský vývoz, a to především hedvábí a textilu. Za veškerým tímto úsilím bylo znát silné politické odhodlání naplnit národní slogan *fukoku kjohei* („bohatá země se silnou armádou“). V Japonsku šla ekonomická síla s vojenskou a námořní mocí ruku v ruce.

Tento vývoj se však neudál přes noc a stále přežívaly mnohé nevýhody.⁴⁰ Ačkoli se městská populace mezi lety 1890 a 1913 více než zdvojnásobila, počet obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství zůstal zhruba stejný. Dokonce ještě v předvečer první světové války byly v zemědělství, lesnictví a rybářství zaměstnány více než tři pětiny japonského obyvatelstva. Navzdory četným vylepšením zemědělských technik hornatý charakter krajiny a malá rozloha většiny hospodářství „zemědělské revoluci“, např. britského typu, vzdorovaly. Tak se Japonsko vzhledem ke své těžkopádné zemědělské základně ocitalo při všech srovnáních průmyslového potenciálu nebo úrovně industrializace na obyvatele až někde na samém konci velmocenského seznamu (viz výše uvedené tabulky 14 a 17). Přestože z obrovského růstu spotřeby energie získávané z moderních zdrojů a ze zvětšeného podílu na objemu světové průmyslové výroby je patrný jeho průmyslový rozmach před rokem 1914, v mnoha dalších oblastech země zůstávala zaostalá. Japonsko vyrábělo málo železa a oceli, a bylo proto silně závislé na dovozu. A podobně muselo objednávat v zahraničí některé válečné lodě, třebaže se jeho lodní průmysl rychle vzmáhal. Rovněž trpělo nedostatkem kapitálu, a bylo proto nuceno sjednávat v zahraničí stále větší půjčky, ale peněz na investice do průmyslu, infrastruktury a ozbrojených složek stejně nebylo nikdy dost. Z ekonomického hlediska dokázalo Japonsko nemožné, neboť bylo jediným nezápadním státem, který podstoupil v období vrcholného imperialismu cestu průmyslové revoluce – nicméně ve srovnání s Británií, Spojenými státy a Německem zůstalo průmyslovým a finančním trpaslíkem.

Avšak dosáhnout velmocenského statutu pomohly Japonsku jiné dva faktory, které snad vysvětlují, proč například předstihlo Itálii. Prvním byla jeho zeměpisná izolovanost. Blízké kontinentální pobřeží nebylo ovládáno ničím méně hrozivým než upadajícím čínským císařstvím. A kdyby snad Čína, Mandžusko a (nebo dokonce) Korea měly padnout do rukou nějaké velmoci, mělo Japonsko k těmto zemím po stránce zeměpisné mnohem blíže než kterýkoli jiný imperialistický stát – jak ke své škodě shledalo Rusko, když se v letech 1904–1905 pokoušelo zásobovat armádu po téměř 10 000 kilometrech dlouhé železniční trati, a jak o několik desetiletí později poznalo britské a americké námořnictvo, když zápasilo s logistickými problémy spojenými s podporou Filipín, Hongkongu a Malajska. Za předpokladu trvalého rozšiřování japonského vlivu ve východní Asii se dalo očekávat, že se jiné velmoci jen s největšími obtížemi podaří zabránit tomu, aby se zde Japonsko časem nestalo hegemonelem.

Druhým faktorem byla *morálka*. Zdá se být nesporné, že silný japonský smysl pro kulturní jedinečnost, tradiční zbožňování císaře a úcta ke státu, samurajský étos vojenské cti a odvahy i důraz na disciplínu a statečnost vytvořily vášnivě patriotické politické prostředí, které se nelekalo obětí a bylo ještě podněcováno japonskou touhou rozšířit se do „velké východní Asie“ jednak z důvodů strategické bezpečnosti, ale i kvůli trhům a surovinám. To všechno našlo svůj výraz v úspěšné vojenské a námořní výpravě proti Číně v roce 1894, kdy obě země hájily zbraněmi své nároky v Koreji.⁴¹ Jak na souši, tak na moři byly lépe vyzbrojené japonské síly hnány zjevnou vůlí k vítězství. Koncem války přinutila hrozba „trojí intervence“ ze strany Ruska, Francie a Německa rozhořčenou japonskou vládu, aby se vzdala svých nároků na Port Arthur a Liaotungský poloostrov, ale tím bylo odhodlání Tokia zkusit to později jen posíleno. V japonské vládě zřejmě nebyl nikdo nebo téměř nikdo, kdo by nesouhlasil se zlověstným Hajašiho rozhodnutím:

Pokud považujeme za nezbytné mít nové válečné lodě, postavíme je, ať to stojí, co to stojí; pokud je organizace naší armády nedostatečná, pak musíme začít ihned s nápravou; pokud je to nutné, musíme změnit celý náš vojenský systém...

Japonsko se teď musí zklidnit a uzavřít, aby se rozplynula podezření, jež jsou proti němu chována. Během této doby je

třeba konsolidovat základy státní moci. Musíme být bdělí a čekat na příležitost na východě, která se jednoho dne určitě vyskytne. Až tento den nadejde, rozhodne Japonsko o svém vlastním osudu...⁴²

Čas odplaty přišel o deset let později, když se jeho korejské a mandžuské zájmy střetly s ambicemi carského Ruska.⁴³ Zatímco námořní experti byli unešeni loďstvem admirála Toga, poté co zničilo ruské lodě v rozhodující bitvě u Cušimy, ostatní pozorovatele zarazilo celkové chování japonské společnosti. Překvapivý úder na Port Arthur (zvyk, který začal v roce 1894 za čínského konfliktu a znovu ožil v roce 1941) se na Západě setkal se souhlasem, stejně jako nadšené japonské nacionalistické odhodlání zvítězit na celé čáře, ať to stojí, co to stojí. Daleko pozoruhodnější však byly výkony japonských důstojníků a vojáků na bitevním poli u Port Arthuru a Mukdenu, kde dříve než se podařilo dobýt ruské zákopy, byly kulometnou palbou při útocích přes minová pole a ostnaté dráty skoseny desetitisíce vojáků. Byl to zřejmě samurajský duch, který ještě ve věku masového industrializovaného válčení zajistil vítězství v bitvách bajonetů. A pokud stále ještě byly morálka a disciplína důležitými oporami státní moci, jak konstatovali všichni současní vojenští experti, pak mělo Japonsko těchto rezerv nadbytek.

Přesto však Japonsko nebylo úplně zralou velmocí. Mělo štěstí, že bojovalo s ještě zaostalejší Čínou a s carským Ruskem, které bylo vojensky vratké a potýkalo se s obrovskými vzdálenostmi mezi Petrohradem a Dálným východem. Navíc mu anglo-japonská aliance z roku 1902 umožnila bojovat v domácím prostředí bez zasahování třetí mocnosti. Námořnictvo spoléhalo na bitevní lodě postavené Brity a armáda zase na Kruppova děla. Ze všeho nejdůležitější bylo, že ačkoli nemohlo financovat nesmírné válečné náklady z vlastních zdrojů, mohlo si být jisto půjčkami sjednanými ve Spojených státech a v Británii.⁴⁴ Ukázalo se, že koncem roku 1905, když se dojednávala mírová smlouva s Ruskem, stálo Japonsko na pokraji bankrotu. To ale tokijská veřejnost, kterou rozhněvaly relativně lehké podmínky, se kterými Rusko v závěrečné smlouvě vyvázlo, zřejmě nevěděla. Přesto byly vítězstvím zocelené ozbrojené síly oslavovány a obdivovány, ekonomika měla možnost se zotavit a velmocenský statut Japonska (ačkoli pouze regionální) byl všemi respektován. Japonsko dosáhlo věku dospělosti. Na Dál-

ném východě nemohl nikdo nic významného podniknout, aniž by vzal do úvahy jeho reakci. Stále však ještě nebylo jasné, zda bude moci v expanzi pokračovat a nevyprovokovat odezvu některé konsolidovanější mocnosti.

NĚMECKO

Existovaly dva faktory, které zapříčinily, že vzestup císařského Německa měl na velmocenskou rovnováhu mnohem bezprostřednější a podstatnější vliv než oba další „nováčci“ na politické scéně. Prvním faktorem byla skutečnost, že Německo na rozdíl od Japonska nevyrostlo v geopolitické izolaci, ale přímo v centru starého systému evropských států, a proto se samotný jeho vznik bezprostředně dotýkal zájmů Rakouska-Uherska i Francie a proto také jeho existence změnila relativní postavení *všech* stávajících evropských velmocí. Druhým faktorem byla samotná rychlost a rozsah pokračujícího německého růstu v oblasti průmyslu, obchodu, armády a námořnictva. Před propuknutím první světové války bylo Německo nejenom třikrát až čtyřikrát silnější než Itálie a Japonsko, ale také podstatně silnější než Francie nebo Rusko a zřejmě v síle předčilo i Británii. V červnu 1914 vzpomínal osmdesátiletý lord Welby, že „Německo, jak jej pamatovali v padesátých letech devatenáctého století, bylo shlukem bezvýznamných států ovládaných nedůležitými knížátky“,⁴⁵ a během jediného lidského života se stalo nejmocnějším státem Evropy a ve svém růstu se nezastavilo. To samo stačilo, aby se „německá otázka“ stala na více než padesát let po roce 1890 jedním z nejdůležitějších bodů světové politiky.

V následujících řádcích uvedeme jen několik málo ukázek explozivního německého ekonomického růstu.⁴⁶ Počet obyvatel Německa se vyhoupl z 49 000 000 v roce 1890 na 66 000 000 v roce 1913, a tak se v Evropě ocitlo na druhém místě za Ruskem. Ale protože dosahovalo mnohem vyšší úrovně vzdělání, sociálního zajištění a příjmu na obyvatele než Rusko, byl německý národ silný nejen kvantitou, ale i kvalitou své populace. A tak ve srovnání s Itálií, kde bylo podle italských zdrojů z tisíce odvedených branců tři sta třicet negramotných, v Rakousku-Uhersku jich bylo ze stejného počtu negramotných dvě stě dvacet, ve Francii osmašedesát a v Německu překvapivě jeden.⁴⁷ To však nebylo výhodou jen pro pruskou armádu, ale i pro továrny vyžadující zručné dělníky, podnikatelskou sféru, která potřebovala kvalitně vyškolené inženýry,

laboratoře, jež se sháněly po chemících, a jednotlivé firmy poohlížející se po manažerech a obchodnících. Všechny tyto síly v hojně míře zajišťoval německý školský systém včetně polytechnik a univerzit. Nové poznatky se také uplatňovaly v zemědělství, kde němečtí rolníci používali k dosažení lepších sklizní chemická hnojiva a rozsáhlou modernizaci, a tak jejich hektarové výnosy daleko převyšovaly výnosy zemědělců kterékoli jiné velmoci.⁴⁸ Aby si vláda usmířila junkery a rolnické svazy, zavedla cla, která chránila německé zemědělství proti mnohem levněji vyráběným americkým a ruským potravinám. A přesto kvůli své relativní výkonnosti neklesl příjem a výroba ohromného zemědělského sektoru na obyvatel na úroveň běžnou u ostatních kontinentálních velmocí.

Ale německá výjimečnost těchto let byla dána především průmyslovým vzestupem. Těžba uhlí vzrostla z 89 000 000 tun v roce 1890 na 277 000 000 tun v roce 1914, takže se Německo dostalo těsně za Británii s 292 000 000 a daleko předstihlo Rakousko-Uhersko se 47 000 000 tun, Francii se 40 000 000 a Rusko s 36 000 000 tun. Růst výroby oceli byl ještě okázalejší. V roce 1914 vyrábělo Německo 17 600 000 tun, což bylo více než Británie, Francie a Rusko dohromady. Mnohem významnější však byly německé výkony v moderních průmyslových odvětvích dvacátého století – elektrotechnice, optice a chemické výrobě. Mamutí firmy, jako byly Siemens a AEG, které společně zaměstnávaly 142 000 osob, dominovaly evropskému elektrotechnickému průmyslu. Německé chemické podniky v čele s firmami Bayer a Hoechst vyráběly devadesát procent světových průmyslových barviv. Takový úspěšný vývoj se samozřejmě projevil v ukazatelích zahraničního obchodu, ze kterých vyplývá, že se německý export v období 1890 až 1913 ztrojnásobil, a Německo se tak ocitlo těsně za Británií jako vedoucím světovým vývozcem. Rozrůstalo se samozřejmě i jeho obchodní loďstvo, takže se před vypuknutím války stalo druhým největším na světě. V té době převyšoval německý podíl objemu světové průmyslové výroby (14,8 procent) podíl britský (13,6 procent) a byl dvaapůlkrát vyšší než francouzský (6,1 procent). Německo se stalo ekonomickým gigantem Evropy a zřejmě ani jeho obecně známý nedostatek kapitálu mu nezabránil v rozmachu. Není divu, že nacionalisté jako Friedrich Naumann nad takovými projevy růstu a nad jejich důsledky pro německé postavení ve světě jásali. „To přináší německá rasa,“ napsal. „Přináší armádu, válečné námořnictvo, peníze a moc... Moderní gigantické mocenské nástroje přicházejí

v úvahu jen tehdy, když čínorodý národ cítí, že v jeho orgánech kypí jarní míza.“⁴⁹

Sotva překvapí, že publicisté jako Naumann a v daleko větší míře zarytě expanzionistické nátlakové skupiny jako Pangermánský svaz a Německý námořní svaz vítali a vyžadovali růst německého vlivu v Evropě i v zámoří. Ve věku „nového imperialismu“ se podobné výlevy ozývaly i u ostatních velmocí. V roce 1900 Gilbert Murray zhnuseně konstatoval, že se zřejmě chce prosadit každá země. „My jsme elita a výkvět národů... nadevše oprávnění vládnout ostatním.“⁵⁰ Mnohem důležitější však bylo, že po roce 1895 zřejmě nabyla německá vládnoucí vrstva přesvědčení, že je nutná rozsáhlá územní expanze, jakmile dozraje čas. Admirál Tirpitz argumentoval, že německá industrializace i zámořské výboje jsou „tak nevyhnutelné jako přírodní zákony“, a kancléř Bülow prohlásoval: „Nejde vůbec o to, zda chceme nebo nechceme kolonizovat, ale o to, že my prostě musíme kolonizovat, ať chceme nebo nechceme.“ Samotný císař Vilém vedl vzletné řeči o tom, že Německo „má velké úkoly, totiž prolomit těsné hranice staré Evropy“, ačkoli také zvažoval jakousi „napoleonskou nadvládu“ nad celým kontinentem uskutečněnou mírovou cestou.⁵¹ Všechny tyto výroky se naprosto lišily od tónu Bismarckova opakovaného ujišťování, že Německo je „uspokojená“ mocnost, které se jedná o zachování statu quo v Evropě a která neusiluje (navzdory koloniálním pokusům z let 1884–1885) o zámořské državy. Přesto by nebylo správné agresivní povahu německého „ideologického konsensu“⁵² ve věci expanze zveličovat. Také státníci Francie a Ruska, Británie, Japonska i Spojených států a Itálie vyhlášovali osudová určení svých zemí, byť zřejmě méně rozhodným a fanatickým tónem.

V případě německého expanzionismu bylo důležité, že Německo vlastnilo mocenské nástroje ke změně statu quo a zároveň také mělo k tvorbě takových nástrojů mocenské předpoklady. To nej působivěji demonstrovalo na rychlém budování německé válečné flotily po roce 1898, která se pod Tirpitzovým velením změnila ze šestého na druhé největší loďstvo světa hned za královským námořnictvem. V předvečer války se zámořská flotila skládala ze třinácti obrovských bitevních lodí typu *Dreadnought*, šesti starších plavidel a pěti bitevních křižníků, což byla síla tak ohromná, že přinutila britskou admiraltu, aby postupně stáhla téměř všechny své eskadry řadových bitevních lodí ze zámořských stanovišť do Severního moře. Zároveň existovaly náznaky (lepší vnitřní kon-

strukce, pancéřování, optická zařízení, dělostřelecká kontrola, zařízení pro noční plavbu atd.), že německé lodě postupně nabývají převahu.⁵³ Ačkoli se Tirpitzovi nikdy nepodařilo zajistit tak obrovské prostředky, aby dosáhl svého pravého cíle a vybudoval loďstvo „stejně mocné jako anglické“,⁵⁴ vrhl na moře takovou sílu, která nepřátelské francouzské a ruské loďstvo zcela ochromila.

Někteří pozorovatelé se domnívali, že Německo není právě nejlépe připraveno na pozemní operace, a skutečně se na první pohled zdálo, že v desetiletí před rokem 1914 je pruská armáda zastíněna mnohem větší armádou carského Ruska a že je srovnatelná s vojskem francouzským. Ale tato zdání byla klamná. Ze složitých vnitropolitických důvodů se německá vláda rozhodla armádu dále nezvětšovat a podstatně zvýšila podíl Tirpitzových flotil v rozpočtu na obranu.⁵⁵ Když vypjaté mezinárodní poměry v letech 1911 a 1912 přiměly Berlín k tomu, aby rozhodl o rozsáhlém rozšíření armády, byla rychlost provedených změn obdivuhodná. Mezi lety 1910 a 1914 vzrostl německý armádní rozpočet z 204 000 000 dolarů na 442 000 000 dolarů, zatímco francouzský pouze ze 188 000 000 dolarů na 197 000 000 dolarů, přestože Francie v rámci zvětšování své armády odvedla devětaosmdesát procent branců ve srovnání s německými triapadesáti procenty. Bylo sice pravda, že v roce 1914 vydalo Rusko na armádu asi 324 000 000 dolarů, ale s nesmírným vypětím, neboť výdaje na obranu pohltily 6,3 procent ruského národního důchodu na rozdíl od pouhých 4,6 procent důchodu německého.⁵⁶ S výjimkou Británie snášelo Německo „zbrojní břemeno“ mnohem snáze než jakýkoli jiný evropský stát. A zatímco pruská armáda mohla mobilizovat a vyzbrojit miliony záložníků a vzhledem k jejich lepšímu vzdělání i výcviku je i skutečně nasadit do frontových operací, Francie a Rusko tak učinit nemohly. Francouzský generální štáb tvrdil, že jejich záložníci mohou být nasazeni pouze za frontovou linií.⁵⁷ Rusko nemělo ani zbraně, ani boty, ba dokonce ani uniformy, aby vystrojilo svou hypotetickou mnohamilionovou záložní armádu, a natož pak důstojníky, kteří by jí veleli. Ale existovala ještě další, kvantitativně neuchopitelná kritéria německé vojenské síly, jako byly dobré vnitřní komunikační spoje, rychlejší mobilizace, dokonalejší štábní výcvik, moderní technika atd.

Německé císařství však bylo oslabováno svou zeměpisnou polohou a diplomacií. Protože se nacházelo uprostřed kontinentu, ohrožovalo jeho růst zřejmě zároveň několik velmocí. Výkonnost ně-

mecké vojenské mašinerie a pangermánské volání po revizi evropských hranic znepokojovalo Francouze i Rusy a vzájemně je sbližovalo. Británii rozčiloval rychlý rozmach německého námořnictva, které představovalo skrytou hrozbu i pro Nizozemí a severní Francii. Německo bylo podle rčení jistého odborníka „zrozeno v obklíčení“.⁵⁸ Cožpak by německý expanzionismus nevzkročil do zájmových sfér ostatních velmocí, i kdyby zamířil do zámoří? Pronikání do Latinské Ameriky by s sebou neslo riziko války se Spojenými státy. Expanze do Číny v devadesátých letech minulého století vadila Rusku i Británii a po japonském vítězství nad Ruskem v roce 1905 nepřicházela v úvahu. Pokusy o výstavbu bagdádské železnice znepokojovaly Londýn i Petrohrad. Německému úsilí o zajištění portugalských kolonií Britové bránili. Zatímco Spojené státy mohly rozšiřovat svůj vliv na západní polokouli, Japonsko zasahovat do čínských záležitostí, Rusko a Británie pronikat na Střední východ a Francie „zaokrouhlovat“ své državy v severozápadní Africe, vycházelo Německo naprázdno. Když Bülow roku 1899 v proslulém projevu o „kladivu nebo kovadlině“ hněvivě prohlašoval „My přece nemůžeme dovolit nějaké cizí mocnosti, nějakému cizímu Jupiterovi, aby nám říkal ‚Co pořád chcete? Svět už je přece rozdělen‘“, vyjadřoval nelibost velice rozšířenou. Není proto divu, že němečtí publicisté žádali znovurozdělení světa.⁵⁹ Je samozřejmé, že rostoucí mocnosti se ve všech dobách domáhají změn mezinárodního uspořádání, které zvýhodňuje starší, již etablované velmoci.⁶⁰ Bylo však otázkou, zda z hlediska *realpolitik* může Německo dosáhnout změn, aniž vyvolá příliš silnou opozici. Mimořádně významnou roli hrály nejenom zeměpisné podmínky, ale i diplomacie, která musela být v případě Německa, jemuž chyběla výhodná zeměpisná poloha, jakou mělo např. Japonsko, na mimořádně vysoké úrovni. Bismarck si uvědomoval problémy a závist, které náhlé zrození druhé říše vyvolalo, a proto se snažil po roce 1871 přesvědčit ostatní velmoci (především okrajové mocnosti Rusko a Británii), že Německo nemá další územní ambice. Vilém a jeho poradci, kteří toužili předvést svoji odvahu, už byli mnohem méně opatrní. Nejenomže dávali najevo nespokojenost se stávajícím uspořádáním, ale – a to byla největší ze všech chyb – proces tvorby politických rozhodnutí v Berlíně skrýval za fasádou vznešených imperiálních účelů chaos a nestabilitu, což ohromovalo všechny, kdo mu mohli být nablízku. Mnohé bylo způsobeno charakterovými vadami samotného Viléma II., ale na vině byly i in-

stitucionální chyby bismarckovské ústavy, neboť neexistovalo žádné těleso (například vláda), které by neslo kolektivní zodpovědnost za celkový chod státní politiky; různá ministerstva a zájmové skupiny sledovaly vlastní cíle, aniž by byly ovládány shora nebo se musely řídit stanovenými prioritami.⁶¹ Námořnictvo nesnilo takřka o ničem jiném než o budoucí válce s Anglií, armáda plánovala likvidaci Francie, finančníci a obchodníci si přáli proniknout na Balkán, do Turecka i na Blízký východ a zbavit tyto oblasti ruského vlivu. To by znamenalo, jak bědoval v červenci 1914 kancléř Bethmann Hollweg, „všechny si znepřátelit, s každým se utkat, a nakonec stejně nikoho neoslavit“.⁶² To rozhodně nebyl ve světě plném egoistických a podezíravých národních států recept na úspěch.

A konečně hrozilo nebezpečí, že diplomatické nezdary nebo neúspěchy při získávání území ovlivní křehkou vnitřní stabilitu vilémovského Německa, jehož junkerská elita se v období průmyslové konjunktury obávala (relativního) úpadku zemědělského sektoru, růstu organizovaného dělnictva a rostoucího vlivu sociální demokracie. Pravdou také bylo, že sledování *weltpolitik* po roce 1897 bylo do značné míry neseno úvahami, že to bude politicky populární a že to odvrátí pozornost od německých vnitropolitických problémů.⁶³ Tak se ale berlínský režim vystavoval dvojímu riziku, neboť pokud by před konfrontací s „cizím Jupiterem“ couvl, mohli by němečtí nacionalisté začít napadat a pomlouvat císaře i jeho pobočníky, a pokud by uvrhl Německo do rozsáhlé války, nebylo vůbec jasné, zda převáží přirozený patriotismus mas dělníků, vojáků i námořníků nad jejich odporem k ultrakonzervativnímu pruskoněmeckému státu. Zatímco někteří pozorovatelé cítili, že by válka mohla národ pod císařovým vedením sjednotit, ostatní se obávali, že by vystavila sociální a politické uspořádání společnosti další zátěži. V širším kontextu nebyly sice tyto vnitřní německé slabiny zdaleka tak vážné jako například ruské nebo rakousko-uherské, ale byly zde a nepochybně mohly ovlivnit schopnost země čelit dlouhé „totální“ válce.

Mnozí historikové tvrdili, že císařské Německo bylo „specifickým případem“ a sledovalo *sonderweg* (specifickou cestu), jež jednoho dne měla kulminovat excesy národního socialismu. Pohlížíme-li však na události výhradně optikou politické kultury a rétoriky z doby kolem roku 1900, lze tuto „cestu“ sotva odhalit. Ruský i rakouský antisemitismus byl přinejmenším stejně silný jako ně-

mecký, francouzský šovinismus byl stejně zřetelný jako německý a v Japonsku byly smysl pro kulturní jedinečnost a osudové předurčení stejně masově rozšířené jako v Německu. Každá ze zde analyzovaných mocností byla „specifická“ a všechny toužily, aby ve věku imperialismu prosadily vlastní jedinečnost. Avšak podle kritérií mocenské politiky mělo Německo opravdu specifické rysy, které byly velice důležité. Bylo jedinou velmocí, která spojovala moderní průmyslovou sílu západních demokracií s autokratickým (jsme v pokušení říci nezodpovědným) charakterem politického vedení východních monarchií.⁶⁴ Bylo také s výjimkou Spojených států jedinou „nastupující“ velmocí, která měla skutečně sílu, aby změnila stávající řád. A rovněž byla jedinou z rostoucích velmocí, která mohla posunout své hranice dál na východ nebo na západ pouze na účet mocných sousedů. Německo bylo jedinou zemí, jehož další růst podkopával podle Calleových slov spíše „přímo“ než „nepřímo“ evropskou rovnováhu.⁶⁵ Poskládáme-li si dohromady tyto specifické rysy národa, pro který bylo podle Tirpitze „otázkou života a smrti... získat ztracenou zemi“, ⁶⁶ dostaneme skutečně výbušnou směs.

Pro rostoucí státy bylo zřejmě nezbytně nutné usilovat o expanzi, ale o to větší úsilí musely vyvíjet etablované mocnosti, aby jejich tlaku odolaly a ubránily se. V této souvislosti je třeba zdůraznit významné rozdíly mezi třemi mocnostmi – Rakousko-Uherskem, Francií a Británií, a patrně zejména mezi prvně a posledně jmenovanou. Z dříve uvedených tabulek vyplývá, že relativní schopnost všech těchto tří států ovlivňovat světové dění byla koncem devatenáctého století výrazně slabší než o padesát či šedesát let dříve,⁶⁷ přestože jejich rozpočty na obranu byly vyšší, jejich koloniální říše čím dál rozsáhlejší a přestože (v případě Francie a Rakousko-Uherska) měly v Evropě stále územní ambice. A dále je nutno uvést, že vedoucí politikové těchto států *věděli*, že se mezinárodní scéna stala mnohem komplikovanější a nebezpečnější, než byla za jejich předchůdců, a proto musí zvažovat radikální politické změny, aby dokázali čelit nové situaci.

RAKOUSKO-UHERSKO

Ačkoli bylo rakousko-uherské mocnářství nejslabší z etablovaných velmocí a podle Taylorova vyjádření pokulhávalo za jejich řadami,⁶⁸ z letmého pohledu na makroekonomické statistiky to není

nikterak zřejmé. Navzdory značné emigraci jeho populace rostla, vyšplhala se z 41 000 000 v roce 1890 na 52 000 000 v roce 1914, a tak mělo z hlediska počtu obyvatel značný náskok před Francií a Itálií a o něco menší před Británií. Císařství se v těchto desetiletích rovněž silně industrializovalo, ačkoli před rokem 1900 zřejmě svižnějším tempem než v letech pozdějších. V roce 1914 vytěžilo úctyhodných 47 000 000 tun uhlí, což bylo více než ve Francii nebo v Rusku, a ani ve výrobě oceli, ani ve spotřebě energie za oběma mocnostmi Dvojspolku nikterak výrazně nezaostávalo. V monarchii se prudce rozmáhal textilní průmysl, rostla produkce piva a cukrové řepy, těžilo se na ropných polích v Haliči, modernizovaly se uherské velkostatky, mohutně se rozrůstaly Škodovy zbrojní závody, byla elektrifikována velká města a stát silně podporoval výstavbu železnic.⁶⁹ Podle jednoho z Bairochových propočtů se v roce 1913 hrubý národní produkt Rakousko-Uherska skutečně vyrovnal francouzskému,⁷⁰ což se zdá být neuvěřitelné, ale také Farrar udává, že rakousko-uherský podíl na „evropské síle“ vzrostl ze 4,0 procent v roce 1890 na 7,2 procent v roce 1910.⁷¹ Nelze však pochybovat o tom, že v období 1870 až 1913 patřilo rakousko-uherské tempo růstu k nejsvižnějším v Evropě a že jeho „průmyslový potenciál“ rostl dokonce rychleji než ruský.⁷²

Jakmile se však podíváme na jeho ekonomiku a společnost pozorněji, odhalíme výrazné kazy. Nejdůležitější zřejmě byly obrovské regionální rozdíly v příjmu a objemu výroby na obyvatele, které do značné míry zrcadlily sociálně-ekonomické a etnické rozdíly na území, jež se rozprostíralo od švýcarských Alp až po Bukovinu. Např. v roce 1910 bylo zaměstnáno v zemědělství celých třiasedmdesát procent obyvatelstva Haliče a Bukoviny v porovnání s průměrem pětadesáti procent v celém císařství. Mnohem výraznější a znepokojivější však byla nesmírná rozdílnost v zámožnosti: příjem na obyvatele v Dolním Rakousku (850 korun) a v Čechách (761 korun) vysoce překračoval příjem v Haliči (316 korun), Bukovině (310 korun) a Dalmácii (264 korun).⁷³ Zatímco v zemích rakouských a českých došlo k průmyslovému „rozmachu“ a v Uhrách se zdokonalily zemědělské postupy, obyvatelstvo rostlo nejrychleji v chudobou stížených jihoslovanských oblastech. Proto rakousko-uherská úroveň industrializace na obyvatele pokulhávala za úrovní vedoucích mocností a navzdory všem absolutním zvýšením výroby v těchto desetiletích obnášel jeho podíl na objemu světové průmyslové výroby pouhá čtyři a půl procenta. Taková ekonomická zá-

kladna byla pro rakousko-uherské strategické ambice skutečně chabou oporou.

Tuto relativní zaostalost by bylo možno kompenzovat vysokým stupněm národní a kulturní soudržnosti, jako tomu bylo v případě Japonska nebo Francie, ale Vídeň bohužel vládla etnicky různorodou směsicí evropských národů,⁷⁴ což mělo např. za následek, že když vypukla v roce 1914 válka, byly mobilizační rozkazy rozesílány v patnácti různých jazycích. Dávné napětí mezi německy a česky mluvícím obyvatelstvem v Čechách nebylo nejvýznamnějším problémem, kterému musel císař František Josef a jeho rádčové čelit, i když zdánlivě tomu „mladočeské hnutí“ nasvědčovalo. Napjaté byly i vztahy Vídně s Uherskem, které navzdory tomu, že v roce 1867 získalo statut rovnocenného partnera, opakovaně vstupovalo do sporů ohledně cel, dohody o etnických menšinách, „maďarizace“ armády a dalších otázek, jež dosahovaly takového stupně, že se západní pozorovatelé obávali rozpadu celého císařství. Proto také francouzský ministr zahraničí Delcassé vyjednal tajně podmínky Dvojdohody s Ruskem, aby zabránil Německu ovládnout rakouské země a získat přístup k jaderskému pobřeží. Vídeňský generální štáb v roce 1905 připravoval v tichosti mimořádný plán vojenské okupace Uher pro případ, že by se krize zhoršila.⁷⁵ Seznam vídeňských národnostních problémů však s Čechy a Maďary nekončil. Na jihu nesli těžce tuhou germanizaci svého území Italové a ohlíželi se po pomoci za hranicemi v Římě, stejně jako o něco opatrněji vzhlíželi k Bukurešti porobení Rumunové. Naproti tomu Poláci byli v klidu, částečně také proto, že jejich svobody v habsburské říši byly daleko větší než na polském území spravovaném Němci nebo Rusy. Ale největší ohrožení jednoty císařství se dalo čekat od Jihoslovánů, neboť tamější odštěpené skupiny patrně počítaly s pomocí Srbska, ba dokonce Ruska. Čas od času sice chtěly nejliberálnější vídeňské kruhy vyřešit jihoslovanské aspirace kompromisem, ale narážely na zuřivý odpor uherské šlechty, která se bránila jakémukoli oslabení speciálního uherského statutu a silně diskriminovala etnické menšiny na vlastním území. Protože bylo politické řešení tohoto problému upřeno umírněným, zůstaly dveře otevřené rakousko-germánským nacionalistům, mezi které patřil např. šéf generálního štábu generál Conrad. Ti zastávali názor, že se Srby a s jejich sympatizanty je třeba jednat z pozice síly. Navzdory zdrženlivému postoji císaře Františka Josefa I. zůstávalo toto řešení připraveno jako krajní možnost pro případ skutečného ohrožení monarchie.

Všechny tyto problémy se samozřejmě mnoha způsoby dotýkaly rakousko-uherské moci. To však neznamenalo, že by mnohonárodnostní poměry v monarchii nutně vedly k vojenskému oslabení. Armáda zůstávala sjednocujícím prvkem společnosti a její velení bylo mimořádně zběhlé v užívání celé škály jazyků. Když došlo na obsazování posádek a rozmisťování vojsk, nikdy nezapomněla na staré heslo rozděl a panuj. Ale za jistých okolností už nebylo možné bezvýhradně se spolehnout na statečnou spoluúčasť českých nebo uherských pluků, ba dokonce ani na tradiční lojalitu Chorvatů, kteří po staletí sloužili na „vojenské hranici“, neboť ta byla nyní oslabena uherskou perzekucí. A navíc měla Vídeň na řešení národnostních třenic univerzální recept. Snažila se je ztlumit komisemi, novými pracovními příležitostmi, daňovými úlevami, výstavbou dalších železničních tratí atd. „V roce 1914 bylo v zemi přes 3 000 000 civilních zaměstnanců, kteří pracovali ve školách, v nemocnicích, v oblasti sociální péče, výběru daní, na železnicích, poštách a podobně... takže na samotnou armádu příliš peněz nezbyvalo.“⁷⁶ Podle Wrightových ukazatelů tvořily rakousko-uherské výdaje na obranu mnohem menší podíl „státních výdajů“ (tj. výdajů ústřední vlády) než v případě jakékoli jiné velmoci.⁷⁷ A tak zatímco loďstvu chyběly prostředky, aby se vyrovnalo ve Středomoří alespoň italské, když už ne francouzské flotile, činily výdaje na armádu asi jednu třetinu až jednu polovinu ruských a pruských armádních výloh. Vojenské zbraně, především artilerie, byly zastaralé a bylo jich pomálu. Protože se nedostávalo peněz, bylo odváděno pouhých třicet procent mužů schopných vojenské služby a mnoho z nich bylo posíláno na „trvalou dovolenou“ nebo se podrobovalo pouze osmítýdennímu výcviku. Takový systém ovšem nebyl zárukou, že pro případ války zajistí velká množství vhodných záložníků.⁷⁸

Když v desetiletí po roce 1900 mezinárodní napětí zesílilo, ukázalo se strategické postavení rakousko-uherského mocnářství jako skutečně zapeklité. Vnitřní rozpory ohrožovaly jednotu země a komplikovaly vztahy s většinou sousedů. Ačkoli byl jeho ekonomický růst výrazný, nedokázal držet krok s tempem vedoucích mocností, jako byly Velká Británie a Německo. V přepočtu na obyvatele vydávalo Rakousko-Uhersko na obranu méně než většina ostatních velmocí a odvádělo také do armády mnohem menší množství způsobilých mladých mužů než jakákoli jiná země na kontinentě. Navíc mělo spoustu potenciálních nepřátel, a tak musel mít

generální štáb připravenou celou řadu tažení, což byl problém, kterého byla většina ostatních velmocí ušetřena.

Takové množství potenciálních nepřátel Rakouska-Uherska bylo dáno jeho jedinečnou zeměpisnou polohou a mnohonárodnostním složením. Navzdory Trojspolku byly vztahy s Itálií po roce 1900 stále napjatější a Conrad při několika příležitostech navrhoval, aby se na jejich jižního souseda zaútočilo. I když byly jeho návrhy resolutně odmítnuty jak ministrem zahraničí, tak císařem, v budování kasáren a pevností podél hranic s Itálií se neustávalo. Vážnou hrozbou se stalo vzdálenější Rumunsko, když roku 1912 přestoupilo do opačného tábora. Nejvíce však hýbalo Vídeň žlučí Srbsko, které spolu s Černou Horou jako magnet přitahovalo Jihoslovany, a něčemu takovému bylo třeba udělat přítrž. Jedinou překážkou, která takovému přímočarému řešení stála v cestě, bylo carské Rusko, nejmocnější protivník Rakouska-Uherska. To by útok na Srbsko mohl snadno vyprovokovat k odvetě, a jakmile by se podstatná část rakousko-uherské armády přesunula na jih za Bělehrad, mohlo zaútočit ze severovýchodu. Ačkoli sám válkychtivý Conrad tvrdil, že záleží jen „na diplomatech“, ⁷⁹ zda zabrání situaci, kdy by bylo třeba bojovat proti všem těmto nepřátelům najednou, obsahují jeho plány z doby před rokem 1914 krkolomné vojenské operace, na které měla být armáda připravena. Zatímco hlavní síla (*A-Staffel*) devíti armádních sborů měla být připravena na zásah buď (!) proti Itálii, nebo Rusku, s nasazením menší skupiny tří armádních sborů se počítalo proti Srbsku a Černé Hoře (*Minimalgruppe Balkan*). Strategické rezervy čtyř armádních sborů (*B-Staffel*) měly být připraveny „buď posílit *A-Staffel* a proměnit ji v mocnou útočnou sílu, nebo se připojit k *Minimalgruppe Balkan* v ofenzivě proti Srbsku, pokud by nehrozilo nebezpečí ani ze strany Itálie, ani Ruska“.⁸⁰

Říkalo se, že „základní problém spočíval prostě v tom, že se Rakousko-Uhersko pokoušelo hrát velmocenskou úlohu se zdroji druhořadé mocnosti“.⁸¹ Zoufalé úsilí být silným na všech frontách vedlo k vážnému nebezpečí, že se mocnářství stane na všech frontách slabým, a v neposlední řadě kladlo nadlidské požadavky na železniční systém a štábní důstojníky, kteří měli vše řídit. Tyto operační problémy také potvrdily fakt, který s nevolí přijala většina vídeňských pozorovatelů už před rokem 1870, že totiž v případě velmocenské války se Rakousko-Uhersko neobejde bez německé pomoci. V případě vysloveně rakousko-italské války by se bez ní

obešlo (ačkoli to byla navzdory četným Conradovým obavám eventualita nejméně pravděpodobná), ale určitě by německou vojenskou pomoc vyžadovalo, kdyby se zapletlo do války se Srbskem a tomu by na pomoc přispěchalo Rusko. Proto se Conrad před rokem 1914 opakovaně pokoušel získat v této záležitosti záruku Berlína. A konečně sama barokní povaha takového operativního plánování zrcadlí znovu to, co mnoho současníků vidělo naprosto jasně, ale co odmítali připustit někteří pozdější historikové:⁸² že pokud by se výbuch nacionalistických rozporů na Balkáně a v samotné monarchii rozšířil dál, byly by šance na uchování jedinečného, ale anachronického dědictví císaře Josefa II. velmi mizivé. A když k tomu nakonec došlo, byly narušeny základy evropské rovnováhy.

FRANCIE

V roce 1914 měla Francie v porovnání s Rakousko-Uherskem spoustu výhod. Tou nejvýznamnější zřejmě bylo, že měla pouze jediného nepřítele, a sice Německo, proti kterému mohla soustředit rozsáhlé státní zdroje. Koncem osmdesátých let devatenáctého století tomu však bylo jinak. Tehdy Francie soupeřila s Británií v Egyptě a západní Africe, vstoupila do rozhodného námořního závodu s královským námořnictvem, ve sporech s Itálií se blížila hranici války a připravovala se na *revanche* vůči Německu.⁸³ I když obezřetnější politikové odvraceli zemi od propasti a přibližovali se zvolna ke spojení s Ruskem, bylo francouzské strategické dilema stále naléhavé. Bezesporu nejnebezpečnějším nepřítelem bylo německé císařství, které bylo momentálně silnější než kdy jindy. Znepokojivé bylo rovněž (z francouzského pohledu) italské námořní a koloniální soupeření, nejenom kvůli Itálii samotné, ale i proto, že do případné války s Itálií by nepochybně vstoupil i její německý spojenec. Armáda by pak musela na jihovýchodě vázat značné množství divizí a námořnictvo by bylo vystaveno prastarému strategickému problému, zda loďstvo soustředit do středomořských, nebo atlantických přístavů, či zda riskovat jeho rozdělení do dvou menších flotil.⁸⁴

Situaci dále komplikovalo náhlé zhoršení anglo-francouzských vztahů, ke kterému došlo po britské okupaci Egypta v roce 1882. Od roku 1884 byly obě země v zajetí zrychlujícího se námořního závodu, jenž byl na britské straně spojován s možnou ztrátou středomořských lodních tras a (příležitostně) s obavami z francouzské

invaze přes kanál La Manche.⁸⁵ Daleko zarputilejší a hrozivější však byly časté anglo-francouzské koloniální potyčky. V letech 1884–1885 se Británie a Francie rozkmotřily kvůli Kongu a mrzutosti ohledně západní Afriky se táhly po celá osmdesátá a devadesátá léta devatenáctého století. V roce 1893 byla na spadnutí válka o Siam. Ale největší krize přišla v roce 1898, kdy jejich šestnáctileté soupeření o vládu nad nilským údolím vyvrcholilo v konfrontaci mezi Kitchenerovou armádou a malým Marchandovým expedičním sborem u Fašody. Ačkoli byli Francouzi zatlačeni, zůstali i nadále energickými a troufalými kolonizátory. Za upadající mocnost nepovažovali Francii rozhodně ani obyvatelé Timbaktu, ani Tonkinu. V období mezi lety 1871 až 1900 připojila Francie ke svým stávajícím koloniálním držávám dalších asi 9 000 000 čtverečních kilometrů a nepochybně byla po Británií druhým největším vlastníkem zámořských území. Ačkoli obchod s těmito zeměmi nebyl nikterak významný, vybudovali Francouzi značnou koloniální armádu a celou řadu důležitých námořních základen od Dakaru po Saigon. Jejich vliv byl značný i v oblastech, které sami nekolonizovali, jako např. v Levantě nebo jižní Číně.⁸⁶

Tvrdilo se, že Francie byla schopna provádět dynamickou koloniální politiku, protože její vládní struktury umožnily malé skupině úředníků, koloniálních guvernérů a nadšenců *parti colonial* sledovat „předsunutou“ strategii, kterou těžko mohli řídit rychle se měnící ministři Třetí republiky.⁸⁷ Pokud se nestálý charakter francouzské parlamentní politiky, když se ocitla v rukou stálých úředníků a jejich přátel v koloniální „lobby“, bezděčně změnil v sílu a konzistenci, pak na námořní a vojenské záležitosti neměl zdaleka tak šťastný dopad. Např. rychlé změny režimu přiváděly do úřadu nové ministry námořnictví, z nichž někteří byli spíše „zaměstnanci“ a jiní zase houževnatě prosazovali (často se měnící) názory na námořní strategii. Stejně tak nebyly účelně využívány ohromné částky, přidělované v těchto desetiletích námořnictvu. Programy výstavby loďstva odrážely hojné změny vládních preferencí od strategie *guerre de course* (obchodní expanze) po strategii, která kladla důraz na bitevní lodě, a tak bylo výsledkem námořnictvo s různorodou sbírkou lodí, jež se flotilám britským nebo později německým nemohly rovnat.⁸⁸ Ale vliv politiků na námořnictvo nebyl ničím ve srovnání s jejich působením na armádu, v jejichž důstojnických sborech panovala vůči politikům Třetí republiky silná averze. Docházelo ke spoustě občansko-vojenských

konfliktů (z nichž Dreyfusova aféra byla pouze tou nejznámější), které rozkládaly samotnou strukturu francouzského státu a zpochybňovaly jak věrnost, tak účinnost armády. Jenom díky silnému oživení nacionalismu po roce 1911 ustoupily tyto občansko-vojenské spory společnému křížovému tažení proti německému nepříteli. Přesto byli mnozí zvědaví, zda tak přehnané množství politiků náhodou nezpůsobí francouzským ozbrojeným silám nenahraditelné škody.⁸⁹

Další zřetelné vnitřní omezení francouzské síly představoval stav její ekonomiky.⁹⁰ Tato otázka je však velice složitá a ještě více ji zkomplikovala záliba historiků ekonomie v nejrůznějších ukazatelích. K jejím kladům lze uvést:

Toto období bylo svědkem mohutného rozvoje bankovníctví a finančních institucí, které se podílely na průmyslových investicích a zahraničních půjčkách. V moderním duchu byly zakládány železářny a ocelárny, budovaly se nové průmyslové závody, a to především v lotrinské rudné pánvi. V uhelných pánvích severní Francie se rozestřela charakteristická bezútesná krajina průmyslové společnosti. Významně pokročilo strojírenství a nová průmyslová odvětví... Francie měla své vynikající podnikatele a novátory, kteří koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století získali vedoucí postavení v ocelářském, strojírenském, automobilovém a leteckém průmyslu. Předvoj tvořily firmy Schneider, Peugeot, Michelin a Renault.⁹¹

Dokud Henry Ford nerozvinul metody masové výroby, byla Francie hlavním světovým producentem automobilů. V osmdesátých letech devatenáctého století došlo také k dalšímu rozmachu železničního stavitelství, které spolu s telegrafem, poštovním systémem a vnitrozemskými vodními cestami napomáhalo vytvoření národního trhu. Zemědělství bylo od roku 1892 chráněno Mélinovými cly a zakládalo si na výrobě zboží špičkové kvality se značnou přídavnou hodnotou na obyvatele. Ve světle takových svědectví absolutního ekonomického rozmachu a vzhledem k nepatrným zvýšením francouzské populace v těchto desetiletích vypadají ukazatele objemu výroby v přepočtu na obyvatele úžasné – např. tempo růstu na obyvatele, hodnota exportu na obyvatele atd.

Také se nedalo popřít nesmírné francouzské bohatství v oblasti

mobilního kapitálu, který mohl být (a také systematicky byl) vynakládán na to, aby sloužil v zájmu státní diplomacie a strategie. Nejpresvědčivěji se tato francouzská síla prokázala ve velice rychlém splacení odškodného Německu z roku 1871, které mělo podle Bismarckových chybných propočtů podlomit síly Francie na mnoho let. Namísto toho proudil francouzský kapitál v následujícím období do různých evropských a mimoevropských zemí. V roce 1914 dosáhly francouzské zahraniční investice celkové výše devíti miliard dolarů a byly druhé největší po britských. Tyto peníze napomohly industrializovat významnou část Evropy včetně Španělska a Itálie a také přinesly značné politické a diplomatické výhody samotné Francii. V poznenáhlem vyvazování Itálie z Trojspolku na přelomu století byl přítomen italský hlad po kapitálu, pakliže to nebyla jeho hlavní příčina. Téměř všechny francouzsko-ruské půjčky Číně oplátkou za práva na stavbu železnic a ostatní koncese byly sjednávány v Paříži a zasílány prostřednictvím Petrohradu. Mohutné francouzské investice v Turecku a na Balkáně – kterým nemohli zaskočení Němci před rokem 1914 nikdy konkurovat – upřednostňovaly Francii nejenom z politicko-kulturního hlediska, ale rozhodně spíše jim než Německu zaručovaly smlouvy na dodávky zbraní. A navíc francouzské peníze modernizovaly ruského spojence, a to počínaje první půjčkou poskytnutou na pařížském trhu v říjnu 1888 až po rozhodující nabídku dotace 500 000 000 franků v roce 1913. Francie si za to vymínila, že Rusové podstatně rozšíří strategický železniční systém v polských guberniích, takže bude možné rychleji mobilizovat „ruský parní válec“, aby rozdrtil Německo.⁹² To byla nejzjevnější ukázka francouzské schopnosti užívat finanční síly k podpoře vlastní strategické moci (ačkoli ironií bylo, že čím víc rostla výkonnost ruské vojenské mašinerie, tím vydatněji se Německo připravovalo k rychlému úderu proti Francii).

Porovnáme-li však odpovídající ekonomické údaje, začne tento jásavý obraz francouzského růstu blednout. Ačkoli byla Francie bezesporu významným zahraničním investorem, neexistuje příliš důkazů, že by tento kapitál přinášel zemi optimální obrat ať už ziskem z úroků⁹³, nebo růstem zahraniční poptávky po francouzských výrobcích. Velice často, a dokonce i v Rusku, to byli právě němečtí kupci, kteří shrábli lví podíl dovozu. Německý podíl na exportu evropského průmyslového zboží zastínil francouzský už na počátku osmdesátých let devatenáctého století a v roce 1911 byl

skoro dvakrát tak velký. To odráželo svízelnou skutečnost, že zatímco před jednou nebo dvěma generacemi trpěla francouzská ekonomika silnou konkurencí britského průmyslu, byla nyní vystavena vlivu, kterým byl růst německého průmyslového giganta. Kromě vskutku vzácných výjimek, mezi které patřil např. automobilový průmysl, vykazují srovnávací statistiky tento úpadek znovu a znovu. Před vypuknutím války obnášel celkový francouzský průmyslový potenciál asi jenom čtyřicet procent potenciálu německého, výroba oceli ve Francii představovala jen o trochu více než šestinu výroby německé a těžba uhlí pouhou sedminu. A navíc byly náklady na uhlí, ocel a železo vyšší, neboť se těžilo v dolech s chudšími zásobami a vyrábělo v menších průmyslových zařízeních. Obdobně byla Francie, přes všechny údajné přednosti domácího průmyslu, na německém importu v oblasti chemie silně závislá. Proto nepřekvapí, že byl francouzský průmyslový růst devatenáctého století vzhledem k malým továrnám, zastaralým výrobním postupům a silné závislosti na chráněných místních trzích zdrženlivě popisován jako „artrózní... váhavý, křečovitý a pomalý“.⁹⁴

Útěchou nebylo Francii ani její kouzlo bukolické, přinejmenším co do její relativní síly a bohatství. Rány, které zasadily výrobě hedvábí a vína choroby, se dosud plně nezhojily a Mélinova cla, která se snažila ochránit příjmy zemědělců a zachovat sociální stabilitu, jen odliv obyvatelstva z venkova zpomalila a podporovala nevykonné výrobce. Zemědělství, které kolem roku 1910 stále ještě vázalo asi čtyřicet procent aktivní populace a skládalo se převážně z malých hospodářství, zjevně růst francouzské produktivity i celkového blahobytu brzdilo. Bairochovy údaje uvádějí, že v roce 1913 obnášel francouzský hrubý národní produkt pouze pětadesát procent německého a jeho podíl na objemu světové průmyslové výroby činil asi čtyřicet procent objemu německého. Wright uváděl, že v roce 1914 se francouzský národní důchod rovnal šesti miliardám dolarů oproti německým dvanácti miliardám dolarů.⁹⁵ Nová válka s východním sousedem, ve které by zůstala Francie bez spojenců, by výsledek z let 1870–1871 jenom zopakovala.

Francie se podle mnohých srovnatelných ukazatelů dostala za Spojené státy, Británii, Rusko i Německo, takže na počátku dvacátého století byla až pátá mezi velmocemi. Ani slábnutí Francie vůči Německu zhoršujícím se vztahům mezi oběma zeměmi nepřidalo. Trendy byly v tomto ohledu přímo zlověstné. Zatímco německá populace vzrostla mezi lety 1890 a 1914 téměř o 18 000 000,

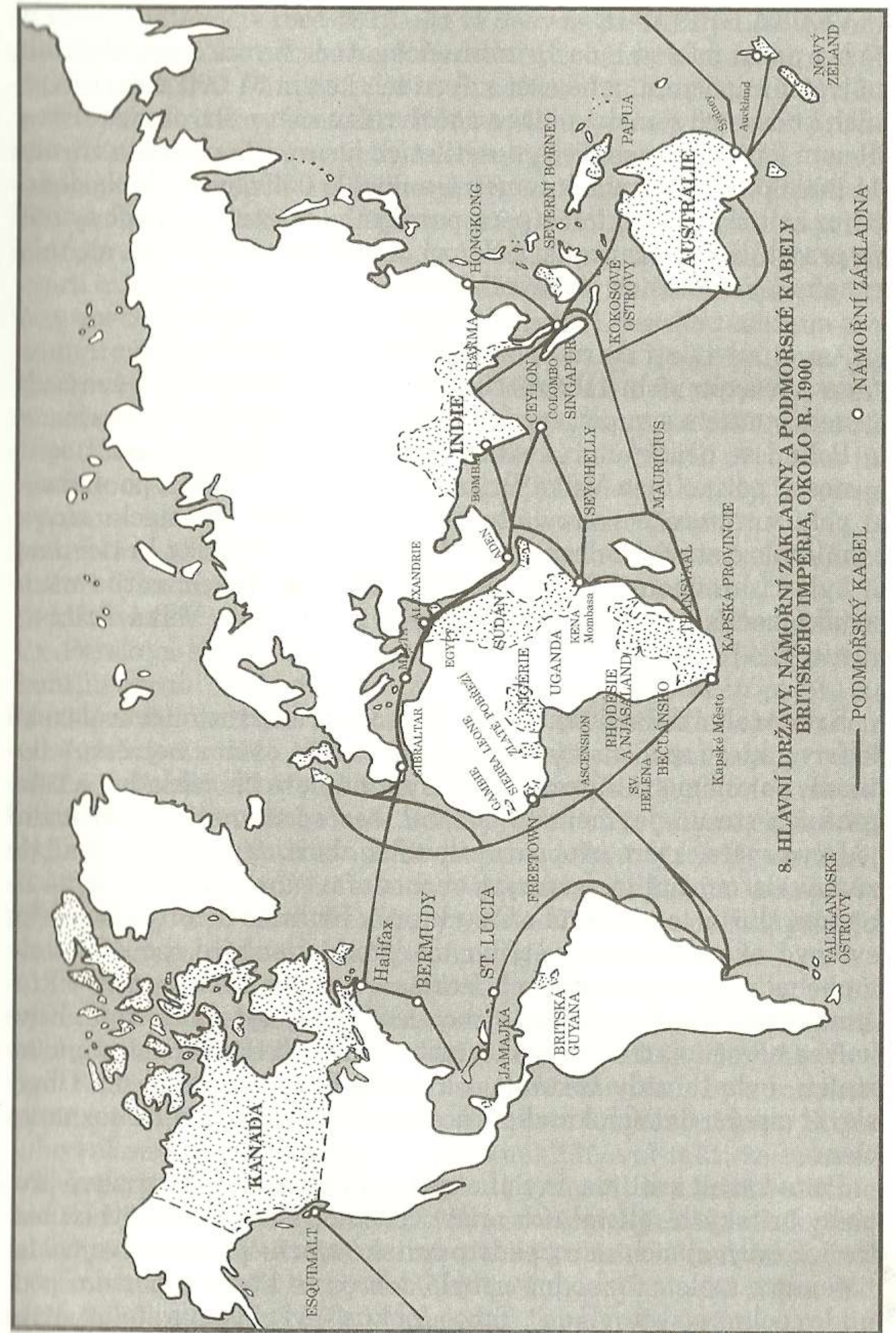
francouzská se zvýšila pouze o něco víc než o 1 000 000. To spolu s větším německým národním bohatstvím znamenalo, že jakkoli Francouzi usilovali vojensky se povznést, zůstávali vždycky pozadu. Kdyby povolali přes osmdesát procent svých branců, mohli přinejmenším podle určitých kritérií postavit vzhledem ke své velikosti překvapivě početnou armádu. Francouzi mohli například mobilizovat ze své čtyřicetimilionové populace osmdesát divizí, což vyznívalo ve srovnání s rakouskými osmačtyřiceti divizemi získanými z dvaapadesátimilionové populace příznivě. Ale na císařské Německo to bylo málo. Kdyby pruský generální štáb nasadil své lépe vycvičené zálohy, mohl nejenom mobilizovat přes sto divizí, ale také nasadit rozsáhlý lidský potenciál, téměř 10 000 000 mužů v požadované věkové skupině ve srovnání s francouzskými 5 000 000. Dále měl fantastických 112 000 výborně vycvičených poddůstojníků, což lze považovat za klíčový prvek ofenzivní armády. Francie jich měla pouhých 48 000. Navíc ačkoli Německo dávalo na vojenské výdaje menší část národního důchodu, v absolutních číslech odvádělo mnohem více. Během sedmdesátých a osmdesátých let devatenáctého století svádělo nejvyšší francouzské vedení marný boj proti „stavu nepřijatelné méněcennosti“.⁹⁶ Také důvěrná memoranda, která v předvečer první světové války hovořila o německé materiální převaze, byla znepokojivá: „4500 kulometů ku 2500 francouzským, 6000 děl o ráži sedmasedmdesát milimetrů ku 3800 francouzským s ráží pětasedmdesát milimetrů a téměř absolutní převaha v těžkém dělostřelectvu“.⁹⁷ Především poslední aspekt ukazuje slabost Francie z té nejhorší stránky.

A přesto šla francouzská armáda v roce 1914 do boje s přesvědčením, že zvítězí, a vzdala se defenzivní strategie ve prospěch všeobecné ofenzivy. Byl kladen zvýšený důraz na morálku, kterou se Grandmaison a ostatní velitelé pokusili vštípit armádě, aby kompenzovala výraznou materiální slabost. „Ani početnost, ani zázračné stroje nejsou strůjci vítězství,“ hlásal generál Messing. „To připadne vojákům, kteří budou odvážní a kvalitní, tedy vojákům s nejvyšší možnou fyzickou i morální výdrží a útočnou silou.“⁹⁸ Toto troufalé tvrzení se opíralo o „renesanci vlastenectví“, k níž ve Francii došlo po marocké krizi v roce 1911. To také naznačovalo, že navzdory třídním a politickým přehradám, které odhalily během Dreyfusovy aféry francouzskou zranitelnost, by mohla země bojovat mnohem lépe než v roce 1870. Většina válečných expertů

tvrdila, že příští válka bude krátká. V tom případě by rozhodoval počet divizí, které bude možno okamžitě nasadit do boje, a nikoli velikost německého ocelářského či chemického průmyslu nebo miliony potenciálních rekrutů, jimiž Německo disponovalo.⁹⁹

Toto oživení národní sebedůvěry bylo zřejmě ovlivněno především zlepšením francouzského mezinárodního postavení, o které se počátkem nového století zasloužil ministr zahraničí Delcassé a jeho diplomaté.¹⁰⁰ Ti nejenom chránili a rozvíjeli nesmírně důležité vztahy s Petrohradem, které se císařská vláda marně pokoušela nejrůznějšími diplomatickými prostředky narušit, ale také soustavně vylepšovali vztahy s Itálií, až ji skutečně dokázali vyprostit z Trojspolku, a tak odstranit strategický problém bojů na dvou frontách, v Savojsku a Lotrinsku. Nejdůležitější však bylo, že se jí podařilo dohodou z roku 1904 urovnat koloniální spory s Británií a posléze přesvědčit vedoucí představitele londýnské liberální vlády, že francouzská bezpečnost je i britským národním zájmem. Ačkoli vnitropolitické poměry v Británii pevnému spojení zabránily, vyhlídky Francie na budoucí britskou pomoc se vylepšovaly s každým zvětšením německé zámořské flotily a s každým náznakem, že německý útok na západ povede přes neutrální Belgii. Pokud by skutečně Británie do konfliktu vstoupila, pak by se Německo muselo obávat nejenom Ruska, ale také královského loďstva, které by ohrožovalo zámořskou flotilu, likvidace svého zámořského obchodu a také nasazení malého, avšak důležitého britského expedičního sboru v severní Francii. Od roku 1871 snila Francie o tom, že bude bojovat proti Němcům společně s Rusy a Brity. Teď se zřejmě tento sen stával skutečností.

Francie nebyla silná natolik, aby dokázala s Němci bojovat bez spojenců, a právě tomu se všechny francouzské vlády snažily vyhnout. Pokud se mezi velmoci řadí taková země, která má vůli a prostředky nezbytné k tomu, aby dokázala přemoci jakoukoli jinou zemi, pak Francie (podobně jako Rakousko-Uhersko) poklesla do třídy nižší. Ale v roce 1914 tato definice připadala národu, který měl psychologickou potřebu jít do války,¹⁰¹ který byl vojensky silnější než kdy jindy, který byl bohatý a především obklopený mocnými spojenci, jako příliš abstraktní. Velkou neznámou ovšem zůstávalo, zda i spojení všech těchto výhod umožní Francii, aby v boji s Německem obstála, ale většina Francouzů zřejmě o vítězství nepochovala.

8. HLAVNÍ DRŽAVY, NÁMORNÍ ZÁKLADNY A PDMOŘSKÉ KABELY BRITSKÉHO IMPÉRIA, OKOLO R. 1900

VELKÁ BRITÁNIE

Na první pohled byla Británie úchvatná. V roce 1900 vlastnila největší impérium, jaké svět kdy viděl, kolem 31 000 000 čtverečních kilometrů zemské souše a asi čtvrtinu světového obyvatelstva. Jenom v předchozích třech desetiletích ke své říši připojila zhruba 11 000 000 čtverečních kilometrů a 66 000 000 obyvatel. Následujícím kritickým rádkům z pera pozdějšího historika by tehdy dali za pravdu nejen Francouzi a Němci, Ašantové a Barmánci, ale také mnoho jejich dalších vrstevníků:

Asi o půlstoletí dříve, než vypukla válka [1914], došlo k obrovské expanzi britské moci, která byla doprovázena zjevným nedostatkem sympatií pro obdobné ambice ostatních národů... Pokud se nějaký národ skutečně pokusil stát světovou mocností, pak to byla Velká Británie. Nezůstala však u pouhého pokusu, protože světovláda skutečně dosáhla. Německo sice mluvilo o stavbě železnice do Bagdádu, ale anglická královna byla císařovnou indickou. Pokud vůbec někdy rozvrátila nějaká země světovou rovnováhu sil, pak to byla Velká Británie.¹⁰²

Existovaly i další důkazy britské moci: trvale rostoucí královské loďstvo, které se svou silou vyrovnalo dalším dvěma největším flotilám, po celém světě rozprostřená síť námořních základen a telegrafních stanic, jež neměla obdobu, bezesporu největší obchodní loďstvo světa, které přepravovalo tolik zboží, že Británie i nadále zůstávala největším světovým obchodním národem, a konečně finanční služby londýnského City, které z Británie učinily z hlediska světové ekonomiky největšího investora, bankéře, pojišťovatele a obchodníka s komoditami. Rozjásané davy na oslavách Viktoriina diamantového jubilea v roce 1897 měly být na co hrdé. Kdykoli se hovořilo o třech nebo čtyřech světových říších nastupujícího století, byla to vždy Británie – a nikoli Francie, Rakousko-Uhersko či mnoho dalších kandidátů – která se nacházela na seznamu členů.

Pokud však zvolíme jiný úhel pohledu – například střízlivé propočty britských „oficiálních míst“¹⁰³ nebo postřehy pozdějších historiků zabývajících se rozpadem britské moci – pak doznívající devatenácté století rozhodně nebylo dobou, ve které impérium podniklo „pokus o světovládu“. Tento „pokus“ byl učiněn o století dříve

a skončil vítězně v roce 1815. Od té doby se po další půlstoletí mohla Británie těšit nikým neohrožovanému námořnímu a imperiálnímu prvenství. Po roce 1870 však změněná mocenská rovnováha podkopala britskou převahu dvěma osudovými a vzájemně provávajícími způsoby. Za prvé rozmach industrializace a z něho vyplývající posuny vojenské a námořní síly oslabily relativní postavení Britského impéria více než postavení jakékoli jiné země, a to proto, že bylo *skutečně* etablovanou velmocí, která ze zásadních změn statu quo mohla méně získat než ztratit. Británie sice nebyla tak bezprostředně jako Francie nebo Rakousko-Uhersko zasažena zrozením mocného sjednoceného Německa (tento problém Londýnu dopřady vyvstal až po období 1904–1905), ale byla *právě tou* zemí, které se nejvíce dotýkal rozmach americké moci, neboť britské zájmy (Kanada, námořní základny v karibské oblasti, obchod a investice v Latinské Americe) na západní polokouli byly mnohem významnější než zájmy jakékoli jiné evropské země.¹⁰⁴ A byla to *právě tato* země, které se nejvíce dotýkalo rozšiřování ruského území a budování strategických železnic v Turkestánu, neboť to představovalo jasnou hrozbu britskému vlivu na Blízkém východě i v Perském zálivu a možná i ohrožení vlády nad Indickým subkontinentem.¹⁰⁵ A *právě tato* země se těšila největšímu podílu na čínském zahraničním obchodu a rozpad Říše středu nebo zrození nové velmoci v této oblasti by zřejmě její obchodní zájmy velice vážně poškodily.¹⁰⁶ A byla to *právě tato* mocnost, jejíž relativní postavení v Africe a Tichomoří bylo nejvíce ovlivněno rvačkou o kolonie po roce 1880, neboť (podle Hobsbawmova výroku) „vyměnila neoficiální vládu nad většinou rozvojového světa za oficiální správu její čtvrtiny“¹⁰⁷ – což byl navzdory spoustě nových území, připojovaných k říši královny Viktorie, špatný obchod.

Zatímco některé z těchto problémů (v Africe nebo Číně) byly zcela nové, jiné (soupeření s Ruskem v Asii a se Spojenými státy na západní polokouli) řešila už spousta dřívějších britských vlád. Nové bylo to, že relativní síla různých soupeřících států byla mnohem větší, a ještě se zdálo, že jejich hrozba roste téměř současně. Stejně jako rakousko-uherské mocnářství zneklidňoval fakt, že se musí v Evropě potýkat se spoustou nepřátel, museli se i britští státníci pouštět do bezpočtu diplomatických a strategických šarvátek prakticky po celém světě. Tak se například kabinet v kritickém roce 1885 obával možného rozpadu Číny po čínsko-japonské válce, dále zhroucení osmanské říše v důsledku arménské krize a možné

srážky s Německem kvůli jižní Africe prakticky ve stejné době, kdy se odehrával spor se Spojenými státy o hranici mezi Venezuelou a Britskou Guyanou. Zároveň došlo k francouzské vojenské expedici do rovníkové Afriky a k ruskému tažení na Hindúkuš.¹⁰⁸ Obdobné úsilí muselo být vyvíjeno také na moři, neboť královské loďstvo, bez ohledu na pravidelné navyšování rozpočtu, bylo vystaveno tlaku pěti nebo šesti cizích flotil, postavených v devadesátých letech devatenáctého století, a nemohlo už „vládnout vlnám“ jako v polovině devatenáctého století. Admiralita opakovaně poukázala na to, že *by mohla* čelit americkému tlaku na západní polokouli pouze za cenu přesunu válečných lodí z evropských vod, a stejně tak *by mohla* zvyšovat sílu královského námořnictva na Dálném východě pouze v případě, že oslabí eskadry ve Středomoří. Královské loďstvo už nemůže být silné všude. A podobně byly z vojenského hlediska žongléřskými kousky i přesuny pozemních vojsk z Aldershotu do Káhiry nebo z Indie do Hongkongu, kde jich bylo právě nejvíce třeba. Přitom se vždy jednalo o nevelké dobrovolnické sbory, které se s ohromnými armádami pruského typu vůbec nedaly srovnávat.¹⁰⁹

Druhá slabost byla sice méně bezprostřední a dramatická, ale zřejmě daleko vážnější. Týkala se oslabování britské průmyslové a obchodní převahy, která byla konec konců základem její síly námořní, vojenské a imperiální. Tradiční průmyslová odvětví, jako byla těžba uhlí, výroba textilu a železářského zboží, sice v těchto desetiletích v absolutních číslech objem své výroby zvyšovala, ale jejich relativní podíl na objemu světové výroby se trvale snižoval. V modernějších a stále důležitějších průmyslových odvětvích, jako byla výroba oceli, chemikálií, obráběcích strojů a elektrotechnického zboží, Británie své dřívější vedení rychle ztratila. Průmyslová výroba, která v období 1820–1840 rostla v průměru zhruba o čtyři procenta ročně a v období 1840–1870 asi o tři procenta ročně, se stále zpomalovala; v období 1875–1894 už rostla jenom o půl druhého procenta ročně, což bylo mnohem pomalejší tempo, než jakého dosahovali nejvážnější britští soupeři. Tato ztráta průmyslové převahy byla brzy znát v bezohledné honbě za zákazníky. Nejprve byl britský export nižšími cenami vytlačen z výhodného postavení na trzích průmyslové Evropy a Severní Ameriky, které byly často chráněny vysokými celními bariérami, a posléze i z některých trhů koloniálních, kde jim ostatní mocnosti jednak konkurovaly vlastním zbožím, jednak zavedly ve svých nových državách celní pře-

hrady. A konečně byl britský průmysl oslabován stále se zvyšujícím přílivem cizích výrobků na nechráněný domácí trh, což byla neklamná známka toho, že země přestává být konkurenceschopná.

Pokles britské produktivity a schopnosti na konci devatenáctého století konkurovat se stal jedním z nejvíce zkoumaných problémů dějin ekonomie.¹¹⁰ Zahrnuje spleť dílčích otázek, jako je národní charakter, generační rozdíly, sociální étos, vzdělávací systém, a dále i mnohem specifitější ekonomické problémy, představované nízkými investicemi, zastaralými průmyslovými závody, špatnými pracovními vztahy, nízkou schopností prodávat a tak dále. Pro ty, kdo se zabývají studiem velmocenské strategie a zajímají se o *relativní* vztahy, jsou tato vysvětlení méně důležitá než skutečnost, že země jako taková trvale ztrácela půdu pod nohama. Zatímco se v roce 1880 Spojené království stále ještě podílelo 22,9 procenty na objemu světové průmyslové výroby, poklesla do roku 1913 tato hodnota na 13,6 procent. A zatímco činil v roce 1880 britský podíl na světovém obchodu 23,2 procent, poklesl v období 1911–1913 na pouhých 14,1 procent. Z hlediska průmyslové síly Británii předběhly jak Spojené státy, tak císařské Německo. „Dílna světa“ se teď ocitla na třetím místě, ne však proto, že by nerostla, ale protože ostatní mocnosti rostly rychleji.

Přemýšliví britští imperialisté se ničeho neobávali více než tohoto relativního ekonomického úpadku, právě proto že si byli vědomi jeho dopadu na britskou *moc*. „Když připustíme, že průmysl, který představuje skutečné kořeny vašeho systému národní obrany, je ohrožen [cizí konkurencí], kde potom budete?“ tázal se v roce 1904 profesor W. A. S. Hewins. „Bez ocelářského průmyslu a silného strojírenství se neobejdete, protože bez nich by vám scházely prostředky na výstavbu vašich moderních flotil a armád a na jejich udržování v bojeschopném stavu.“¹¹¹ Ve srovnání s tímto trendem byly spory o koloniální hranice v západní Africe nebo o budoucnost souostroví Samoa podružné. Zde měl také kořeny zájem imperialistů o celní reformu – což znamenalo vzdát se kvůli ochraně britského průmyslu pravidel volného obchodu – stejně jako jejich zájem o těsnější svazky s bílými dominii, která měla zajistit jak příspěvky na obranu, tak výhradní imperiální trh. Británie se nyní, podle hrozivé definice Josepha Chamberlaina, stala „vyčerpaným titánem, [vrávorajícím] pod přetěžkým břemenem vlastního osudu“.¹¹² V nadcházejících letech první lord admirality varoval, že „Spojené království nebude silné natolik, aby udrželo své posta-

vení vůči Spojeným státům nebo Rusku a pravděpodobně ani vůči Německu. Budeme vytlačeni hrubou silou“.¹¹³

Přestože měli imperialisté z *dlouhodobé perspektivy* nepochybně pravdu – například v roce 1905 se vlivný novinář Garvin melancholicky dotazoval, zda „se impérium, které oslavuje stoleté výročí Trafalgaru, dožije příštího stoletého výročí“¹¹⁴ – téměř všichni měli sklon současná nebezpečí zveličovat. Na spoustě trhů sice byly britské výrobky ze železa a oceli, stejně jako produkty strojírenského průmyslu překonány, ale určitě nebyly zcela vytlačeny. Export textilního průmyslu procházel před rokem 1914 obdobím konjunktury, na kterou se dá pohlížet jako na indiánské léto pouze z odstupu. Britský lodní průmysl – nesmírně důležitý jak pro královské loďstvo, tak pro vzkvétající obchodní flotilu – byl stále extratřídou, neboť v těchto desetiletích spouštěl na vodu přes šedesát procent světové obchodní tonáže a třiatřicet procent světové tonáže válečných lodí. To skýtalo jistou útěchu těm, kdo se obávali, že by se Británie mohla v době války stát příliš závislou na dovozu potravin a surovin. *Bylo* však pravdou, že pokud by se Británie zapletla do dlouhé velmocenské války, která by ve velkém měřítku využívala prostředků moderní techniky, zjistila by, že valná část výrobků jejího zbrojního průmyslu (např. granáty, dělostřelectvo, letadla, kuličková ložiska, optická zařízení, dynamo, barviva) je nevyhovující. To jen svědčilo o tom, že britská armáda byla tradičně zaměřena nikoli na obří kontinentální zápasy, ale na omezené koloniální války, čemuž odpovídala i její výstroj. A po valnou část tohoto období byla armáda vtahována právě do těchto konfliktů. Pokud by mělo skutečně dojít k vyčerpávající, zdoluhavé „moderní“ válce se zákopy a kulomety, kterou předpovídali někteří odborníci už v roce 1898, pak by to nebyli jenom Britové, komu by se nedostávalo bezvadného hmotného vybavení.

Protože však byla Británie v tomto období zároveň ekonomicky *silná*, nebylo třeba vidět budoucnost země až přesprávně černě. Z našeho pohledu lze sice souhlasit s následujícím soudem: „Historie Británie od roku 1870 do roku 1970 byla stálým a takřka nepřerušovaným úpadkem, ekonomickým, vojenským a politickým, ve vztahu k ostatním státům relativním a povlovným sestupem z vrcholu blahobytu a moci, ke kterému jí dopomohla průmyslová revoluce v polovině devatenáctého století.“¹¹⁵ Ale je přitom třeba vyhnout se pokušení zveličovat a předjímat tempo tohoto úpadku, stejně jako nesmíme ignorovat všechny velice významné přednosti

země, ani ty, které mají základ v neindustriální oblasti. Británie byla především nesmírně bohatá jak doma, tak v zahraničí, bez ohledu na silné tlaky, kterým bylo v posledních dvou desetiletích před rokem 1914 vystaveno ministerstvo financí, když modernější technologie více než zdvojnásobily ceny jednotlivých bitevních lodí. Také rozšíření počtu voličů znamenalo značný počáteční nárůst „sociálních“ výdajů. A přestože zvýšení výdajů na „chléb a zbraně“ vypadalo v absolutních měřítcích znepokojivě, bylo to způsobeno samotnou povahou britského státu, který na daních odebíral nepatrnou část individuálních příjmů a na vládní výdaje vydával minimální část národního důchodu. Ještě v roce 1913 činily celkové výdaje vlády i místní správy pouhých 12,3 procent hrubého národního produktu. A třebaže Británie patřila k těm státům, které před rokem 1914 vydávaly na obranu největší částky, mohla na tyto účely vyčleňovat menší podíl národního důchodu než jakákoli jiná evropská velmoc.¹¹⁶ Pokud tíhli zavilí britští imperialisté k tomu, že uznávali sílu *průmyslovou* a podceňovali sílu *finanční*, pak tato síla představovala naprosto výjimečnou sumu asi 19,5 *miliard* dolarů investovaných v zahraničí, což se rovnalo přibližně třiačtyřiceti procentům světových zahraničních investic,¹¹⁷ a byla nepochybným zdrojem bohatství. Bylo jasné, že bude-li zapotřebí, dokáže Británie financovat dokonce i rozsáhlou a nákladnou válku. Otázkou však bylo, zda si dokáže uchovat svou liberální politickou kulturu – volný obchod, nízké vládní náklady, nepovinnou vojenskou službu, orientaci na námořní moc – i v případě, že by byla nucena obětovat čím dál větší množství národních zdrojů na výzbroj a moderní „industrializovanou“ válku.¹¹⁸ Ale bylo zřejmé, že na takovou válku by padla pořádná suma.

Existovaly určitě i další faktory, které posilovaly britské postavení mezi velmocemi. Ačkoli ve věku, kdy strategické železniční tratě a obrovské armády ohrožovaly geopolitickou bezpečnost Indie a ostatních držav, bylo stále obtížnější pomýšlet na obranu hranic impéria směřujících k pevnině,¹¹⁹ jevil se ostrovní charakter Spojeného království i nadále jako velká výhoda. Zbavoval jeho obyvatelstvo strach z náhlé invaze sousední armády, dával mu možnost klást větší důraz na námořní moc než na pozemní armádu a ponechával britským státníkům mnohem větší svobodu jednání v otázkách války a míru, než jakou měly kontinentální státy. A třebaže vlastnictví rozsáhlé a těžko uhájitelné koloniální říše vyvolávalo nesmírné strategické problémy, přinášelo také značné stra-

tegické výhody. V jakémkoli konfliktu s evropskými mocnostmi, který by se odehrával mimo kontinent, měla Británie nesmírnou výhodu v obrovském množství imperiálních posádek, uhelných stanic a námořních základen, které bylo možno z moře stále posilovat. Mohla rovněž poskytovat pomoc svým zámořským držávám, stejně jako ony (především dominia s vlastní vládou a Indie) mohly zvyšovat sílu impéria svými jednotkami, loděmi, surovinami a penězi. Tehdy také politikové ve Whitehall starostlivě učili své příbuzné v zámoří lepší organizaci „obranu impéria“. ¹²⁰ A také lze cynicky tvrdit, že svou dřívější imperiální expanzí si Británie bezděky připravila spoustu nárazníkových zón, spoustu ne právě důležitých zájmových oblastí, a tak i spoustu prostoru pro *kompromisy*, především v oblastech takzvaného „neoficiálního impéria“.

Avšak veřejná rétorika britského imperialismu příliš nenaznačovala, že by na pořad dne měly přijít ústupky a vyklízení území. Přesto se po celá léta pečlivě zvažovaly britské strategické priority, což umožňoval systém meziresortních konzultací a politického rozhodování kabinetu. ¹²¹ Každý problém byl nejdříve zkoumán v *kontextu* globálních závazků země, a pak se vláda rozhodla buď pro kompromis, nebo pevný postoj. A protože anglo-americká válka by byla ekonomicky katastrofální, politicky nepopulární a strategicky velice náročná, zdálo se vhodnější ve sporech např. kolem Venezuely, Panamského průplavu a aljašské hranice raději ustoupit. Naopak o nilské údolí byla Británie v devadesátých letech devatenáctého století rozhodnuta bojovat, zatímco v koloniálních rozepřích týkajících se západní Afriky, jihovýchodní Asie a Tichomoří byla ochotna s Francií vyjednávat. O deset let později se snažila rozptýlit anglo-německé napětí (navrženými dohodami o poměrech velikostí loďstev, portugalských koloniích a bagdádské železnici), ale mnohem podezřelejší jí připadalo slibovat neutralitu pro případ války na kontinentě. Protože byly aktivity ministra zahraničí Greye vůči Berlínu před rokem 1914 podobně úspěšné jako dřívější Salisburyho pokusy dosáhnout s Petrohradem dohody o Asii, staly se oba případy příkladem obecně zastávaného předpokladu, že diplomacie dokáže vyřešit většinu problémů, které se ve světové politice objeví. Trvzení, že britské postavení ve světě kolem roku 1900 bylo stejně slabé jako koncem třicátých let našeho století, nebo opačný názor, že před rokem 1914 došlo k „obrovské expanzi britské síly“, která narušila světovou rovnováhu, ¹²² jsou jen a jen černobílým obrazem daleko pestřejší situace.

Velká Británie v několika desetiletích před první světovou válkou zjistila, že ji v průmyslovém rozvoji předstihly jak Spojené státy, tak Německo a že je vystavena silné konkurenci v oblasti obchodní, koloniální i námořní. Ale kombinace finančních zdrojů, výrobní kapacity, imperiálních držav a námořní síly znamenala, že zřejmě ještě stále byla světovou mocností „číslo jedna“, i když její vedoucí postavení nebylo zdaleka tak výrazné jako v roce 1850. Toto postavení jako „šampiona“ však bylo právě základním britským problémem. Británie teď byla *zralým* státem a měla přirozený zájem na zachování stávajícího uspořádání nebo alespoň na zajištění takové situace, aby se proměna odehrávala zvolna a nenásilně. V jistých případech, které se týkaly obrany Indie, udržení námořní nadvlády, a to především v domácích vodách, a zřejmě také zachování evropské rovnováhy sil, byla ochotna bojovat, ale každý problém musel být zasazen do širšího kontextu a zvažován v porovnání s jinými britskými zájmy. Z tohoto důvodu se Salisbury v roce 1889 a v období 1898–1901 pevnému vojenskému svazku s Německem bránil a ze stejného důvodu se snažil Grey vyhnout pevnému vojenskému svazku *proti* Německu v letech 1906–1914. Britská politika se stávala pro vedoucí představitele v Paříži a Berlíně zoufale nejednoznačnou a nejistou, a tak odrážela stále silně podporovaný názor Palmerstonův, že země má mít trvalé zájmy, ale ne trvalé spojení. I když se prostor, který takovou svobodu jednání umožňoval, na konci devatenáctého století podstatně zúžil, tradiční lavírování mezi různými britskými zájmy – imperiální versus kontinentální, ¹²³ strategické versus finanční ¹²⁴ – pokračovalo v zajetých kolejích.

RUSKO

Příslušnost carského impéria k vybrané společnosti „světových mocností“ zpochybňoval počátkem dvacátého století jen málokdo. Velmocenský statut mu zajišťovala už pouhá velikost jeho území, rozprostírajícího se od Finska po Vladivostok, spolu s ohromnou a rychle rostoucí populací, která byla téměř trojnásobkem německé a skoro čtyřnásobkem britské. Po čtyři sta let expandovalo Rusko na západ, jih i východ a navzdory občasným porážkám se zřejmě zastavit nehodlalo. V devatenáctém století byla ruská stálá armáda nejsilnější v Evropě a také před vypuknutím první světové války byla mnohem větší než kterákoli jiná, čítala 1 300 000 frontových vojáků a údajně měla až pět milionů záložníků. Rovněž ruské vojenské výdaje byly neobyčejně vysoké a spolu s „mimořádnými“ do-

tacemi, navyšujícími rychle rostoucí „normální“ výdaje, se zřejmě vyrovnaly německým. Výstavba železnic pokračovala před rokem 1914 nebývalým tempem, a tak hrozilo nebezpečí, že bude v krátké době zhasen německý plán (takzvaný Schlieffenův plán) prvního úderu namířeného na západ. Také námořnictvu se dostalo po válce s Japonskem nemála peněz. Takový růst ruské moci znepokojoval dokonce i pruský generální štáb a Moltke mladší byl nucen prohlásit, že do roku 1916 nebo 1917 bude „vojenská síla pruských nepřátel tak obrovská, že vůbec neví, jak se s ní dokáže vypořádat“.¹²⁵ Někteří francouzští pozorovatelé se naopak škodolibě těšili na den, kdy se ruský „parní válec“ povalí na západ a srovná Berlín se zemí. A někteří Britové, zvláště pak ti, kteří byli v kontaktu s ambasádou v Petrohradu, tvrdili svým politickým vůdcům, že „síla Ruska rychle roste, a proto si musíme zajistit jeho přátelství téměř za jakoukoli cenu“.¹²⁶ Obavy z růstu ruské moci byly patrné od Haliče přes Persii až po Peking.

Bylo Rusko opravdu v takovém postavení, že by se znovu mohlo stát čteníkem Evropy, jak mnozí státníci naznačovali? Západní pozorovatelé od osmnáctého století do současnosti mají značné problémy s určováním skutečné ruské síly, neboť jim vždy chybějí spolehlivé soubory srovnatelných údajů. Situaci ještě vždycky zhoršoval rozdíl mezi tím, co říkali Rusové cizincům a co namlouvali sobě, i spoléhání na povšechné subjektivní údaje místo na objektivní fakta. I ty nejdůkladnější přehledy typu „jak Evropa před rokem 1914 posuzovala Rusko“ nejsou totožné s přesnými analýzami „ruské moci“.¹²⁷

Z existujících přijatelných důkazů však vyplývá, že v desetiletích před rokem 1914 bylo Rusko současně silné a slabé, a záleží jako vždy na úhlu našeho pohledu. V tomto období bylo rozhodně průmyslově mnohem silnější než v době krymské války.¹²⁸ Ve velice dlouhém období let 1860 až 1913 jeho průmyslová výroba narůstala každoročně v průměru o úchvatných pět procent a v devadesátých letech devatenáctého století se ruské tempo růstu přiblížilo osmi procentům. Ve výrobě oceli předstihlo Rusko v předvečer první světové války Francii i Rakousko-Uhersko a bylo daleko před Itálií a Japonskem. Těžba uhlí stoupala ještě rychleji, ze 6 000 000 tun v roce 1890 na 36 000 000 tun v roce 1914. Rusko bylo druhým největším světovým producentem ropy. Také jeho tradiční textilní průmysl se rozmáhal. Jak již bylo řečeno, Francii nebo Rakousko-Uhersko převyšovalo i počtem tkalcovských stavů. Dále

se rozvíjel průmysl chemický a elektrotechnický, o zbrojařských závodech ani nemluvě. Kolem Petrohradu, Moskvy a dalších velkých měst vyrostly ohromné továrny, které často zaměstnávaly tisíce dělníků. Ruská železniční síť, jejíž délka už v roce 1900 činila téměř 50 000 kilometrů, se stále rozšiřovala, takže se v roce 1914 přiblížila 74 000 kilometrů. Zahraniční obchod, který se přechodem na zlatý standard v roce 1892 stabilizoval, se v období 1890 až 1914 téměř ztrojnásobil, takže se Rusové stali šestým největším obchodním národem. Cizí investice, které přitahovaly nejen ruské vládní a železniční dluhopisy, ale také obchodní možnosti, přinášely s sebou nesmírné množství kapitálu na modernizaci ekonomiky. Kromě těchto mohutných finančních injekcí směřoval stát do ekonomické infrastruktury také značné částky, které pocházely ze zvýšených celních poplatků, daní z vodky a ostatního spotřebního zboží. Mnoho historiků tvrdilo, že se v roce 1914 Rusko stalo čtvrtou průmyslovou silou světa. Pokud by v tomto trendu pokračovalo, nemohlo nakonec získat ekonomickou sílu odpovídající jeho územní velikosti a počtu obyvatel?

Podíváme-li se však na Rusko z poněkud jiného úhlu, vyvstane nám obraz zcela odlišný. I když byly v ruských továrnách zaměstnány přibližně 3 000 000 dělníků, představoval tento počet pouhé jedno a tři čtvrtiny procenta veškerého obyvatelstva. Firmy zaměstnávající v jedné textilní továrně 10 000 dělníků vypadaly sice na papíře impozantně, ale většina odborníků se dnes kloní k názoru, že se jedná zřejmě o zveličené údaje, neboť pak by byly tkalcovské stavy v této na pracovní sílu bohaté, ale technicky zaostalé společnosti díky čerstvému „přísunu“ mužů a žen využívány ve dne v noci.¹²⁹ Ještě příznačnější bylo, že s určitými výjimkami Rusko industrializovali převážně cizinci, a sice úspěšné mezinárodní firmy, např. Singer nebo četní britští inženýři, popřípadě se alespoň na industrializaci podíleli jako cizí investoři. „V roce 1914 vlastnili cizinci devadesát procent dolů, podíleli se téměř sty procenty na těžbě ropy, čtyřiceti procenty na metalurgickém průmyslu, padesáti procenty na chemickém a dokonce osmadvaceti procenty na textilním průmyslu.“¹³⁰ To nebylo nic tak neobvyklého – např. Itálie na tom byla obdobně – ale poukazovalo to spíš než na domácí zdroje průmyslového růstu na mimořádně silnou závislost na cizích podnikatelích a kapitálu, jejichž zájem se mohl, ale také nemusel (jako v roce 1899 nebo 1905) udržet. Počátkem dvacátého století nastala překerní situace, neboť Rusko vykazovalo největší

zahraniční dluh na světě, a aby udrželo příliv dalšího kapitálu, potřebovalo nabídnout investorům nadprůměrné tržní ceny. Přesto byly splátky zahraničních úroků nesrovnatelně vyšší než „viditelná“ obchodní bilance.

To byl pouze jeden z mnoha rysů „nezralé“ ekonomiky, stejně jako fakt, že největší podíl ruského průmyslu tvořil průmysl textilní a potravinářský (místo např. strojírenského nebo chemického). Ruská cla byla nejvyšší v Evropě, neboť měla chránit průmyslová odvětví, která byla současně nerozvinutá a nevykonná, a přesto s každým navýšením rozpočtu na obranu a na výstavbu železnic příliv importovaného zboží vzrůstal. Asi nejlepším indikátorem ruské nevyspělosti byl fakt, že ještě v roce 1913 se zemědělské produkty podílely na exportu třiašedesáti procenty a stavební dříví jedenácti procenty.¹³¹ Tento vývoz byl zoufale potřebný k splácení amerického zemědělského vybavení, německých obráběcích strojů a úroků obrovského zahraničního dluhu – což se však ne zcela dařilo.

S odhadem ruské síly to dopadne ještě hůře, jakmile přejdeme ke *srovnávání* objemů výrob. Ačkoli bylo Rusko před rokem 1914 čtvrtou největší průmyslovou mocností, nacházelo se až daleko za Spojenými státy, Británií a Německem. Podle ukazatelů výroby oceli, spotřeby energie, podílu na objemu světové výroby a celkového průmyslového potenciálu bylo zastíněno Británií a Německem. Když se však poměřily tyto údaje velikostí populace a přepočítaly na obyvatele, stala se propast skutečně nezměrnou. V roce 1913 představovala ruská úroveň industrializace na obyvatele méně než čtvrtinu německé a méně než šestinu britské.¹³²

V podstatě bylo Rusko, které v roce 1914 nahánělo strach Moltkem mladšímu a britskému velvyslanci v Petrohradě, agrární společností. Asi osmdesát procent obyvatelstva získávalo obživu v zemědělství a značná část ostatních udržovala i nadále svazky s vesnicí a občinou. Tento retardující faktor je třeba spojit s dvěma dalšími. Za prvé došlo k ohromnému nárůstu ruského obyvatelstva – jenom v období 1890 až 1914 přibylo 61 000 000 hladových krků – především na venkově, a to v nejzaostalejších (neruských) oblastech, které se vyznačovaly špatnou půdou, nedostatkem umělých hnojiv a dřevěnými pluhy. A za druhé ukazují všechny srovnatelné mezinárodní údaje z tohoto období, jak bylo ruské zemědělství celkově nevykonné – jeho produkce pšenice nedosahovala ani třetiny britské a brambor se sklízelo v Německu asi dvakrát tolik.¹³³ Ačkoli v Pobaltí existovaly moderní velkostatky a farmy,

ve spoustě dalších oblastí společné vlastnictví půdy a středověký zvyk trojhonného hospodářství mařily podněty pro individuální podnikání. Také zde docházelo k pravidelnému přerozdělování půdy. A tak nejosvědčenější způsob jak zvýšit podíl rodiny spočíval ve zplození co největšího počtu synů před jejím příštím přerozdělováním. Tento strukturální problém byl ještě zveličen špatnými komunikacemi, nepředvídatelným a zničujícím vlivem klimatu na úrodu a propastnými rozdíly mezi jižními „přebytkovými“ oblastmi a „nedostatkovými“ oblastmi historického Ruska, které byly předlidněné a méně úrodné. To způsobilo, že zemědělská výroba sice v těchto desetiletích trvale vzrůstala (asi o dvě procenta ročně), ale výnosy byly silně oslabeny růstem obyvatelstva (asi půldruhého procenta ročně). A tak protože tento obrovský zemědělský sektor zvyšoval objem své výroby *na obyvatele* o pouhých půl procenta ročně, zvětšoval se *reálný národní produkt Ruska* pouze o jedno procento na obyvatele¹³⁴ – což bylo mnohem méně než v Německu, Spojených státech, Japonsku, Kanadě i Švédsku. Takové údaje už jsou daleko méně příznivé než tolikrát zmiňovaný roční *průmyslový* růst o pět nebo osm procent.

Společenské důsledky těchto skutečností hrají rovněž důležitou roli při určování ruské *moci*. Profesor Grossman podotýká, že „k mimořádně rychlému průmyslovému růstu se zpravidla přidružovalo obrovské zaostávání, ba někdy i významné propady ostatních sektorů, což se především týkalo zemědělství a osobní spotřeby. To někdy přerostlo modernizací společnosti, pokud si vůbec můžeme takový obrát dovolit“.¹³⁵ Tato charakteristika je skutečně nejvýstižnější. Neboť co se událo? Extrémně zaostalá země byla hnána do moderní doby politickým vedením, které bylo posedlé „získáním a udržením evropského velmocenského statutu“.¹³⁶ Ačkoli nesporně existovaly významné soukromé podnikatelské aktivity, byl největší *tlak* na modernizaci vyvíjen státem a směřoval do oblastí, které měly vztah k vojenství, jako byly železnice, výroba železa a oceli, zbraní apod. Aby si ruský stát mohl dovolit mohutný dovoz cizích výrobků a současně dokázal splácet úroky obrovského zahraničního dluhu, musel zajistit, aby zemědělský export (především pšenice) stále vzrůstal, dokonce i v obdobích velkých hladomorů jako např. v roce 1891. Pomalý růst zemědělské výroby nemohl po mnoho let zajistit zlepšení životní úrovně zanedbaného a podvyživeného rolnictva. Obdobně musel stát zvyšovat (hlavně nepřímé) daně a omezovat osobní spotřebu, aby mohl investovat ohromný ob-

jem kapitálu do rozvoje průmyslu a vojenské sféry. Carská vláda, abychom užili vyjádření historiků ekonomie, zabezpečila svému bezmocnému obyvatelstvu „nucené“ úspory. Tak se vysvětlí překvapivá skutečnost, že „kolem roku 1913 bylo průměrnému Rusovi státem odebráno o padesát procent více na běžnou obranu než průměrnému Angličanovi, přestože příjem Rusa činil pouhých sedmadvacet procent příjmu jeho britského současníka“.¹³⁷

Snadno si představíme závažné sociální důsledky této nezdravé kombinace zemědělské zaostalosti, industrializace a nesmírně vysokých vojenských výdajů. Zatímco v roce 1913 přidělila ruská vláda ozbrojeným silám 970 000 000 rublů, bylo na zdravotnictví a vzdělání vydáno pouhých 154 000 000 rublů. Bylo naprosto ojedinělé, že vláda nedelegovala fiskální pravomoci na místní orgány, jako tomu bylo v případě států americké unie nebo anglických místních správ. V rychle rostoucích velkoměstech se dělníci potýkali s otřesnými bytovými podmínkami, vysokými nájmy, chybějící kanalizací a ohrožováním vlastního zdraví. Neuvěřitelným způsobem bylo rozšířeno opilství, které se stalo prostředkem ke krátkodobému úniku z brutální reality. Míra úmrtnosti byla nejvyšší v Evropě. Takové poměry spolu s tuhou kázní v továrnách a bez naděje na sebemenší zvýšení životní úrovně vyvolávaly tvrdošíjný odpor vůči režimu a připravovaly ideální podmínky pro populisty, bolševiky, anarcho-syndikalisty, radikály, v podstatě pro kohokoli, kdo (navzdory cenzuře) horoval pro drastické změny. Po vlně nepokojů z roku 1905 se situace na chvíli zklidnila, ale během let 1912–1914 znepokojivě vzrostl počet stávek, masových protestů, policejního zatýkání a zabíjení.¹³⁸ Tento neklid se však nedal srovnávat s problémem, který znepokojoval všechny ruské vládcy od Kateřiny Veliké, totiž s „rolnickou otázkou“. Když se špatná úroda a vysoké ceny spojily s hlubokým rozhořčením proti vysokým daním a krutým pracovním podmínkám, docházelo k výbuchům rolnických bouří. Historik Norman Stone popisuje situaci po roce 1900 následovně:

Poltyrská a tambovská gubernie byly z větší části zdevastovány, šlechtické domy vypáleny, zvířata zmrzačena. V roce 1901 došlo ke 155 zákrokům armády (proti 36 v roce 1898), v roce 1903 k 322 zásahům, na nichž se podílelo 295 eskadron kavalérie a 300 praporů pěchoty, některé s dělostřelectvem. V roce 1902 situace kulminovala. V 365 případech byly nasazeny vojenské jednotky, aby rozdrtily odpor rolníků. K nasto-

lení vnitřního pořádku byla v roce 1903 shromážděna vojenská síla větší, než byla armáda z roku 1812... V 68 ze 75 újezdů střední části „černozemní oblasti“ se vyskytly „problémy“, bylo zničeno 54 velkostatků. Nejvíce postižena byla oblast kolem Saratova.¹³⁹

A když se po roce 1908 pokusil ministr vnitra Stolypin vesnické obcí rozbít, a tak ohniska nespokojenosti omezit, vyprovokoval jenom další neklid. Vesnice byly odhodlány svůj občinový systém ubránit a bouřili se také rolníci, kteří se teprve nedávno osamostatnili a rychle bankrotovali. A tak „zasahovalo v lednu 1909 vojsko ve 13 507 případech a ve 114 108 případech během [celého] roku. V roce 1913 pak došlo ke 100 000 zatčením pro „útoky na státní moc“.¹⁴⁰ Tyto akce samozřejmě neochotnou armádu zatěžovaly, neboť musela také potírat vzpurné národnostní menšiny, např. Poláky, Finy, Řeky, Litevce, Estonce a Arménce, kteří se snažili proti „rusifikaci“ ubránit výsady, jež získali v období oslabení režimu v letech 1905–1906.¹⁴¹ Každá další vojenská porážka mohla znovu tyto menšiny podnítit k tomu, aby usilovaly vymanit se z carské nadvlády. Přestože nám schází přesné údaje, nepochybně velké množství Rusů z celkového počtu 2 000 000, kteří se v srpnu 1914 oženili, se touto cestou chtělo vyhnout vojenskému odvodu.

Nejen proto, že nahlížíme na Rusko před rokem 1914 z perspektivy po bolševické revoluci, v něm vidíme sociálně-politický sud se střelným prachem, který by s největší pravděpodobností v případě dalších neúrod, snižování životní úrovně továrních dělníků nebo eventuální velké války stejně vybuchl. V tomto případě opravdu musíme užít spojení „s největší pravděpodobností“, neboť vedle projevů nespokojenosti také existovala značně rozšířená oddanost carovi a vlasti, rostoucí nacionalistické hnutí, široké panslavistické sympatie a s tím související zášť vůči cizincům. A tak mnoho krátkozrakých publicistů a pochlebníků tvrdilo v roce 1914 stejně jako v roce 1904, že si režim nemůže dovolit jen tak nečinně přihlížet k velkým mezinárodním problémům. Prohlašovali, že v případě války bude národ režim v jeho usilí o vítězství podporovat.¹⁴²

Ale mohli Rusové nad svými pravděpodobnými protivníky z roku 1914 zvítězit? Ve válce proti Japonsku bojovali ruští vojáci statečně a dostatečně odevzdaně – stejně jako na Krymu a ve válce proti Turecku v roce 1877. Ale nekompetentní štábní výkony, špatná logistická podpora a nepředstavitelná taktika učinily své. Mohly vů-

bec ruské ozbrojené síly v boji s Rakouskem-Uherskem a především s vojensko-průmyslovou mocností, jako bylo císařské Německo, dopadnout lépe? Děsivé bylo, že navzdory celkovému absolutnímu zvýšení objemu průmyslové výroby v tomto období se ruská produktivní síla ve srovnání s německou skutečně *snižovala*. Tak např. v období 1900 až 1913 vzrostla ruská výroba oceli z 2 200 000 na 4 800 000 tun, ale německá vyskočila z 6 300 000 na 17 600 000 tun. Obdobně nárůst ruské spotřeby energie a celkového průmyslového potenciálu nebyl tak významný jako německý ani v absolutních, ani v relativních číslech. A konečně stojí za zmínku, že v období 1900 až 1913 ruský podíl na objemu světové průmyslové výroby v důsledku zvětšení německého a (především) amerického podílu *poklesl* z 8,8 procent na 8,2 procent.¹⁴³ Tyto trendy nebyly nikterak povzbudivé.

Poukazovalo se však na to, že „podle metru, kterým se poměřovaly armády v roce 1914“, bylo Rusko mocné, neboť „taková válka, která by prověřila jak ekonomické a státněadministrativní struktury, tak armády“, nebyla vojenskými experty očekávána.¹⁴⁴ Pokud tomu tak skutečně bylo, je s podivem, proč soudobé reference o německé vojenské síle upozorňovaly na Kruppovy zbraně, loděnice, průmyslovou výrobu barviv, výkonnost německých železničních tratí, *právě tak jako* na frontové armády.¹⁴⁵ Kdyby o síle rozhodovaly pouze vojenské ukazatele, pak fakt, že Rusko budovalo stále více divizí, dělostřeleckých baterií, strategických železnic a válečných lodí, působil impozantně. A pokud se mělo za to, že válka bude krátká, pak všechny obecné statistiky poukazovaly na rostoucí ruskou sílu.

Ponecháme-li však stranou statistické údaje, stanou se i vojenské otázky daleko problematičtější. Opět nám vyvstane rozhodující faktor sociálně-ekonomické a technické zaostalosti. Samotná velikost ohromné venkovské populace způsobila, že do armády každoročně nastupovala pouhá jedna pětina všech potenciálních branců, neboť odvod všech mužů způsobilých k vojenské službě by mohl rozvrátit celý systém. Tito odvedení venkované však mohli být sotva pokládáni za ideální materiál pro moderní industrializovanou válku. Vzhledem k primitivnímu a nadměrnému soustředění pozornosti k samotnému zbrojení a opomíjení širších, subtilnějších oblastí národní síly, jako byla např. všeobecná úroveň vzdělání, technická zdatnost nebo výkonnost úřednictva, bylo Rusko, co se úrovně *jednotlivců* týkalo, neobyčejně zaostalé. Ještě

v roce 1913 činila ruská míra gramotnosti pouhých třicet procent a „byla mnohem nižší než anglická v polovině osmnáctého století“, jak kousavě poznamenal jistý odborník.¹⁴⁶ Bylo sice snadné přidělit armádě obrovské sumy na nové rekruty, ale mohli být také náležitě vycvičeni, když armáda trpěla nedostatkem zkušených poddůstojníků? Experti ruského generálního štábu, kteří pohlíželi na německou převahu v tomto ohledu s „pocitý méněcennosti a závidisti“, se domnívali že ne. Zoufalého nedostatku kvalitních poddůstojníků si byli vědomi stejně jako někteří zahraniční pozorovatelé.¹⁴⁷ Podle dnes dostupných svědectví se opravdu zdá, že si ruské velení naléhavě uvědomovalo své slabiny téměř ve všech oblastech – v těžkém dělostřelectvu, kulometech, řízení rozsáhlých pěchotních útvarů, úrovni technického výcviku, komunikačních prostředcích a dokonce i v početných letkách.¹⁴⁸

Ke stejně chmurným závěrům se dospělo, když byly detailně prověřovány mobilizační plány a strategický železniční systém. Ačkoli *celková* délka ruské železniční sítě působila v roce 1914 obdivuhodně, vyšla její nepřiměřenost najevo, jakmile byla porovnána s nesmírnými vzdálenostmi ruského impéria nebo s mnohem hustším systémem v západní Evropě. Protože se při výstavbě mnoha tratí šetřilo, kolejnice nesnesly příliš velké zatížení, jejich podklad byl občas chatrný a tratě právě neoplývaly nádržemi s vodou a výhybkami. Situaci dále komplikovalo, že se v některých lokomotivách topilo uhlím, v jiných naftou a v jiných zase dřevem. Daleko větší nepříjemností však bylo, že v dobách míru byla vojska záměrně rozptýlena po celé carské říši (např. Poláci sloužili v Asii, vojáci ze zakavkazských oblastí v pobaltských guberniích) a nacházela se většinou i daleko od oblastí, do kterých měla podle mobilizačních plánů nastoupit. A tak když válka propukla, museli nekompetentní příslušníci železničních praporů, z nichž „více než třetina byli úplní nebo částeční analfabeti, zatímco tři čtvrtiny důstojníků postrádaly jakýkoli technický výcvik“, pokud možno efektivně přemístit ohromné spousty jednotek.¹⁴⁹

S ohledem na spojenecké závazky k Francii a Srbsku se problémy s mobilizací a soustředováním armád stávaly takřka nepřekonatelnými. Vzhledem k nepříliš výkonnému železničnímu systému a „klešťovému“ obchvatu z východního Pruska a Haliče, který hrozil ruským vojskům rozmístěným v polském výběžku, považovalo ruské vrchní velení před rokem 1900 za nejmoudřejší zůstat při vypuknutí války v defenzivě a trvale zvětšovat svoji vojenskou sílu.

Někteří stratégové se tohoto plánu drželi ještě v roce 1912. Mnozí další generálové by však rádi rozdrtili Rakousko-Uhersko (kde si byli jisti vítězstvím), a protože napětí mezi Vídní a Bělehradem narůstalo, chtěli v případě rakousko-uherské invaze pomoci Srbsku. Ale na jižní frontu nemohli Rusové své síly soustředit, protože nevěděli, co podniknou Němci. V desetiletích po roce 1871 zastávali stratégové názor, že rusko-německá válka začne mohutným a rychlým útokem Německa na východ. Ale když vešly ve známost obrisy Schlieffenova plánu, naléhali Francouzi vehementně na Petrohrad, aby zahájil ofenzivu proti Německu, *jakmile to jen bude možné*, aby ulehčil jejich postavení. Strach z možné francouzské porážky spolu s bezohledným tvrzením Paříže, že další půjčky poskytne jen tehdy, vylepší-li Rusové své *ofenzivní* schopnosti, nutily ruské strategy k tomu, aby s co nejrychlejším úderem na západ souhlasili. To všechno vyvolalo v několika letech před rokem 1914 v generálním štábu nekonečné spory zastánců různých strategických přístupů ohledně počtu armádních sborů, které by měly být rozmístěny na severní frontě v protikladu k frontě jižní. Dále nebylo jasno v otázce likvidace starých obranných pevností v Polsku (ve kterých bylo nesmyslně rozmístěno velké množství moderní artilerie) a nepanovala shoda ani v tom, zda lze snadněji provést mobilizaci částečnou, nebo všeobecnou. Vzhledem k ruským diplomatickým závazkům se sice tyto rozpory daly pochopit, ale k hladkému chodu vojenské mašinerie, která měla zajistit rychlá vítězství nad nepřáteli, rozhodně nenapomohly.¹⁵⁰

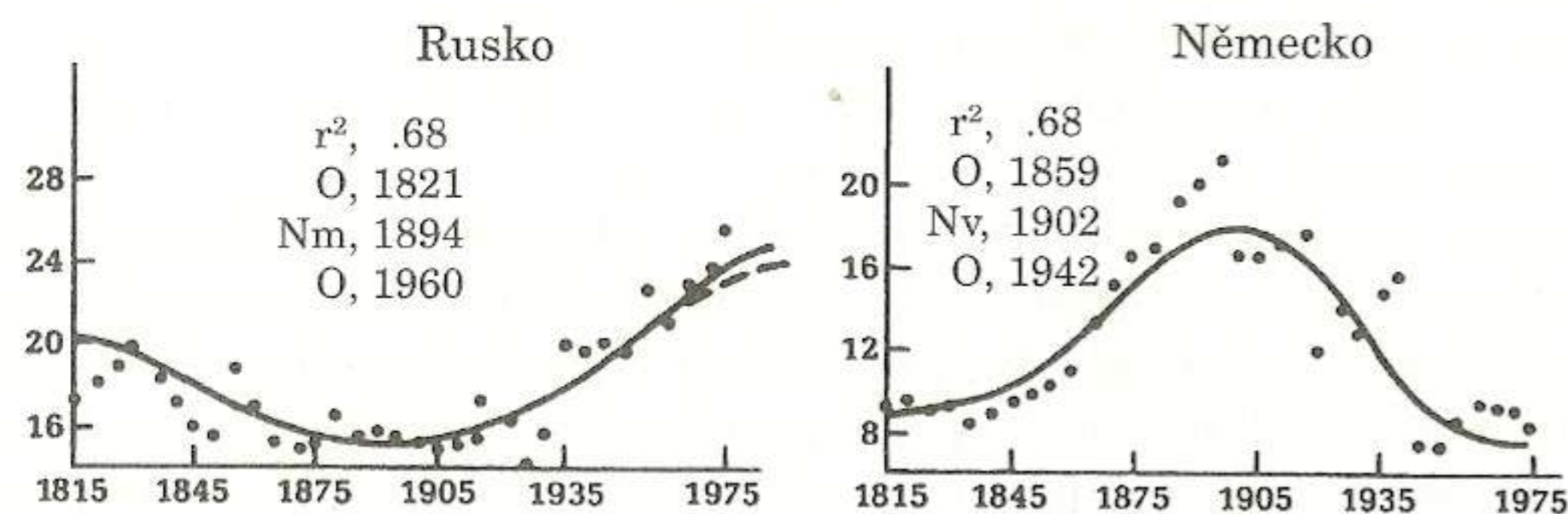
Tato škála problémů neměla prakticky konce. Padesát divizí ruské kavalerie, která byla v zemi s nedostatkem moderních silnic nesmírně důležitá, potřebovalo obrovskou spoustu píce – neboť se jednalo asi o 1 000 000 koní! Samotné jejich zásobování by pravděpodobně způsobilo zhroucení železničního systému. Zásobování senem by zpomalilo každou náročnější ofenzivní operaci nebo dokonce přesun záložníků. V důsledku zaostalosti ruského dopravního systému a policejní role armády na domácí scéně bylo zhola nemožné považovat doslova miliony vojáků za frontové jednotky. Třebaže se finanční částky vyčleněné na armádu před rokem 1914 zdály být ohromné, padlo mnoho peněz na základní potřeby, jako byla strava, oblečení a krmivo. A nejinak tomu bylo s námořnictvem. Došlo sice ke značnému zvětšení loďstva a mnoho jeho nových lodí bylo označeno za „vynikající“,¹⁵¹ aby však bylo námořnictvo skutečně výkonné, potřebovaly by posádky získat mnohem

dokonalejší technický výcvik a praktické zkušenosti v taktice. Toho se jim nedostávalo, neboť křižníky kotvily povětšinou u pobřeží, a navíc bylo třeba rozdělit loďstvo mezi Baltské a Černé moře. A tak ani vyhlídky ruského válečného námořnictva nebyly nikterak růžové – s výjimkou bojů s Turky.

Při odhadu celkové ruské síly tohoto období se ovšem nemůžeme zdržet kritických poznámek na adresu samotného režimu. Ačkoli někteří zahraniční konzervativci obdivovali ruský autokratický a centralistický systém a dokazovali, že zaručuje národní politice větší soudržnost a sílu než západní demokracie, zevrubnější analýza odhalí bezpočet kazů. Car Mikuláš II. byl zosobněním politiky Potěmkinovy vesnice. Byl prostoduchý, uzavřený, nemiloval složitá rozhodnutí a slepě věřil posvátnému svazku vlastní osoby s ruským národem (aniž samozřejmě učinil cokoli pro jeho skutečný prospěch). Bylo by mylné pojmenovat metody vládního rozhodování na nejvyšší úrovni jako „byzantinismus“. Nezodpovědná velkoknížata, emocionálně nevyrovnaná carevna, reakční generálové a zkorumpovaní spekulanti silně zastiňovali spoustu příčinných a inteligentních ministrů, které si režim vybral, ale kterým se jen zřídkakdy dostávalo carova slyšení. Chybějící komunikace a nedostatek porozumění např. mezi ministerstvy zahraničí a války dosahovaly občas nehorázných rozměrů. K carské dumě přistupoval dvůr s neskrývaným opovržením. V atmosféře, kdy se aristokracie zajímala pouze o vlastní privilegia a car se nestaral o nic jiného než klid své mysli, nemohly radikální reformy uspět. Ruská elita žila v neustálém strachu z dělnických a rolnických nepokojů, a ačkoli byly vládní výdaje v absolutních číslech daleko největší na světě, bohatí byli daněmi zatíženi jenom minimálně (pouhých šest procent státních příjmů), zato však byly silně zdaněny potraviny a vodka (asi čtyřiceti procenty). Rusko se vyznačovalo vratkou platební bilancí, ale přesto nebyla šance zabránit rozsáhlému odlivu nezdaněných peněz, které ruští aristokraté utráceli v zahraničí. Rusko trpělo nedostatkem vhodných adeptů pro veřejnou správu, kteří by se podobně jako například v Německu, Británii nebo Japonsku zasloužili o *funkčnost* administrativního systému. To bylo způsobeno tradicemi mocné autokracie, mimořádně nedokonalým třídním systémem i nízkou úrovní vzdělání a mezd. Ve skutečnosti Rusko silným státem nebylo a vzhledem k cílům svého politického vedení bylo stále náchylné nepřipraveně zabřednout do zahraničních problémů, jako by lekce uštědřená v roce 1904 nestačila.

Jak ale potom stanovit reálnou sílu Ruska těchto let? Nebylo pochyb o tom, že rok od roku rostla jak jeho průmyslová, tak vojenská moc. Rusko mělo bezesporu mnohé jiné silné stránky: velikou armádu, některé společenské vrstvy se vyznačovaly vlastenectvím a vědomím osudového předurčení, historické jádro státu kolem Moskvy bylo prakticky nezranitelné. Rusko mělo naději, že ve válce s Rakousko-Uherskem, Tureckem a snad i s Japonskem zvítězí. Co však bylo pro ně kruté, že mělo dojít tak brzy k předvídané srážce s Německem. „Dejte zemi dvacet let vnitřního i vnějšího míru,“ chvástal se Stolypin v roce 1909, „a Rusko nepoznáte.“ To *mohla* být pravda, i když by se zřejmě v témže období zvětšovala také německá síla. Přesto podle údajů získaných profesory Doranem a Parsonsem (viz graf 1) „relativní síla“ Ruska v těchto desetiletích jen a jen stoupala od svého nejnižšího bodu v roce 1894, zatímco německá se blížila svému vrcholu.¹⁵²

Graf 1: Relativní síla Ruska a Německa

Klíč:

Nm = rok nejmenší síly

Nv = rok největší síly

O = rok obratu

Zdroj: Doran a Parsons

A třebaže může většině čtenářů takové znázornění připadat příliš schematické, ukazuje (jak už jsme uvedli dříve), že pokles ruské moci a vlivu během valné části devatenáctého století v hrubých rysech odpovídal rostoucí ruské ekonomické zaostalosti. Každá větší válečná zátěž (např. krymská nebo rusko-japonská válka) odhalovala jak nové, tak staré vojenské nedostatky. Ty rozevíraly propast mezi Ruskem a západními státy a současně nutily režim, aby se ji snažil překlenout. Před rokem 1914 se některým pozorovatelům zdálo, že se tato propast zužuje, zatímco jiní zase shledávali stále stejné nedostatky, které ji prohlubovaly. Protože dvě mírová Stolypinem požadovaná desetiletí nenastala, muselo Rusko zase projít válečnou zkouškou, aby se ukázalo, zda opět zaujalo takové postavení v evropské mocenské politice, jaké mělo v letech 1815 a 1848.

SPOJENÉ STÁTY

Ze všech změn, ke kterým v globální mocenské rovnováze koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století došlo, měl pro budoucnost světa nepochybně největší význam růst Spojených států. Když občanská válka skončila, byly Spojené státy schopny využít mnoha dříve zmíněných předností, aby se překvapivě rychle transformovaly – úrodné zemědělské půdy, bohaté surovinové základny, neuvěřitelně příhodného rozvoje moderní techniky pro využití těchto zdrojů (železnice, parní stroj, důlní vybavení), minimálních sociálních a zeměpisných omezení, absence výrazných zahraničních nebezpečí, přílivu cizích a ve stále větší míře domácích kapitálových investic. Tak se například v období od konce občanské války v roce 1865 do vypuknutí španělsko-americké války v roce 1898 zvýšila americká produkce pšenice o dvě stě padesát šest procent, kukuřice o dvě stě dvaadvacet procent, rafinovaného cukru o čtyři sta šedesát procent, těžba uhlí o osm set procent, výroba ocelových kolejnic o pět set dvacet tři procenta a délka provozovaných železničních tratí se zvětšila o více než pět set sedmašedesát procent. „V moderních průmyslových odvětvích byl růst začínající prakticky od nuly tak ohromný, že by nemělo smysl ho vyjadřovat v procentech. Například těžba ropy vzrostla z asi 3 000 000 barelů v roce 1865 na více než 55 000 000 barelů v roce 1898 a výroba ocelových ingotů vylétla z přibližně 20 000 tun na 9 000 000 tun.“¹⁵³ Tento růst válka se Španělskem nezastavila, ba naopak počátkem dvacátého století stejně raketovým tempem pokračoval. A tak byl

díky výše uvedeným přednostem celý proces naprosto nevyhnutelný. Snad jen trvalé působení lidské hlouposti nebo takřka nepřetržitá občanská válka či živelná pohroma mohly tento rozmach zabrzdit – nebo odradit miliony přistěhovalců, kteří se valili přes Atlantik, aby zde získali svůj podíl ze zlatého pokladu a zmnožili produktivní pracovní síly.

Jak se zdá, měly Spojené státy *všechny* ekonomické výhody, které *některé* z ostatních velmocí vlastnily jen *zčásti*, ale *žádné* z jejich nevýhod. Rozprostíraly se na obrovském území, ale veliké vzdálenosti v roce 1914 zkracovalo na 400 000 kilometrů železničních tratí (ve srovnání s ruskými zhruba 74 000 kilometry, rozprostřenými na dvaapůlkrát větším území). Americké hektarové výnosy byly vždycky vyšší než ruské, a pokud nebyly nikdy tak vysoké jako výnosy v intenzívně obdělávaných oblastech západní Evropy, pak pouhá velikost obdělávaných ploch spolu s výkonnou zemědělskou technikou a nižšími náklady na dopravu (díky železnicím a parníkům) způsobily, že americká pšenice, kukuřice, vepřové a hovězí maso a další produkty byly levnější než kdekoli v Evropě. Technicky se přední americké firmy jako International Harvester, Singer, DuPont, Bell, Colt a Standard Oil vyrovnaly jakýmkoli jiným firmám ve světě a nezdědka je i předčily. Měly výhody v ohromném domácím trhu a úsporách způsobených velkovýrobou, o jakých se jejich německým, britským a švýcarským konkurentům ani nesnilo. Americká „gigantománie“ byla na rozdíl od ruské zpravidla výborným indikátorem průmyslové výkonnosti.¹⁵⁴ Tak například „Andrew Carnegie vyráběl v roce 1901, kdy prodal kolosální firmu United States Steel Corporation J. P. Morganovi, více oceli než celá Anglie dohromady.“¹⁵⁵ Když slavný britský konstruktér válečných lodí sir William White podnikl v roce 1904 cestu po Spojených státech, byl šokován, neboť zjistil, že v amerických loděnicích bylo současně postaveno čtrnáct bitevních lodí a třináct pancéřových křižníků (přičemž americká obchodní flotila zůstávala překvapivě malá). Průmysl a zemědělství i komunikace byly jak výkonné, tak ohromné. Proto nepřekvapovalo, že americký národní důchod v roce 1914 v absolutních číslech i v přepočtu na obyvatele vysoce převyšoval jakýkoli jiný národní důchod.¹⁵⁶

Tabulka 21: Národní důchod, počet obyvatel a národní důchod na obyvatele jednotlivých mocností v roce 1914

	Národní důchod (v miliardách dolarů)	Počet obyvatel (v milionech)	Příjem na obyvatele (v dolarech)
USA	37	98	377
Británie	11	45	244
Francie	6	39	153
Japonsko	2	55	36
Německo	12	65	184
Itálie	4	37	108
Rusko	7	171	41
Rakousko-Uhersko	3	52	57

Důsledky tohoto rychlého rozmachu ukazuje tabulka 21 a příslušné srovnávací statistiky. V roce 1914 produkovaly Spojené státy 455 000 000 tun uhlí, mnohem víc než Británie s 292 000 000 a Německo s 277 000 000 tunami. Vytěžily nejvíce ropy na světě a spotřebovaly nejvíce mědi. Vyráběly více surového železa než ostatní tři další země (Německo, Británie, Francie) dohromady a oceli skoro tolik¹⁵⁷ jako následující čtyři státy (Německo, Británie, Rusko a Francie). Americká spotřeba energie z moderních zdrojů se v roce 1913 rovnala britské, německé, francouzské, ruské a rakousko-uherské dohromady. Spojené státy vyráběly a vlastnily více motorových vozidel než všechny zbývající země světa. Byl to vlastně celý konkurující kontinent a rostl tak rychle, že se blížil okamžik, kdy předběhne celou Evropu. Jistý odhad uváděl, že kdyby mělo toto tempo růstu pokračovat a kdyby se podařilo vyhnout se světové válce, pak by Spojené státy předběhly Evropu jako nejvýkonnější ekonomickou oblast světa v roce 1925.¹⁵⁸ Hospodářské ztráty a zmatky, které starší velmoci postihly v důsledku první světové války, však způsobily, že tento okamžik nadešel o šest let dříve, v roce 1919.¹⁵⁹ „Éra Vasca da Gamy“, která představovala čtyři století evropské vlády nad světem, ve skutečnosti skončila dokonce ještě před pohromou z roku 1914.

Podíl zahraničního obchodu na ekonomickém růstu Spojených států byl skutečně malý (v roce 1913 se americký zahraniční obchod podílel na hrubém národním produktu ve srovnání s britskými šestadvaceti procenty asi osmi procenty),¹⁶⁰ ale jeho ekono-

mický vliv na ostatní země byl značný. Původně Spojené státy vyvážely suroviny (především bavlnu), dovážely hotové výrobky a obvyklý schodek „viditelného“ obchodu vyrovnávaly exportem zlata. Ale průmyslový rozmach, ke kterému došlo po občanské válce, tento model zcela proměnil. Spojené státy, které se rychle staly největším výrobcem zboží na světě, začaly světový trh zaplavovat zemědělskými stroji, výrobky ze železa a oceli, obráběcími stroji, elektrotechnickým vybavením a dalšími produkty. Tehdy byla průmyslnická lobby Severanů tak mocná, že dokázala zabránit přílivu cizího zboží na domácí trh pomocí stále rostoucích cel a naopak zajistila pro potřeby amerického průmyslu stále větší množství dovážených surovin nebo specializovaného zboží (např. německých barev).

Vzestup amerického průmyslového exportu byl sice změnou nejvýznačnější, ale „revoluce v přepravě“ zvýšila také vývoz amerických zemědělských produktů. Protože za půlstoletí do roku 1900 klesly náklady na přepravu jednoho bušlu pšenice* z Chicaga do Londýna ze čtyřiceti na deset centů, proudily americké zemědělské produkty přes Atlantik. V roce 1897 dosáhl vývoz kukuřice svého vrcholu a obnášel zhruba 5 342 400 tun, vývoz pšenice vyvrcholil v roce 1901 s 6 453 000 tun. Tento příliv se netýkal jenom obilí, ale i mouky, masa a masných produktů.¹⁶¹

Důsledky této obchodní transformace se projeví samozřejmě především v oblasti ekonomické, ale začaly také ovlivňovat mezinárodní vztahy. Hyperproduktivita amerických továren a farem všeobecně rozšířila obavu, že dokonce ani ohromný domácí trh nebude brzy schopen zboží absorbovat, a ta přiměla mocné zájmové skupiny (farmáře ze Středozápadu i pittsburské výrobce oceli) k nátlaku na vládu, aby se všemi prostředky snažila zpřístupnit zámořské trhy, nebo alespoň udržet ty, které již byly dostupné dříve. Agitace za udržení „otevřených dveří“ v Číně a mohutné úsilí, aby se Spojené státy staly dominantní ekonomikou silou v Latinské Americe, byly pouze dvěma projevy snahy o rozšíření podílu země na objemu světového obchodu.¹⁶² Mezi lety 1860 a 1914 vzrostl export Spojených států více než sedmkrát (z 334 000 000 dolarů na 2 365 000 000 dolarů) a import v důsledku ochrany domácího trhu jenom pětkrát (z 356 000 000 dolarů na 1 896 000 000 dolarů). Kontinentální evropští zemědělci, kteří mu-

* 1 bušl = 35,2 litrů a váží 60 liber, tj. přibližně 27,2 kilogramů – pozn. red.

seli takové lavině levných amerických potravin čelit, usilovali o zvýšení cel a také ho zpravidla dosáhli. V Británii, která už z důvodu volného obchodu své pěstitele obilí obětovala, způsobil paniku zase příliv strojů, železa a oceli ze Spojených států. Zatímco novinář W. T. Stead jasně užil v titulu své knihy z roku 1902 o tomto fenoménu obrat „amerikanizace světa“, císař Vilém a ostatní evropští vedoucí politikové naznačovali, že je třeba se proti „nekalému“ americkému obchodnímu kolosu spojit.¹⁶³

Zřejmě ještě mnohem rušivější, i když méně pochopitelný, byl vliv Spojených států na světový finanční systém a pohyb peněz. Protože v obchodování s Evropou dosahovaly tak velkého zisku, musel být evropský deficit hrazen odlivem kapitálu – spolu s ohromným proudem přímých evropských investic do amerického průmyslu, veřejných služeb a ozbrojených složek (které v roce 1914 celkově obnášely kolem sedmi miliard dolarů). Ačkoli část odlivu drahého kovu na západ byla kompenzována návratností evropských investic a americkými platbami za služby, jako byla námořní doprava a pojištění, byl jeho únik značný a ještě se neustále zvětšoval, posilován praxí amerického ministerstva financí, které shromáždilo (a umrtvilo) téměř jednu třetinu světových zásob zlata. Ačkoli se teď Spojené státy staly nedílnou součástí světového obchodního systému, svědčil rostoucí schodek v obchodu se zeměmi dodávajícími suroviny a ohromný přebytek v obchodu s Evropou o nezralosti jejich finanční struktury. Tak například většina amerického zahraničního obchodu byla prováděna v britských librách a Londýn vystupoval jako poslední instance při výpůjčkách zlata. Už před rokem 1914 se Spojené státy proměnily v obrovské, ale nevypočitatelné měchy, které rozdmýchávaly, ale příležitostně také dramaticky ochlazovaly světový obchodní systém. V zemi chyběla ústřední banka, která by ovládala finanční trhy, mezi New Yorkem a prérijními státy docházelo k obrovskému sezónnímu odlivu a přílivu kapitálu, který byl ovlivňován pouze sklizní obilí a vrtkavostí počasí, a existovali také spekulanti, kteří dokázali nejenom poškozovat domácí peněžní soustavu, ale ještě se často dožadovat londýnského zlata. Americká bankovní krize z roku 1907 (původně vyprovokovaná pokusem spekulantů ovládnout trh s mědí) s jejím následným dopadem v Londýně, Amsterdamu a Hamburku byla pouze jedním z příkladů, jak Spojené státy zasahovaly do ekonomického života ostatních velmocí dokonce ještě před první světovou válkou.¹⁶⁴

Růst americké průmyslové síly a zámořského obchodu byl zřejmě

nevyhnutelně spojen s mnohem důraznější diplomacií a s prosazováním *weltpolitik* v americkém provedení.¹⁶⁵ Tak se např. poukazem na zvláštní morální vlohy jednotlivých národů americká zahraniční politika vyvyšovala nad zahraniční politiku Starého světa a tyto projevy prošpikovala sociálním darwinismem, rasovými argumenty a požadavky průmyslových a zemědělských nátlakových skupin na zajištění zámořských trhů. Tradiční a pokaždé přehnaná panika vyvolávaná ohrožením Monroeovy doktríny se spojovala s požadavky, aby Spojené státy naplnily svůj „zjevný osud“ na druhé straně Tichého oceánu. Spojené státy se sice stále ještě vyhýbaly vpletení do aliančních závazků, ale spousta domácích seskupení se už dožadovala mnohem aktivnější diplomacie, která se posléze uplatnila za vlády McKinleye a (především) Theodora Roosevelta. Po sporu s Británií o venezuelskou hranici v roce 1895 – ospravedlňovaném Monroeovou doktrínou – následovala o tři roky později mnohem dramatičtější válka se Španělskem kvůli Kubě. Američané se rozhodli nestrpět na západní polokouli žádného velmocenského konkurenta, což např. dali najevo požadavkem, aby Panamský průplav spravovali sami (namísto starší dohody s Británií, podle které se na jeho správě podíleli rovným dílem), novým vymezením aljašské hranice navzdory kanadským protestům a operacemi bitevní flotily v karibské oblasti v letech 1902–1903, vyvolanými německými akcemi proti Venezuele. A „korunu“ tomu nasazovaly různé americké vlády, když chtěly diplomatickým tlakem a vojenskými prostředky zasahovat v některých latinskoamerických zemích, jako byla Nikaragua, Haiti, Mexiko a Dominikánská republika, jestliže jejich chování nebylo v souladu s americkými představami.

Ale skutečně novými rysy americké zahraniční politiky tohoto období byly intervence a účast v akcích *mimo* západní polokouli. Přítomnost Spojených států na berlínské konferenci o západní Africe v letech 1884–1885 byla neobvyklá a matoucí: po ohromujících projevech amerických delegátů, ve kterých obhajovali volný obchod a politiku „otevřených dveří“, nikdy nedošlo k podepsání jakékoli smlouvy. Dokonce ještě v roce 1892 požadoval *New York Herald* zrušení ministerstva zahraničí, neboť prý nemá v zámoří skoro nic na práci.¹⁶⁶ Válka se Španělskem v roce 1898 scénu proměnila, a to nejenom územními zisky v západním Tichomoří (Filipíny), kdy se Spojené státy staly také jakousi asijskou koloniální mocností, ale rovněž tím, že stoupla politická hvězda zastánců dů-

razné politiky. Prvotním náznakem toho, že Spojené státy hodlají zasahovat do čínských záležitostí, byla v příštím roce zveřejněná nota politiky „otevřených dveří“ ministra zahraničí Haya, stejně jako závazek, že k mezinárodní armádě, která měla v roce 1900 obnovit pořádek v Číně, připojí svých 2500 vojáků. Roosevelt dal najevo, že chce do *velké politiky* zasahovat ještě výrazněji. Vystupoval jako zprostředkovatel v rozhovorech o ukončení rusko-japonské války, trval na americké účasti na konferenci o Maroku pořádané v roce 1906 a dohodl s Japonskem a ostatními mocnostmi zásady prosazování politiky „otevřených dveří“ v Číně.¹⁶⁷ Podle mínění pozdějších historiků odrážely mnohé z těchto aktivit spíše nezralost koncepce zahraniční politiky a etnocentrickou naivitu, stejně jako přání ohromit domácí i světovou veřejnost než strážlivou úvahu o skutečných zájmech země a měly značně zkomplikovat budoucí „realistickou“ zahraniční politiku.¹⁶⁸ Ale i v případě, že je tento názor správný, nebylo jejich chování ve věku imperialistického chvástání a nacionalistické pýchy zdaleka osamocené. Každopádně se s výjimkou záležitostí v Číně Rooseveltovi nástupci už obdobnou diplomatickou činností nevyznačovali a raději drželi Spojené státy stranou těch mezinárodních událostí, které se odehrávaly jinde než na západní polokouli.

Diplomatická aktivita byla také provázána zvyšováním výdajů na zbrojení. Válečné námořnictvo dostávalo ve srovnání s pozemní armádou mnohem více, neboť v případě cizího útoku (nebo ohrožení Monroeovy doktríny) drželo frontovou linii národní obrany a také bylo nejprůhodnějším nástrojem k podpoře americké diplomacie a obchodu v Latinské Americe, Tichomoří a kdekoli jinde. S přestavbou loďstva se začalo už koncem osmdesátých let devatenáctého století, ale k největšímu rozmachu námořní moci došlo v době španělsko-americké války. Soustavně se zvětšovala bitevní flotila, neboť snadná námořní vítězství nad Španělskem zřejmě podpořela argumenty admirála Mahana i celé námořní lobby a kromě toho se stratégové obávali možné války s Británií a počínaje rokem 1898 i války s Německem. Zdálo se, že důležitost americké námořní síly potvrdily zisky základen na Havaji, Filipínách, v souostroví Samoa a karibské oblasti, nasazování námořních plavidel k „policejní“ službě v Latinské Americe i dramatické Rooseveltovo gesto, když v roce 1907 vyslal na cestu kolem světa „velkou bílou flotilu“.

Zatímco v roce 1890 činily výdaje na námořnictvo 22 000 000 dolarů, což představovalo pouhých 6,9 procent celkových federálních

výdajů, pak částka ve výši 139 000 000 dolarů, která byla námořnictvu přidělena v roce 1914, už tvořila devatenáct procent.¹⁶⁹ Ne všechny peníze byly vynaloženy zcela účelně, například vzniklo příliš mnoho domácích námořních základen (v důsledku místních politických zájmů) a příliš málo doprovodných plavidel, ale přesto byl výsledek impozantní. Ačkoli bylo americké válečné námořnictvo výrazně menší než královské loďstvo a mělo méně bitevních lodí typu *Dreadnought* než Německo, bylo v roce 1914 třetí největší námořní silou světa. Přesto ani výstavba Panamského průplavu ve správě Spojených států nezbavila odpovědné americké činitele strategického problému, zda mají loďstvo rozdělit, nebo ponechat jedno pobřeží nechráněné. Poznámky některých důstojníků z těchto let odhalují až poněkud paranoidní podezírání cizích mocností.¹⁷⁰ Obnovením přátelských vztahů s Velkou Británií na počátku dvacátého století Spojené státy svoji bezpečnost mimořádně zvýšily, a třebaže se obávaly vzestupu německé námořní moci, měly ve srovnání s ostatními velmocemi k strachu důvodů daleko méně.¹⁷¹

Nízké počty amerických pozemních sil tento stav bezpečnosti v mnoha ohledech odrážely. Ale za války se Španělskem se velice rozrostly i ony, alespoň to té míry, že si veřejnost uvědomila, jak byly dříve nepatrné, jak byla národní garda neuspořádaná a jak blízko měly ke katastrofě počáteční boje na Kubě.¹⁷² Ale i přes ztrojnásobení velikosti pravidelné armády po roce 1900 a po následném rozmístění posádek na Filipínách a jiných základnách vypadaly americké pozemní síly ve srovnání s armádami dokonce jen prostředně velkých evropských zemí, jako bylo Srbsko nebo Bulharsko, stále nevýrazně. Spojené státy ještě více než Británie sdílely nechuť, která je vlastní všem zemím řídicím se zásadami *laissez-faire*, k obrovským pravidelným armádám, a proto také neuzavíraly se spojenci trvalé vojenské smlouvy. Na obranu bylo přidělováno méně než jedno procento hrubého národního produktu. Navzdory imperialistickým aktivitám z období 1898–1914 však Spojené státy zůstaly tím, co sociolog Herbert Spencer nazývá spíše společností „industriální“ než „vojenskou“, jako bylo Rusko. Protože už mnoho historiků naznačovalo, že „vzestup supervelmocí“ začal právě v tomto období, je důležité si povšimnout ohromujících rozdílů, které mezi Ruskem a Spojenými státy existovaly v předvečer první světové války. Rusko mělo asi desetkrát větší frontovou armádu, ale Spojené státy vyráběly šestkrát více oceli, spotřebovávaly desetkrát více energie a dosahovaly čtyřikrát většího

objemu průmyslové výroby (v přepočtu na obyvatele to byl šesti-násobek.¹⁷³ Všem evropským generálním štábům, které počítaly s rychlou útočnou válkou, do níž se zapojí ohromná množství všech dostupných jednotek, připadalo Rusko nepochybně mnohem silnější, ale podle všech ostatních kritérií byly Spojené státy silné a Rusko slabé.

Spojené státy se tak definitivně staly velmocí, ale nebyly součástí velmocenského systému. Nejenomže rozdělení moci mezi prezidentovu administrativu a Kongres prakticky znemožňovalo provádět aktivní spojeneckou politiku, ale bylo také zřejmé, že ani jedna strana neměla chuť stávající stav velice pohodlné izolace ukončit. A tak Spojené státy, které od ostatních silných zemí oddělovaly tisíce kilometrů oceánu, stály v roce 1913 pořád ještě stranou velmocenského systému. Typická pro ně byla zanedbatelná armáda, spokojenost s dosaženým dominantním postavením na „domácí“ polokouli a přinejmenším po Rooseveltově odchodu malá ochota vstupovat do světové diplomacie. A protože většina ostatních zemí odvrátila po roce 1906 pozornost od Asie i Afriky a zaměřila se na dění na Balkáně a v Severním moři, nebylo překvapením, že se Spojené státy pokládaly za méně důležitého činitele mezinárodní mocenské rovnováhy než na přelomu století. A to bylo další z obecně rozšířených přesvědčení z období před rokem 1914, které světová válka zpochybnila.

Aliance a směřování k válce v období 1890–1914

Třetí a poslední klíč k pochopení proměn velmocenského systému těchto desetiletí spočívá v analyzování vrťkavé alianční diplomacie v období od Bismarckovy demise do vypuknutí první světové války. Ačkoli v devadesátých letech devatenáctého století došlo k některým relativně omezeným konfliktům (čínsko-japonská válka, španělsko-americká válka, búrská válka) a později k velkému, i když stále zeměpisně omezenému střetu v rusko-japonské válce, je možné tuto epochu s použitím terminologie Felixe Gilberta charakterizovat jako období „utuzování“ spojeneckých bloků.¹⁷⁴ S tím také souviselo očekávání většiny vlád, že v případě další velmocenské války se jejich země stanou součástí nějaké koalice. Tak mohla být zvětšena, ale i zpochybněna relativní síla státu, neboť spojenectví přináší kromě výhod i nevýhody.

Tendence k alianční diplomacii v tomto období samozřejmě nezasáhla vzdálené Spojené státy a Japonska se dotkla jenom na regionální úrovni, v podobě anglo-japonských smluv z let 1902 a 1905. Tato spojenecká diplomacie však stále větší měrou ovlivňovala veškeré evropské velmoci, dokonce i ostrovní Británii, což bylo způsobeno vzájemnými obavami a nepřátelstvími, kterým dala tato doba vzniknout. Tvorba trvalých vojenských aliancí v době míru, v dřívějších dobách takřka neznámá, byla zahájena Bismarckem v roce 1879, kdy vyjednal rakousko-německé spojení, aby mohl „kontrolovat“ vídeňskou zahraniční politiku a současně zastrašovat Petrohrad. Vskrytu německý kancléř očekával, že tento počin Rusko přiměje k tomu, aby skončilo se svou „ztrěštěnou politikou“¹⁷⁵ a navrátilo se do spolku tří císařů, což se i na čas stalo. Trvalejším odkazem Bismarckovy aktivity byl závazek Německa, že v případě ruského útoku pomůže Rakousku-Uhersku. V roce 1882 uzavřel Berlín také podobnou dvoustrannou smlouvu s Římem pro případ francouzského útoku. A v příštím roce jak Německo, tak Rakousko-Uhersko uzavřely další tajnou dohodu s Rumunskem o pomoci v případě ruské agrese. Odborníci na diplomacii tvrdí, že Bismarck sledoval především krátkodobé a obranné záměry: chtěl uklidnit nervózní přátele ve Vídni, v Římě i Bukurešti a udržet Francii v diplomatické izolaci, aby měl „krytá záda“, kdyby Rusko podniklo invazi na Balkán. To je nepochybně pravda, ale faktem zůstává, že se *skutečně* zaručil, a třebaže přesné znění těchto tajných smluv nebylo veřejně známo, vyvolalo ve Francii i v Rusku obavy z vlastní izolace a podezření, že velký splétač nitek vybudoval v Berlíně hrozivou koalici, která je v čase války udolá.

Ačkoli Bismarckovo „tajné pouto“ s Petrohradem (takzvaná zabezpečovací smlouva z roku 1887) výslovné roztržce mezi Němcem a Ruskem zabránilo, bylo v tomto nevídaném, na obě strany rozehraném kancléřově úsilí, kterým se snažil zabránit zákonitému směřování k francouzsko-ruské alianci z konce osmdesátých let devatenáctého století, cosi nepřírozeného a zoufalého. Jak touha Francie získat zpátky Alsasko-Lotrinsko, tak ruská snaha expandovat do východní Evropy byly bržděny především obavou z Německa. Oběma chyběl další významný *kontinentální* spojenec a oba měli výhodu: Rusové francouzských půjček i zbraní a Francouzi mohli počítat s ruskou vojenskou pomocí. Ideologické rozdíly mezi buržoazní Francií a reakčním carským režimem sice toto sblížení poněkud zpomalovaly, ale Bismarckův odchod na odpočinek

v roce 1890 a stále hrozivější vystupování vlády Viléma II. uzavření dohody naopak napomohly. Tak počínaje rokem 1894 byl Trojspolek Německa, Rakouska-Uherska a Itálie vyvážen francouzsko-ruskou Dvojdohodou, politickým a vojenským spojenectvím, které mělo existovat stejně dlouho jako Trojspolek.¹⁷⁶

V mnoha ohledech tento nový vývoj zřejmě evropskou scénu stabilizoval. Mezi dvěma spojeneckými bloky existovala přibližná rovnováha, takže se výsledky velmocenského konfliktu nedaly snadno odhadnout, a tak i konflikt samotný byl méně pravděpodobný než dříve. Když Francie a Rusko unikly z izolace, obrátily svoji pozornost do Afriky a Asie, což přispělo ke zmírnění napětí v Alsasku a Bulharsku. Roku 1897 se Vídeň i Petrohrad konečně shodly, že odloží Balkán k ledu.¹⁷⁷ Také Německo se přiklonilo k *weltpolitik*, zatímco Itálie nenapodobitelným způsobem pro ni typickým vyvolala zmatek v Habeši. Tak se v centru pozornosti evropských států poloviny devadesátých let devatenáctého století ocitla jižní Afrika, Dálný východ, nilské údolí a Persie. Byla to také doba „nového rozvoje námořní moci“,¹⁷⁸ kdy všechny mocnosti horečnatě budovaly flotily v přesvědčení, že loďstva a kolonie spolu úzce souvisí. Nebylo divu, že právě v tomto desetiletí Britské impérium, ačkoli se v podstatě evropských zápletek stranilo, pocítilo obrovský tlak starých soupeřů Francie a Ruska, ale i novějších konkurentů, jako bylo Německo, Japonsko a Spojené státy. Za těchto okolností se zdálo, že vojenské doložky evropských spojeneckých dohod ztrácejí na významu, neboť událostmi, jako byla anglo-francouzská srážka u Fašody (1898), búrská válka nebo handrkování o koncese v Číně, nebylo možné žádnou velkou válku zažehnout.

Přesto o něco málo později tato imperiální řevnivost poznamenala vztahy mezi velmocemi, a to dokonce na evropské scéně. Na přelomu století dostoupily tlaky na Britské impérium takového stupně, že jisté skupiny osob kolem ministra pro kolonie Josepha Chamberlaina volaly po ukončení politiky „skvělé izolace“ a po spojení s Berlínem, zatímco kolegové ministři Balfour a Lansdowne se začali smiřovat s nutnými diplomatickými kompromisy. Celá řada ústupků Spojeným státům, které se týkaly Panamského průplavu, aljašské hranice, lovišť tuleňů atd., skrytých pod pojmem „obnovení přátelských vztahů mezi Anglií a Spojenými státy“, pomohla Británii ze strategicky neudržitelného postavení na západní polokouli a navíc naprosto proměnila to, co státníci devatenáctého století považovali za dané: že anglo-americké vztahy zůstanou na-

vždy chladné, zdrženlivé a příležitostně nepřátelské.¹⁷⁹ Při uzavírání anglo-japonského spojení v roce 1902 britští státníci také doufali, že uleví těžkému strategickému břemeni v Číně, byť za cenu, že za jistých okolností Japonce podpoří.¹⁸⁰ V letech 1902–1903 shledávaly vlivné britské kruhy, že je možné se v koloniálních sporech s Francií ubírat cestou kompromisu, stejně jako dřívější řešení fašodské krize ukázalo, že není třeba kvůli nilskému údolí válčit.

Přestože všechny tyto dohody se na první pohled týkaly pouze mimoevropských záležitostí, ovlivnily nepřímo také postavení velmocí v Evropě. Vyřešení britského strategického problému na západní polokouli spolu s příslibem pomoci japonského loďstva na Dálném východě zbavilo královské námořnictvo některých potíží s rozmístěním flotil a posílilo vyhlídky na jeho spojení v době války. Urovnání anglo-francouzských rozporů zvýšilo britskou námořní bezpečnost ještě více. To vše ovlivnilo i Itálii, která si uvědomila, že si nemůže dovolit zůstat se svým nesmírně zranitelným pobřežím v táboře, jenž neschvaluje anglo-francouzské spojení. Navíc měly Francie a Itálie na počátku dvacátého století dosti dobré důvody (týkající se financí a severní Afriky), aby vylepšily vzájemné vztahy.¹⁸¹ Jakmile se však Itálie stáhla z Trojspolku, obnovily se napůl zastřené spory s Rakouskem-Uherskem. A konec konců i vzdálená anglo-japonská aliance měla mezi evropskými státy odezvu, neboť vyloučila možnost, že by intervenovala jakákoli třetí mocnost, když se v roce 1904 Japonsko rozhodlo rozpoutat válku proti Rusku ohledně budoucnosti Koreje a Mandžuska. Kromě toho když válka vypukla, zvláštní klauzule* anglo-japonské smlouvy a také povaha francouzsko-ruské aliance silně zapůsobily na ony dva „druhé“, totiž na Británii a Francii, takže se společně vyhnuly nebezpečí, že budou otevřeně vtaženi do konfliktu. Nebylo proto překvapením, že rozpoutání nepřátelství na Dálném východě velice rychle přimělo Londýn i Paříž, aby přestaly se svým koloniálním hašteřením a uzavřely v dubnu 1904 dohodu.¹⁸² Léta anglo-francouzského nepřátelství, které vyvolala britská okupace Egypta v roce 1882, už náležela minulosti.

* Británie měla zůstat „laskavě neutrální“ vůči Japonsku, pokud by bojovalo proti jednomu nepříteli, ale v případě, že by bojovalo proti více než jednomu nepříteli, měla mu poskytnout vojenskou pomoc. Francouzská dohoda o pomoci Rusku byla formulována obdobně. Pokud by Londýn i Paříž nesouhlasily, že zůstanou vně konfliktu, přišlo by jejich nově založené přátelství vniveč.

Ani tato událost by nevyvolala slavnou „diplomatickou revoluci“¹⁸³ z let 1904–1905, nebýt dalších dvou faktorů. Prvním bylo podezření Británie a Francie, které vyvolaly ambiciózní a nebezpečné, byť nejasné plány Německa poté, co kancléř Bülow a jeho císařský vládce Vilém II. vyhlásili počátek „německého století“. V letech 1902–1903 dávala zámořská flotila svou velikostí a skladbou lodí najevo, že byla vybudována hlavně s ohledem na Británii, což způsobilo, že britská admirálie zvažovala protiopatření. A zatímco se na záměry Německa ohledně Rakouska-Uherska pohlíželo s neolibostí v Paříži, jeho ambice v Mezopotámii se zase nezamlouvaly britským imperialistům. Obě země sledovaly v roce 1904 s rostoucí záští diplomatické úsilí Bülowa při podněcování války na Dálném východě a jeho snahu zaplést je do ní – z čehož by nejvíce vyzískal Berlín.¹⁸⁴

Ohromující japonské námořní a vojenské vítězství ve válce s Ruskem, které se časově krylo s rozsáhlou vlnou nepokojů na Rusi v roce 1905, mělo na evropskou rovnováhu a vztahy mezi velmocemi dokonce ještě větší vliv. Když Rusko na několik příštích let pokleslo nečekaně mezi druhořadé mocnosti, vychýlila se vojenská rovnováha v Evropě výrazně na stranu Berlína, vůči němuž se teď Francie ocitla v postavení horším než v roce 1870. Pokud vůbec kdy existovala vhodná doba pro německý úder na západ, pak to bylo pravděpodobně v létě roku 1905. Ale císař se tehdy zaměřil na domácí sociální nepokoje, toužil také vylepšit vztahy s Ruskem a nebyl si jist Británií, která své bitevní lodi přesunula z Číny do domovských vod a zvažovala francouzskou žádost o pomoc v případě německého útoku. Místo aby se Berlín vrhl do války, rozhodl se slavit diplomatická vítězství. Přinutil svého úhlavního nepřítele, francouzského ministra zahraničí Delcassé, aby opustil úřad, a trval na svolání mezinárodní konference, která měla zhatit francouzské nároky v Maroku. Ale výsledky alžírské konference, jak si povšimla většina účastníků, kteří podporovali francouzské požadavky na zvláštní postavení v Maroku, nevývratně potvrdily, jak hluboko poklesl diplomatický vliv Německa od dob Bismarckových, přestože jeho průmyslová, námořní i vojenská moc vzrůstala.¹⁸⁵

První marocká krize navrátila mezinárodní soupeření z Afriky zpátky na evropský kontinent. Tento trend byl brzy posílen třemi mnohem důležitějšími událostmi. První byla anglo-ruská dohoda z roku 1907 o Persii, Tibetu a Afghánistánu, což samo o sobě byla regionální záležitost, ale s dalekosáhlými důsledky. Nejenomže

ukončila londýnsko-petrohradské spory ohledně těchto zemí, které považovaly všechny mocnosti v průběhu devatenáctého století za samozřejmé, a usnadnila tak Britům ochranu Indie, ale také podnítila znervóznělé Němce k tvrzení, že se ocitli v Evropě v „obklíčení“. Stále sice existovalo hodně Britů, především v liberální vládě, kteří se nechtěli stát součástí protiněmecké koalice, ale jejich stanovisko oslabilo druhá záležitost, totiž zarputilé anglo-německé „námořní závody“ v letech 1908–1909, provázené dalším rozšířením Tirpitzova programu výstavby lodí a obavami Britů, že by mohli dokonce ztratit vládu nad Severním mořem. Když se britská snaha omezit v následujících třech letech tento závod setkala s německým požadavkem na neutralitu Londýna v případě války v Evropě, podezíraví Britové se stáhli. Spolu s Francouzi nervózně sledovali balkánskou krizi z let 1908–1909, při které ruské pobouření nad formální rakousko-uherskou anexí Bosny a Hercegoviny vyprovokovalo Němce k požadavku, aby ji Rusové buď přijali jako *fait accompli*, nebo nesli následky.¹⁸⁶ Rusové, oslabení nedávnou válkou s Japonskem, se podřídili. Ale tato diplomatická potupa u nich vyvolala vzestup vlasteneckého citění, zvýšení výdajů na obranu a odhodlání k těsnější spolupráci se spojenci.

Přes občasné pokusy po roce 1909 o dohodu mezi Londýnem a Berlínem však tendence k „utužování bloků“ sílila. Druhá marocká krize v roce 1911, za které se Britové důrazně postavili za Francii a proti Německu, vyvolala jak v Británii, tak ve Francii vzednutí vlasteneckých vášní, ohromný nárůst jejich armád, i otevřeně nacionalistické projevy na téma blížícího se konfliktu. V Británii krize také vedla k tomu, že vláda musela zaujmout stanovisko k nesourodým vojenským a námořním plánům pro případ vstupu do evropské války.¹⁸⁷ O rok později přiměl neúspěch diplomatické mise britského ministra lorda Haldana v Berlíně a další růst německého loďstva Londýn k uzavření kompromisní anglo-francouzské námořní smlouvy v listopadu 1912. Tehdy také napodobily státy balkánské ligy příležitostný útok italských ozbrojených sil na Turecko, a než si vjely do vlasů kvůli kořisti, vypudily osmanskou říši z Evropy. Oživení prastaré „východní otázky“ bylo událostí ze všech nejvážnější. Částečně to bylo proto, že vášnivé boje soupeřících balkánských států o výhody nebyly ve skutečnosti velmoci schopny kontrolovat, ale také proto, že určité aspekty zdejšího vývoje zřejmě ohrožovaly klíčové zájmy některé z mocností. Vzestup Srbska znepokojoval Vídeň a vyhlídky na růst německého

vlivu v Turecku děsil zase Petrohrad. Když zavraždění arcivévodky Ferdinanda v červnu 1914 vyvolalo rakousko-uherské akce proti Srbsku a posléze ruské protiakce, ukázalo se hluboce pravdivé staré pořekadlo, že arcivévodova smrt byla pouhou jiskřičkou, která zapálila troud.¹⁸⁸

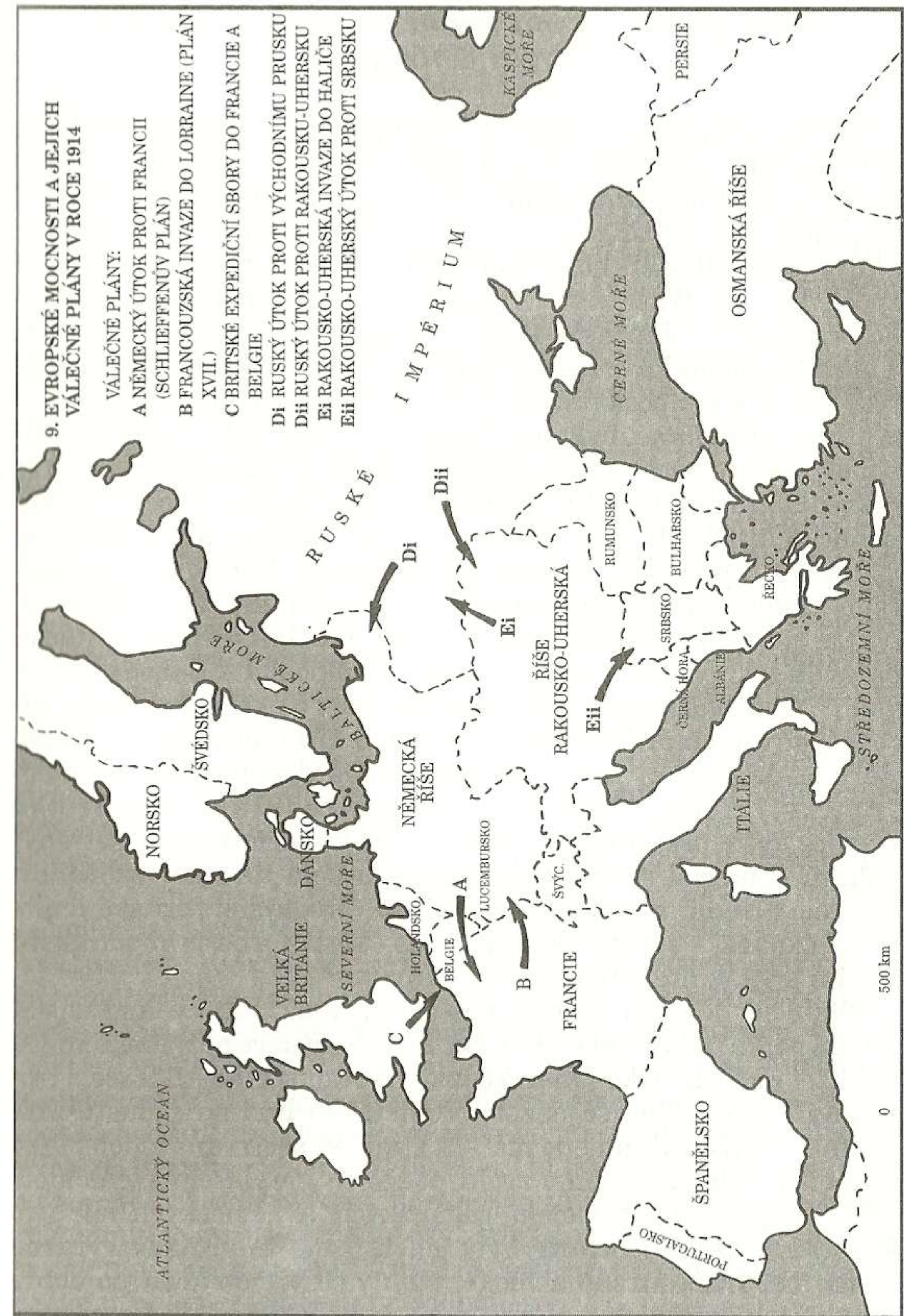
Atentát z června 1914 je jedním z nejlépe známých historických příkladů, kdy konkrétní událost vyvolala všeobecnou krizi a posléze světovou válku. Požadavky Rakouska-Uherska na Srbsko, odmítnutí smířlivé srbské odpovědi a útok na Bělehrad podnítily mobilizaci Ruska, které hodlalo svého srbského spojence podpořit. To vzápětí vedlo pruský generální štáb k tlaku na okamžitou realizaci Schlieffenova plánu, tj. k preventivnímu úderu na západ přes Belgie proti Francii. Odezvou bylo zapojení Britů.

Každá z velmocí sice jednala v této krizi v souladu se svými národními zájmy, ale pravdou také bylo, že rozhodnutí o vstupu do války ovlivnily i existující operační plány. Počínaje rokem 1909 se Německo upnulo na Rakousko-Uhersko nikoli diplomaticky, ale vojensky, a sice tak těsně, jak Bismarck nikdy nezamýšlel. Německé operační plány počítaly s bezprostředním a mohutným útokem na Francii směrem přes Belgie bez ohledu na příčinu války. Oproti tomu vídeňští stratégové stále ještě váhali mezi různými frontami, ale postupně nabývalo vrchu rozhodnutí podniknout první útok proti Srbsku. Rusko, které postavily na nohy francouzské peníze, se zavázalo, že v případě vypuknutí války provede co nejrychlejší mobilizaci a zaútočí na západ, zatímco Francie měla pod sebemenší záminkou, v souladu se slavným Plánem XVII přijatým v roce 1911, vtrhnout do Alsaska-Lotrinska. Čím menší byla pravděpodobnost, že Itálie bude bojovat po boku Trojspolku, tím pravděpodobnější se stávala britská vojenská intervence v Evropě v případě německého útoku na Belgie a Francii. Není třeba připomínat, že ve všech generálních štábech existovalo nezvratné přesvědčení, že rozhodovat bude především *rychlost*. Jakmile se objeví možnost srážky, bude životně důležité mobilizovat vlastní síly a vyslat je za hranice dříve, než to samé stihne vykonat nepřítel. To platilo především o Británii, jejíž armáda měla zasadit ničující úder nepříteli na západě a potom se obrátit na východ, kde se měla spojit s pomalejšími Rusy. Takto se však uvažovalo všude. Nebylo proto divu, že když konečně došlo k velké krizi, ponechali stratégové diplomatům jen pramálo času.¹⁸⁹

Nešlo jenom o to, že ve zpětném pohledu vypadají všechny tyto

plány jako řada domina, která se skácí, jakmile padne první. Podstatné bylo i to, že pravděpodobnost koaliční války teď byla mnohem větší než třeba v roce 1859 nebo 1870 a dal se očekávat i vleklý konflikt, třebaže si to zatím uvědomoval zřejmě jen málokdo. Pověstný chybný předpoklad, že válka rozpoutaná na přelomu července a srpna 1914 „skončí do Vánoc“, býval zpravidla vysvětlován opomenutím skutečnosti, že rychlopalná artilerie a kulomety zneemožní *guerre de manoeuvre* a zaženou obrovská množství vojáků do zákopů, odkud je bude možné jen velice obtížně vystrnadit. Ani pozdější řešení ve formě vytrvalého dělostřeleckého bombardování a častých útoků pěchoty nepřinese kýžený výsledek, neboť granáty pouze rozryjí půdu a dají nepříteli poznat, odkud přijde útok.¹⁹⁰ Podobně se tvrdilo, že ani evropské admirality přicházející válku neodhadly, když se připravovaly na rozhodné bitevní střetnutí, a nevystihly, že zeměpisné obrysy Severního i Středozemního moře spolu s moderními zbraněmi, jako byly miny, torpéda a ponorky, velice ztíží tradiční bitevní operace.¹⁹¹ Jak na moři, tak na zemi bylo bleskové vítězství z technických důvodů nepravděpodobné.

Tato fakta jsou samozřejmě pravdivá, ale nesmíme je opomenout uvést do souvislosti se spojeneckým systémem.¹⁹² Rusové museli nakonec zaútočit na Rakousko-Uhersko sami, neboť jinak by Němci mohli zopakovat válku proti Francii z roku 1870, zatímco ostatní velmoci by zůstaly neutrální. Tím by byly německé vyhlídky na vítězství (i když poněkud pozdržené) nesporné. Důležitost těchto koalicí však spočívala v tom, že i když byl jeden ze států válkou těžce poškozen nebo viděl, že už mu nestačí na další boje prostředky, udržovala ho naděje, ba i přísliby spojenecké pomoci. Předběh-neme-li trochu události, uvidíme, že Francie by se po katastrofální Nivellově ofenzivě a po vzpouřích v roce 1917 sama stěží udržela, Itálie by se po porážce u Caporetta ve stejném roce sotva vyhnula zhroucení a rakousko-uherské mocnářství by těžko přežilo strašlivé ztráty v roce 1916 (nebo dokonce porážky v roce 1914 v Haliči a Srbsku), kdyby jim spojenci zavčas nepomohli. Tak se spojenecký systém postaral o to, aby válka *neskončila* rychle, a naopak zajistil, aby vítězství zdoluhavého souboje připadlo – stejně jako ve velkých koaličních válkách osmnáctého století – koalici, která měla největší zdroje pozemní i námořní a *stejně tak* finanční, průmyslové a technické.

Totální válka a mocenská rovnováha v letech 1914–1918

Dříve než podrobíme první světovou válku analýze z hlediska velmocenské strategie obou koalicí a jejich vojenských a průmyslových zdrojů, připomeňme si postavení jednotlivých velmocí v mezinárodním systému v roce 1914. Spojené státy stály stranou, i když jejich silné obchodní a finanční svazky s Británií a Francií zpochybňovaly Wilsonovo tvrzení, že zůstanou „neutrální myšlenkou i činem“.¹⁹³ Japonsko si vyložilo smlouvu s Británií po svém a obsadilo německé državy v Číně a středním Tichomoří. Přestože tyto aktivity ani poskytovaný japonský námořní doprovod nebyly nikterak významné, bylo pro Dohodu očividně výhodnější mít Japonsko za spojence než za nepřítele. Itálie se naopak v roce 1914 rozhodla pro neutralitu a vzhledem k její vojenské a sociálně-ekonomické křehkosti bylo rozumné se této politiky držet. Když se v roce 1915 rozhodla vstoupit do války *proti* Ústředním mocnostem, zasadila sice ránu Rakousku-Uhersku, ale na druhé straně lze jen těžko posoudit, zda byla pro Británii, Francii a Rusko opravdu tak významným přínosem, jak diplomaté Dohody očekávali.¹⁹⁴ Obdobně se dalo těžko určit, kdo měl největší prospěch z tureckého rozhodnutí vstoupit v listopadu 1914 do války na straně Berlína. Je sice pravda, že zablokovalo Dardanely a Bospor, a tím i ruský vývoz obilí a dovoz zbraní, ale po roce 1915 se už dala ruská pšenice těžko přepravovat *kamkoli* a na Západě žádný „ušetřený“ válečný materiál stejně nebyl. Jinak ovšem turecké rozhodnutí otevřelo Střední východ francouzské a (především) britské imperiální expanzi – ačkoli také odpoutalo část pozornosti imperialistů v Indii a ve Whitehall od západní fronty.¹⁹⁵

Skutečně klíčová bojová postavení však tato velmocenská „velká pětka“ zaujímala v Evropě. Za této situace by nemělo smysl pohlížet na Rakousko-Uhersko jako na stát od Německa zcela izolovaný, neboť ačkoli se názory Vídně a Berlína na spoustu problémů různily, válku nebo mír – a zřejmě i přetrvání rádobý jako nezávislá velmoc – mohlo zvolit pouze se souhlasem svého mocného spojence.¹⁹⁶ Propojení rakouských a německých sil bylo vskutku hroživé. Přestože byly jejich frontové armády výrazně menší než francouzské a ruské, mohly se přemisťovat po dobře fungujících vnitřních tratích a měly k dispozici značné množství branců. Jak vyplývá z níže uvedené tabulky 22, těšily se také vý-

znamné převaze nad Dvojdohodou v síle průmyslové a technické. Postavení Francie a Ruska bylo samozřejmě právě opačné. Protože obě země od sebe dělila více než polovina Evropy, mohly jen obtížně (a to bylo nejmenší zlo) koordinovat svoji vojenskou strategii. Na počátku války sice měly zřejmě značnou převahu ve velikosti armád, ale Němci ji snížili, když do frontových bojů pohotově zapojili vycvičené zálohy, a po krachu francouzsko-ruské ofenzivy na podzim 1914 ji ztratily úplně. Protože se nepodařilo, aby zvítězila rychlost, bylo stále jasnější, že o vítězství rozhodne síla. Průmyslové ukazatele Dvojdohody nebyly dvakrát povzbudivé. Pokud by byli do vleklé „totální“ války proti Ústředním mocnostem zapojeni pouze Francouzi a Rusové, dal by se její výsledek těžko předvídat.

Ale německé rozhodnutí vést preventivní útok proti Francii přes Belgii uvolnilo ruce britským stoupencům intervence.¹⁹⁷ Ať už Britové vyhlásili Německu válku z důvodů tradičních, které souvisely s „rovnováhou sil“, nebo z důvodu obrany „ubohé malé Belgie“, bylo jejich rozhodnutí klíčové, i když malá britská armáda s dlouhodobou vojenskou službou mohla celkový poměr bojujících sil ovlivnit jenom nepatrně – přinejmenším do té doby, než byla přeměněna v armádu s pravidelnými odvody podle kontinentálního vzoru. Ale protože válka *už přestala* být záležitostí několika měsíců, byly britské posily velice důležité. Královské námořnictvo neutralizovalo německou flotilu a provádělo blokádu Ústředních mocností, což je sice na kolena nesrazilo, ale uzavřelo jim to přístup ke zdrojům, které se nacházely mimo kontinentální Evropu. A naopak zemím Dohody britské loďstvo přístup ke zdrojům otevřelo (s výjimkou pozdějšího přerušení, které způsobila německá ponorková válka). Tuto výhodu ještě posilovala skutečnost, že Británie byla velice bohatá obchodní země s rozsáhlými kontakty po celém světě a disponovala obrovskými zámořskými investicemi, z nichž některé mohly být alespoň použity k úhradě nákupů v dolarech. Z diplomatického hlediska tato zámořská spojení způsobila, že britské rozhodnutí pro intervenci ovlivnilo japonské akce na Dálném východě, italské vyhlášení neutrality (a její pozdější odvolání), jakož i povšechně shovívavý postoj Spojených států. Samosprávná dominia a Indie, jejichž jednotky vtrhly do německé koloniální říše a potom se obrátily proti Turecku, podporovaly Británii v dostatečné míře mnohem bezprostředněji.

Británie mohla také evropským spojencům nabídnout svoje stále

ještě významné průmyslové a finanční zdroje. Poskytovala půjčky a zasílala válečný materiál do Francie, Belgie, Ruska a Itálie a také zásobovala a financovala velkou armádu, která bojovala pod Haigovým velením na západní frontě. Ekonomické údaje v tabulce 22 ukazují význam britské intervence v řeci čísel.

Tabulka 22: Srovnání průmyslové a technické síly obou válčících bloků v roce 1914 (údaje jsou převzaty z tabulek 15 až 18)

	Německo a Rakousko- Uhersko	Francie a Rusko	+		Británie
Podíl (v procentech) na objemu světové průmyslové výroby (1913)	19,2	14,3	+	13,6	= 27,9
Spotřeba energie (1913), ekvivalent v milionech tun uhlí	263,4	116,8	+	195,0	= 311,8
Výroba oceli (1913) v milionech tun	20,2	9,4	+	7,7	= 7,1
Celkový průmyslový potenciál (SK v roce 1900 = 100)	178,4	133,9	+	127,2	= 261,1

Tyto skutečnosti mají mnohem větší váhu než zjevná materiální převaha Dohody, kterou připojení Itálie v roce 1915 už nijak výrazně neovlivnilo. Pokud se vítězství ve vleklé velmocenské válce zpravidla přiklání na stranu koalice s rozsáhlejší výrobní základem, vyvstává samozřejmě otázka, proč nedokázaly státy Dohody ani po dvou nebo třech letech bojů zvítězit – v roce 1917 jim dokonce hrozilo nebezpečí porážky – a proč nakonec považovaly za životně důležité, aby do konfliktu vstoupily Spojené státy.

Jednou částí odpovědi je, že samotné silné stránky Dohody nestačily na rychlé nebo rozhodné vítězství nad Ústředními mocnostmi. Německá koloniální říše nebyla v roce 1914 ekonomicky nijak zvlášť důležitá (s výjimkou fosfátů z Nauru) a její ztráta mnoho neznamenal. Citelnější bezesporu byla likvidace německého zámořského obchodu, ale ani ta nezpůsobila takové škody, jak si britští stoupenci „vlivu námořní moci“ představovali. Německá vývozní odvětví se přeměrovala na válečnou výrobu, blok Ústředních mocností byl díky svému dopravnímu systému prakticky potravinově soběstačný, vojenská kořist (např. lucemburské rudy, rumunská pšenice a ropa) odpomohla nedostatku surovin a další dodávky přicházely prostřednictvím neutrálních sousedů. Námořní

blokáda byla účinná, ale pouze v součinnosti s vojenským tlakem na všech frontách, a dokonce i tehdy se její vliv projevoval značně opožděně. A konečně další tradiční zbraň z britského válečného rejstříku, jakou byly výpady proti nepřátelskému pobřeží používané za poloostrovní války v letech 1808–1814, byla nepoužitelná, protože německé pobřeží bylo příliš silně střeženo jak z moře, tak ze souše. Když byla tato strategie použita proti slabší mocnosti – například u Gallipole nebo Soluně, operační chyby na straně Dohody a modernější zbraně (minová pole, rychlopalné pobřežní baterie) na straně obránců zamýšlený úder zmařily. A každý pokus o „ránu pod pás“ nepřátelské koalici odváděl – podobně jako za druhé světové války – vojska Dohody od bojů ve Francii.¹⁹⁸

Nejinak tomu bylo i s výraznou námořní převahou Dohody. Zeměpisné podmínky Severního a Středoziemního moře napomáhaly tomu, že hlavní dohodové komunikační trasy byly bezpečné, aniž bylo zapotřebí sledovat nepřátelská plavidla v přístavech nebo se pouštět do riskantní těsné blokády pobřeží. A pokud by naopak chtělo německé a rakousko-uherské loďstvo získat „vládu nad mořem“, muselo by opustit přístavy, ve kterých jenom zahálelo, a utkat se s anglicko-francouzsko-italskou flotilou. Ale námořní velitelé Ústředních mocností nechtěli vysílat bitevní loďstva do vysloveně sebevražedného tažení proti mnohem silnějším nepříteli. A tak těch několik náhodných střetů na mořské hladině, ke kterým během války došlo (např. na Dogger Bank nebo v Jutsku), nebylo strategicky důležitých, krom toho že potvrdily, že mořské trasy jsou pod kontrolou Dohody. Příležitostí k dalším střetům bylo pomálu, protože bitevní lodě ohrožovaly miny, ponorky i výzvědné letectvo nebo Zeppelinů. A tak velitelé na obou stranách čím dál víc zvažovali, zda mají vysílat svá loďstva, když nehrozilo nebezpečí, že by se nepřátelské lodě blížily k jejich vlastnímu pobřeží (což bylo vysoce nepravděpodobné). Protože byly Ústřední mocnosti na mořské hladině bezmocné, rozhodly se pro stále častější a mnohem nebezpečnější ponorkové útoky proti obchodním lodím Dohody. Ponorková válka však byla ze své podstaty zdlouhavá a vyčerpávající a skutečný úspěch mohl být měřen pouze porovnáním tonáže potopených obchodních lodí s tonáží nově postavených lodí v loděnicích Dohody – a to ještě v poměru ke zničeným ponorkám. Tento druh války rychlá vítězství rozhodně nesliboval.¹⁹⁹

Druhou příčinou relativní neschopnosti Dohody uplatnit svou početní a průmyslovou převahu lze spatřovat ve způsobu vedení

války. V situaci, kdy měly obě strany na územích o rozloze mnoha set čtverečních kilometrů rozmístěny miliony vojáků, bylo velice obtížné (a v západní Evropě zhruba nemožné) dosáhnout jednoznačného a rozhodujícího vítězství na způsob bitvy u Jeny nebo Sadové. Dokonce i „velký průlom“, který byl po celé měsíce metodicky plánován a připravován, se obvykle rozpadl do dlouhé řady drobných bitevních operací a zpravidla byl také doprovázen téměř naprostým zhroucením komunikačního systému. Fronta se sice mohla v některých úsecích posunout dozadu či dopředu, ale nikdo nevěděl, jak dosáhnout rozhodujícího průlomu. A tak mohly obě válčící strany v době před dalším patovým soubojem mobilizovat své zdroje, dopravit na frontu zálohy, nové zásoby granátů, ostnatého drátu a další dělostřelectvo. Téměř až do samého konce války nebyla žádná z armád schopna objevit, jak převést vlastní jednotky nepřátelskou obranou, často *i více než šest kilometrů hlubokou*, aniž je vystaví ničující palbě nebo přechodu přes území zbrázděné dřívějším bombardováním, a proto obtížně překonatelné. Dokonce i když se přes první linii nepřátelských zákopů prevalil občasný překvapivý útok, nebylo možné tuto výhodu nikterak využít. Železniční tratě byly o mnoho kilometrů hlouběji v týlu, kavalerie byla příliš zranitelná (a vázaná na dodávky píce), nákladem obtížení pěšáci se daleko nedostali a klíčově důležitá artilerie byla v rychlém přesunu omezována dlouhou kolonou muničních vozů tažených koňmi.²⁰⁰

Rychlému bitevnímu vítězství stály navíc v cestě dvě specifické výhody Německa. První výhodou bylo, že se při svém svižném průniku do Francie a Belgie v srpnu a září 1914 zmocnilo kopcovitého terénu, odkud byla linie západní fronty snadno přehlédnutelná. Od té doby jen s řídkými výjimkami, jako byl třeba Verdun, zůstávali Němci na západě v defenzivě a nutili anglo-francouzské armády útočit za nepříznivých podmínek a s vojsky, která sice měla početní převahu, ne však takovou, aby tuto základní nevýhodu vyvážila. Druhou výhodou bylo německé zeměpisné postavení a dobré vnitřní komunikační spojení mezi východem a západem, což do jisté míry nepřátelské „obklíčení“ vyvažovalo a umožňovalo generálům, jako byli Falkenhayn a Ludendorff, rychlé přesuny divizí z jedné fronty na druhou a při jedné příležitosti dokonce přemístění celé armády přes střední Evropu během týdne.²⁰¹

A tak v roce 1914, právě když Německo zaútočilo veškerou svou silou na západě, přesunul pro jistotu pruský generální štáb dva ar-

mádní sbory na východ, aby posílily odkrytou východní frontu. Tato akce logisticky neohrozila ofenzivu na západní frontě, která byla i tak ne zcela zajištěna,²⁰² zato však pomohla Němcům, aby operací v oblasti Mazurských jezer čelili unáhlenému ruskému útoku na Východní Prusko. Když krvavé boje u Ypres v listopadu 1914 přesvědčily Falkenhayna o nemožnosti dosáhnout na západě rychlého vítězství, bylo na východní frontu přesunuto dalších osm německých divizí. Protože rakousko-uherské síly utrpěly na svém slezském tažení pokořující porážku a protože nereálný francouzský Plán XVII z roku 1914 ztroskotal v Lotrinsku se ztrátou 600 000 mužů, zdálo se, že průlom je možný pouze na širých pláních Ruska, Polska a Haliče, ačkoli nebylo jasné, zda si Rusové zopakují vítězství nad Rakousko-Uherskem u Lemberka, nebo Němci Tannenberg a Mazurská jezera. Protože anglo-francouzské armády byly během roku 1915 na západní frontě zle poničeny (Francouzi ztratili dalších 1 500 000 mužů a Britové 300 000), připravili Němci na východní frontě celou řadu smělých útoků, jednak aby zachránili obležená rakousko-uherská vojska v Karpatech, ale hlavně aby v poli zničili ruskou armádu. Ta však byla stále tak obrovská (a ještě se zvětšovala), že její úplná likvidace nebyla možná. Přesto Rusové utrpěli koncem roku 1915 od takticky a logisticky lépe vybavených Němců celou řadu zdrcujících porážek a byli vyhnáni z Litvy, Polska a Haliče. Na jihu se německé posily spolu s rakouskými vojsky a přeběhlými bulharskými jednotkami podílely na konečné porážce Srbů. Nic z toho, o co se v roce 1915 pokusily západní státy Dohody (operativně nezvládnutá gallipolská výprava, neúspěšné vyloďení u Soluně, zapojení Itálie do války), Rusům skutečně nepomohlo a konsolidovaný blok Ústředních mocností zřejmě ani neohrozilo.²⁰³

Rok 1916, kdy Falkenhayn nerozumně otočil německou strategii a vyslal jednotky na západ, aby nechaly Francii vykřváct při opakovaných bojích o Verdun, pouze správnost dřívější strategie potvrdil. Zatímco bylo značné množství německých divizí likvidováno u Verdunu, mohli Rusové pod vedením generála Brusilova podniknout v červnu 1916 na východě poslední mohutnou ofenzivu, zahnat rozvrácenou habsburskou armádu zpátky do Karpat a smrtelně ji ohrozit. Téměř současně zahájila britská armáda pod Haigovým velením mohutnou ofenzivu na Sommě a celé měsíce útočila na Němci dobře hájené výšiny. Protože obě spojenecké operace vedly k postupnému ukončení bojů o Verdun (a koncem srpna 1916

k výměně Falkenhayna za Hindenburga a Ludendorffa), německé strategické postavení se zlepšilo. Ztráty Němců na Sommě byly těžké, ale méně kruté než Haigovy. Návrat k defenzivnímu způsobu vedení války na západě Němcům opět umožnil, aby přesunuli své jednotky na východ a aby zde podpořili rakousko-uherské síly, posléze zdolali Rumunsko a nakonec vyrazili na jih pomáhat Bulharům.²⁰⁴

Nehledě na uvedené německé výhody spočívající v týlové přepravě, fungujících železnicích a dobrých obranných pozicích zde hrála roli také otázka *správného načasování*, která s nimi souvisela. Větší celkové zdroje, jimiž Dohoda disponovala, se v roce 1914 nepodařilo okamžitě mobilizovat tak, aby napomohly k vítězství. Ruská vojenská mašinerie sice mohla vždycky nahradit bitevní ztráty novou vlnou branců, ale růst armády byl omezen nedostatkem zbraní a důstojnických kádrů. Na západní frontě neměla Haigova armáda až do roku 1916 více než milion mužů a dokonce i tehdy byli Britové v pokušení zapojit své jednotky do mimoevropských operací, a tak možný tlak na Německo snížit. Po první dvě válečná léta to proto byli Rusové a Francouzi, kdo vzdoroval mohutnému náporu německé válečné mašinerie. Oba národy se držely pozoruhodně, ale počátkem roku 1917 už byla únava jasně patrná. Při rychlých Nivellových útocích v roce 1917 vyšlo najevo, že boje u Verdunu přivedly francouzskou armádu na pokraj vyčerpání. Brusilovova ofenziva sice skutečně habsburskou armádu jako bojovou sílu rozložila, ale samotnému Německu neuškodila. Ještě více zatížila ruský železniční systém, odčerpala zásoby potravin i státní finance, stejně jako připravila armádu o značné množství vycvičených vojáků. Haigovy nové posily byly sice pro slabnoucí Francii vzpruhou, ale vítězství na západě nepředznamenaly. A protože část jejich síly byla promrhána ve frontálních útocích, Němci se ve Flandrech nejenom udrželi, ale ještě se pustili do rychlých akcí na východě. A konečně na jih od Alp, kde Italové zoufale žádali o pomoc, neměl kdo přispěchat.

Čím dál větší vojenské ztráty na obou stranách byly nezbytně provázeny obdobným úpadkem ve finanční a průmyslové oblasti, kde (přinejmenším do roku 1917) vládla stejně nerozhodná situace jako na frontách. V nedávných studiích byla věnována spousta pozornosti tomu, jak první světová válka oživila ekonomiky jednotlivých států, přivedla do mnoha oblastí moderní průmyslová odvětví a vedla k obrovskému nárůstu zbrojní výroby.²⁰⁵ Ale to zajis-

té nebylo nic překvapivého, neboť přes veškeré nářky liberálů a mnoha dalších nad penězi, které byly před rokem 1914 vynakládány na závody ve zbrojení, padla na obranu pouze velice malá část (v průměru něco přes čtyři procenta) národního důchodu. S příchodem „totální války“ toto číslo vylétlo na pětadvacet až třiatřicet procent, válečné vlády se pevně chopily řízení průmyslu, pracovního trhu a financí, a tak zcela zákonitě prudce vzrostla i výroba zbraní. A protože generálové *všech* armád koncem roku 1914 a počátkem roku 1915 hořekovali nad chronickým „nedostatkem granátů“, bylo zcela logické, že politikové v obavě, že by mohli být viněni z nečinnosti, vstoupili do spojení s obchodníky a pracovním trhem, aby žádaný artikl zajistili.²⁰⁶ Protože moderní stát vybavený výkonným úřednictvem měl pravomoci vypisovat půjčky a zvyšovat daně, nemařily jeho odhodlání k vleklé válce překážky finančního rázu, které tolik poškozovaly státy osmnáctého století. A tak po počáteční fázi přizpůsobování se novým podmínkám nevyhnutelně prudce vzrostla ve všech zemích zbrojní výroba.

Proto je důležité zjistit, kde měly válečné ekonomiky jednotlivých států své slabiny, neboť bylo vysoce pravděpodobné, že pokud neprijde pomoc od lépe vybaveného spojence, právě hospodářství přispěje k jejich porážce. V tomto ohledu se budeme věnovat jenom okrajově dvěma nejslabším mocnostem, Rakousko-Uhersku a Itálii. Je totiž zřejmé, že ačkoli si habsburské mocnářství vedlo v některých taženích obdivuhodně dobře (především na italské frontě), bylo by se už dávno zhroutilo, nebýt opakované německé vojenské pomoci, která však jen zvětšovala jeho závislost na Berlínu.²⁰⁷ Itálie se až do katastrofy u Caporetta obešla bez podstatnější přímé vojenské pomoci, ale byla stále více odkázána na bohatší a mocnější spojence, kteří jí poskytovali nesmírně důležité dodávky potravin, uhlí a surovin a zajišťovali lodní přepravu a půjčky v celkové výši 2,96 miliard dolarů, kterými platila za válečný materiál a ostatní zboží.²⁰⁸ Její konečné „vítězství“ v roce 1918, stejně jako konečná porážka a rozpad habsburské říše, v podstatě závisely na akcích a rozhodnutích učiněných jinde.

Říká se,²⁰⁹ že v roce 1917 soutěžila Itálie, Rakousko-Uhersko a Rusko o co nejrychlejší zhroucení. Tento úděl postihl nejdříve Rusko, a to především proto, že se potýkalo se dvěma problémy, jichž byly Řím i Vídeň ušetřeny. Prvním byla otevřená, stovky kilometrů dlouhá hranice, vystavená drtivým útokům mnohem výkonnější německé armády. Druhý souvisel se skutečností, že už

v srpnu 1914 a zcela nepochybně po vstupu Turecka do války bylo Rusko strategicky izolované, a tak nebylo schopno zajistit si náležitou vojenskou a ekonomickou pomoc spojenců, aby udrželo v chodu přehřívající se válečnou mašinerii. Když stejně jako ostatní válčící země zakrátko zjistilo, že spotřebovává zásoby střeliva asi desetkrát rychleji, než se před válkou odhadovalo, mohutně zvýšilo domácí muniční výrobu. Spoléhat na vlastní dodávky bylo mnohem jistější než čekat na značně opožděné objednávky ze zámoří, byť to vedlo i k tomu, že část prostředků mizela v kapsách moskevských průmyslníků, kteří hájili vlastní zájmy. Ale mohutný nárůst ruské zbrojní výroby a zároveň veškeré výroby průmyslové a zemědělské v prvních dvou a půl letech války nesmírně přetížil nevyhovující dopravní systém, který si sotva dokázal poradit s přepravou vojsk, krmiva pro koně a dalšími požadavky. Tak zůstávaly zásoby granátů ve skladech daleko od fronty, potraviny nebylo možné dopravit do velkých měst a dalších oblastí, kde jich byl nedostatek, a spojenecké dodávky trčely celé měsíce v murmanském a archangelském přístavu. Nepočtené a nevykonné ruské úřednictvo nebylo schopno tyto nedostatky v infrastruktuře napravit a od znesvářeného a ochromeného politického vedení se žádná velká pomoc očekávat také nedala. Carský režim si naopak kopal hrob nezodpovědně nevyváženou finanční politikou. Zrušil obchod s lihovinami (který tvořil třetinu jeho příjmů), tratil těžce na železnicích (což byl v dobách míru další vydatný zdroj zisků) a – na rozdíl od Lloyda George – odmítl zdanit příjmy lépe postavených skupin obyvatelstva. Aby mohl válečná vydání zaplatit, uchýloval se ve stále větší míře k půjčkám a tiskl čím dál víc papírových peněz. Ceny spirálovitě rostly, z nominální hodnoty 100 v červnu 1914 na 398 v prosinci 1916 a na 702 v červnu 1917, kdy úděsné spojení nedostatečných dodávek potravin a hrozivé inflace vyvolávaly stávkou za stávkou.²¹⁰

Stejně úctyhodné jako výkony průmyslové výroby byly v prvních dvou nebo třech letech války i ruské vojenské úspěchy, i když už zdaleka neodpovídaly pošetilým předválečným představám o „ruském parním válci“, který si bude razit cestu Evropou. Carské jednotky bojovaly svým obvyklým tvrdošíjným a houževnatým způsobem za neuvěřitelných strastí a v kázni na západě nevídané. Ruské výkony proti rakousko-uherské armádě, počínaje vítězstvím u Lemberka v září 1914 až po brilantně provedenou Brusilovovu ofenzivu, byly jedním velkým úspěchem, který se podobal kavkaz-

skému tažení proti Turkům. Avšak proti lépe vyzbrojeným a rychleji se pohybujícím Němcům byl výsledek zcela jiný. Ale i zde je třeba vše vidět v náležitých souvislostech. Ztráty z bojů (např. u Tannenbergu a Mazurských jezer v roce 1914 nebo v karpatské operaci v roce 1915) byly nahrazeny odvodem nových branců, kteří byli připravováni pro nastávající válečná tažení. Kvalita a morálka armády byla samozřejmě časem těmito těžkými ztrátami poznamenána. U Tannenbergu a Mazurských jezer ztratili Rusové 250 000 vojáků, 1 000 000 na počátku roku 1915 v bojích v Karpatech, dalších 400 000 za Mackensenova útoku na hlavní polský výběžek, kolem 1 000 000 v bojích roku 1916, které zahájila ofenziva generála Brusilova a ukončila porážka v Rumunsku. Koncem roku 1916 činily ruské ztráty asi 3 600 000 mrtvých, těžce nemocných a zraněných a dalších 2 100 000 mužů zajaly Ústřední mocnosti. Tehdy bylo rozhodnuto povolat druhou kategorii branců (muže, kteří byli jedinými živiteli rodin), což nejenom vyvolalo obrovské pobouření rolníků na vsích, ale přivedlo také do armády tisíce silně nespokojených branců. Téměř stejně vážný byl úbytek vycvičených poddůstojníků, nedostatečné dodávky zbraní, munice a potravin na frontu a rostoucí pocit méněcennosti vůči německé válečné mašinerii, která jako by dopředu věděla o všech ruských záměrech,* měla převahu v dělostřelectvu a pohybovala se nejrychleji ze všech. Počátkem roku 1917 vyvolaly opakované porážky v poli spolu s bouřemi ve městech a pověstmi o rozdělování půdy dalekosáhlý rozpad armády. Její labutí písní byla Kerenského ofenziva v červenci 1917, která byla již tradičně v počáteční fázi proti Rakušanům úspěšná, a posléze byla rozdrčena Mackensenovým protiútokem. Armáda, jak dovozovala *Stavka*, „je prostě obrovský, vyčerpaný, otrhaný a podvyživený dav rozzlobených mužů, které drží pohromadě všemi sdílená touha po míru a společné zklamání“.²¹¹ Jediné, co teď mohlo Rusko ještě očekávat, byla porážka a mnohem nebezpečnější domácí revoluce než v roce 1905.

Je zbytečné uvažovat, jak blízko k obdobnému osudu měla Francie v polovině roku 1917, kdy se po nesmyslné Nivellově ofenzivě vzbouřily statisíce vojáků,²¹² neboť navzdory povrchním podobnostem s ruskými poměry měli Francouzi několik zásadních výhod, které je v boji udržely. První výhodou byla mnohem větší jed-

* To vůbec neudivuje, neboť Rusové byli ve svých bezdrátových depeších trestuhodně neopatrní.

nota národa a jeho odhodlání zahnat německé útočníky zpátky za Rýn, ačkoli i tyto vlastnosti by ztratily na síle, kdyby Francie musela bojovat sama. Druhým a pravděpodobně nejpodstatnějším rozdílem bylo, že mohla těžit z výhod koaliční války v takové míře, jaká se Rusku nedostávala. Od roku 1871 bylo Francouzům jasné, že nemohou čelit Německu bez spojenců, a konflikt v období 1914–1918 tento poznatek jenom potvrdil. Tím nechceme nikterak snižovat francouzský vklad do války ani ve vojenském, ani v ekonomickém ohledu, ale pouze ho uvést do patřičných souvislostí. Pomyšlíme-li na to, že čtyřiašedesát procent výroby surového železa, čtyřadvacet procent výroby oceli a čtyřicet procent francouzských uhelných dolů rychle padlo do německých rukou, byla obnova francouzského průmyslu po roce 1914 opravdu pozoruhodná (a také naznačuje, co *mohlo* být v devatenáctém století vykonáno, kdyby existovala obdobná politická vůle). Po celé Francii vyrostly velké i malé továrny a v nich pracovali vysloužilci, ženy a děti, ale i kvalifikovaní dělníci, kteří sem byli převedeni ze zákopů. Techničtí projektanti, obchodníci i odbory spojili své síly, aby vyrobili pokud možno co nejvíce granátů, těžkých děl, letadel, nákladních automobilů a tanků. Výsledný prudký vzestup výroby přivedl jistého odborníka k názoru, že „Francie se za první světové války více než Británie a daleko více než Amerika stala zbrojnicí demokracie“.²¹³ Přesto by toto nadměrné soustředění na zbrojní výrobu (výroba kulometů se zvýšila stosedmdesátkrát a pušek dvěstědevadesátkrát) nebylo možné, kdyby se Francie nemohla opírat o britskou a americkou pomoc, která přicházela ve formě trvalého přísunu životně důležitých dodávek pro nový zbrojní průmysl, jako bylo uhlí, koks, surové železo, ocel a obráběcí stroje. Dále zde byly anglo-americké půjčky, které přesáhly částku 3,6 miliard dolarů, takže Francie mohla zaplatit suroviny ze zámoří, mohla také v rostoucí míře využívat britskou lodní dopravu, bez níž by většina zboží nemohla být přepravena, a rovněž se mohla spoléhat na zásobování potravinami. Zdá se být neuvěřitelné, že Francie, která v dobách míru pravidelně vykazovala zemědělské přebytky, teď nebyla potravinově soběstačná. Avšak stejně jako ostatní válčící evropské státy (s výjimkou Británie) poškodila své zemědělství odvodem příliš velkého množství venkovanů do armády, odejmutím koní pro potřeby kavalerie nebo vojenské přepravy a přesměrováním investic z výroby hnojiv a zemědělských strojů do výroby výbušnin a děl. V roce 1917 byla velice špatná úroda, jídla bylo pomálu, ceny zlověstně

vylétly a zásoby obilí pro armádu se smršly na dvoudenní rezervu, což byla potenciálně výbušná situace (zvláště pak po předchozích vzpourách), která byla odvrácena jedině rychlým přidělením britských lodí, které měly dovézt obilí z Ameriky.²¹⁴

Obdobně musela Francie na západní frontě ve stále větší míře spoléhat na britskou a později i americkou *vojenskou* pomoc. Po první dva nebo tři válečné roky nesla na svých bedrech plnou tíhu bojů a utrpěla těžké ztráty. Ještě před Nivellovou ofenzivou v roce 1917 přišla o více než 3 000 000 vojáků, a protože neměla rozsáhlé zdroje nevyčvičených mužů jako Německo, Rusko nebo Britské impérium, mohla takové ztráty nahradit jen s velkými obtížemi. Avšak v období 1916–1917 se Haigova armáda operující na západní frontě zvětšila na dvě třetiny francouzské armády a držela téměř stopadesátikilometrový úsek fronty. Ačkoli britské vrchní velení prahlo po ofenzivě za každou cenu, nebylo pochyb, že boje na Sommě odlehčily tlaku na Verdun, stejně jako operace v Passchendaele v roce 1917 odpoutala německé síly od francouzské části fronty, kde Pétain zoufale potřeboval obnovit bojovou morálku vojáků po minulých vzpourách a čekal na nová nákladní auta, letadla a těžkou artilerii, aby se mohl pustit do práce, na kterou samotná infanterie nestačila. A nakonec v obřích bitvách, kdy se armády na západní frontě od března do srpna 1918 přetlačovaly od zákopu k zákopu, mohla Francie spoléhat nejenom na divize ze Spojeného království a kolonií, ale také na rostoucí počet z Ameriky. Když v září 1918 podnikl Foch závěrečnou protiofenzivu, mohl proti sto sedmadevadesáti oslabeným německým divizím nasadit sto dvě francouzské divize, šedesát divizí Britského impéria, dvaadvacet amerických (dvakrát tak velkých) a dvanáct belgických divizí.²¹⁵ Jenom *spojené* armády dokázaly nakonec obávané Němce z francouzského území vyhnat a zemi osvobodit.

Když Britové v srpnu 1914 vstupovali do války, rozhodně si nepředstavovali, že se také oni kvůli konečnému vítězství stanou závislými na další velmoci. Z britských předválečných plánů a příprav lze usuzovat na jejich strategický postup: zatímco královské loďstvo mělo smést německou obchodní (a snad i zámořskou) flotilu z oceánů a jednotky z dominií a Indie měly obsadit německou koloniální říši, měla být přes Lamanšský průliv vyslána malá, avšak důležitá expediční armáda, aby „ucpala“ mezeru mezi francouzskými a belgickými armádami a zadržovala německou ofenzivu do doby, než ruský parní válec a Francouzi v souladu s Plá-

nem XVII proniknou hluboko do německého vnitrozemí. Podobně jako ostatní mocnosti ani Britové nebyli na dlouhou válku připraveni, i když podnikli určitá opatření, aby se vyhnuli náhlé krizi svého křehkého mezinárodního úvěru a obchodních sítí. Ale na rozdíl od ostatních nebyli připraveni ani na rozsáhlé operace na evropském kontinentě.²¹⁶ Proto se nelze divit, že potřebovali rok nebo dva intenzivních příprav, než mohli do Francie vypravit milion vlastních vojáků. Rovněž nepřekvapilo, že nárůst vládních výdajů na pušky a dělostřelectvo, kulometry a letadla, nákladní automobily a střelivo odhalil nesčetné výrobní nedostatky, které byly ministerstvem pro zbrojní výrobu, jež řídil Lloyd George, jenom pomalu napravovány.²¹⁷ I v Británii došlo k neuvěřitelnému rozmachu výroby, jak ukazuje tabulka 23. Ani na tom není nic překvapivého, když si uvědomíme, že britské výdaje na obranu vzrostly z 91 000 000 liber v roce 1913 na 1,956 miliard liber v roce 1918, což tehdy představovalo osmdesát procent celkových vládních výdajů a dvaapadesát procent hrubého národního produktu.²¹⁸

Tabulka 23: Zbrojní výroba Spojeného království v letech 1914–1918²¹⁹

	1914	1915	1916	1917	1918
Děla	91	3 390	4 314	5 137	8 039
Tanky	–	–	150	1 110	1 359
Letadla	200	1 900	6 100	14 700	32 000
Kulometry	300	6 100	33 500	79 700	120 990

Avšak důležitější než uvádět přesné počty divizí Spojeného království a Britského impéria, jejich leteckých perutí a baterií těžkého dělostřelectva je poukázat na slabiny, které první světová válka v celkovém britském strategickém postavení odhalila. Jako první uvedme skutečnost, že zeměpisné podmínky a větší síla loďstva Dohody sice naznačovaly, že si královské loďstvo udrží převahu na *hladině* moří, ale nebylo vůbec připraveno čelit neomezené ponorkové válce, kterou Němci rozpoutali počátkem roku 1917. Druhou slabinou bylo, že zatímco se zdálo, že celý soubor relativně levných strategických zbraní (blokáda, koloniální tažení, obojživelné operace) se zřejmě míjí účinkem, je-li použit proti nepříteli, který vlastní rozsáhlé zdroje, ani alternativní strategie pří-

mých vojenských střetů s německou armádou nepřinášela kýžené výsledky a co do lidských sil byla navíc nesmírně nákladná. Když v listopadu 1916 skomíralo tažení na Sommě, činily britské ztráty více než 400 000 mužů. Ačkoli padl výkvět britských dobrovolníků a politikové byli šokováni, Haigova důvěra v konečné vítězství podlomena nebyla. V polovině roku 1917 přichystal další ofenzivu ve směru od Ypres severovýchodně k Passchendaele, která se změnila v bahenní hrůzu, zapříčinila ztrátu dalších 300 000 mužů a silně podlomila morálku většiny armády bojující ve Francii. Dalo se proto čekat, že navzdory protestům generálů Haiga a Robertsona budou Lloyd George a imperialisticky smýšlející válečný kabinet v pokusení nasměrovat ještě více britských divizí na Střední východ, kde kynuly značné územní zisky a daly se očekávat daleko menší ztráty než při útocích na dobře hájené německé zákopy.²²⁰

Avšak ještě před Passchendaele převzali Britové (navzdory tomuto imperiálnímu tažení) vedoucí postavení v boji proti Německu. Francie s Ruskem sice ještě stále mohly do boje nasadit poměrně početné armády, ale vyčerpání po Nivellových draze zaplacených útocích a po německém úderu proti Brusilovově ofenzivě bylo patrné. Vedoucí role Britů byla ještě zřetelnější v ekonomické rovině, kde fungovali jako bankéři, zajišťovali půjčky na světových úvěrových trzích, ale ručili také za peníze půjčované Rusku, Itálii a dokonce i Francii, neboť žádný ze spojenců si nebyl schopen za vlastní zlaté rezervy nebo zahraniční investice opatřit částky potřebné k zaplacení ohromného množství válečného materiálu a surovin ze zámorí. A tak k 1. dubnu 1917 vzrostly společné válečné úvěry Dohody na 4,3 miliardy dolarů a za osmaosmdesát procent této sumy ručila britská vláda. Třebaže nám tato situace připomíná britskou roli „bankéře koalice“ v osmnáctém století, existoval zde jeden podstatný rozdíl: ohromný obchodní schodek se Spojenými státy, které dodávaly zemím Dohody zbraně a potraviny řádově v miliardách dolarů (ale nedodávaly je v důsledku námořní blokády Ústředním mocnostem) a samy naopak odebíraly jen pranepatrně zboží. Ani převedením zlata nebo prodejem značných britských dolarových rezerv se nepodařilo tuto propast překlenout, a tak bylo možno americké zbrojní dodávky splatit v dolarech pouze prostřednictvím půjček, získaných na peněžních trzích v New Yorku a v Chicagu. Tak se Dohoda, aby udržela v chodu svoji válečnou mašinerii, stávala na americké finanční pomoci čím dál závislejší. V říjnu 1916 varoval britský ministr financí, že „příští rok v červnu nebo možná

ještě dříve bude prezident Spojených států v takovém postavení, že nám bude moci diktovat podmínky, kdykoli se mu zamane“.²²¹ A to byla pro „nezávislou“ velmoc situace skutečně znepokojivá.

A jak tomu bylo s Německem? Jeho válečné výkony byly obdivuhodné. Jak dokládá profesor Northedge, „drželo v šachu zbytek světa bez výraznějšího přispění svých spojenců, drtilo Rusko, zatláčilo Francii, která byla po více než dvě století evropskou vojenskou velmocí, na samý okraj propasti a v roce 1917 vyneslo trumf a pokusilo se Británii vyhladovět, a tak ji přinutit ke kapitulaci“.²²² Částečně to bylo způsobeno výhodami výše uvedenými: dobrými vnitřními komunikačními spoji, výborným obranným postavením na západě a volným prostorem pro ofenzivní válku proti méně výkonnému nepříteli na východě. Na německých úspěších se rovněž podílela výtečně bojující německá vojska se spoustou inteligentních a zkušených štábních důstojníků, kteří se dokázali přizpůsobovat novým bitevním podmínkám rychleji než kterákoli jiná armáda a kteří v roce 1916 zrevidovali jak defenzivní, tak ofenzivní válečnou taktiku a strategii.²²³

Navíc se mohl německý stát při vedení „totální války“ opírat o početnou populaci a mohutnou průmyslovou základnu. Dokázal mobilizovat více vojáků než Rusko – 13 250 000 mužů ku 13 000 000 – což vzhledem k nepoměru velikosti jejich populace byl výkon zajisté pozoruhodný. A divizí měl v poli vždycky víc než Rusové. Německá zbrojní výroba vzrůstala. Byla kontrolována nejenom bdělým nejvyšším velením, ale také inteligentními úředníky a obchodníky v jedné osobě, jako byl třeba Walther Rathenau, který zakládal kartely, aby mohl shromažďovat důležité zásoby a vyhnout se překážkám ve výrobě. Chemici vyráběli náhražky za zboží (např. čilský ledek), které bylo v důsledku britské námořní blokády nedostupné. Na obsazených územích Lucemburska a severní Francie těžilo Německo rudy a uhlí, belgičtí dělníci byli nasazeni v německých továrnách a po invazi do Rumunska v roce 1916 byla tato země soustavně olupována o pšenici a ropu. Stejně jako Napoleon nebo Hitler se i německé vojenské vedení snažilo hradit válečná vydání výboji.²²⁴ V první polovině roku 1917 se hroutilo Rusko, umdlévala Francie a Británie zápasila s ponorkovou „protiblokádou“, a tak se zdálo, že Německo stojí na pokraji vítězství. Navzdory všem tirádám o „boji až k hořkému konci“ začali státníci v Londýně a Paříži opatrně zvažovat možnosti kompromisního míru, pokud by se po uplynutí dvanácti měsíců karta neobrátila.²²⁵

Avšak i za těmito projevy teutonské vojensko-průmyslové moci probleskovaly velice závažné problémy. Až do léta roku 1916, kdy německá armáda zaujímal defenzivní postavení na západě a podnikala ničivé útoky na východě, však nebyly příliš zjevné. Ale boje u Verdunu a na Sommě byly nové ve svém olbřímím rozsahu, a to jak v nasazené palebné síle, tak v celkových ztrátách. Na západní frontě ztratili Němci v roce 1915 kolem 850 000 mužů, ale za rok 1916 to již bylo téměř 1 200 000 padlých a raněných. Ofenziva na Sommě na ně nesmírně zapůsobila, neboť především ukázala, že se Britové konečně rozhodli obětovat vítězství veškeré národní zdroje. Proto došlo na německé straně v srpnu 1916 k vyhlášení takzvaného Hindenburgova programu, který si předsevzal nesmírné rozšíření zbrojní výroby a mnohem bdělejší kontrolu německé ekonomiky a společnosti, aby bylo možné vyhovět požadavkům totální války. Toto spojení autoritativního režimu, který měl neomezenou moc nad obyvatelstvem, s obrovským nárůstem vládních půjček a tiskem bankovek místo zvyšování daní z příjmu a z dividend vyvolalo vysokou inflaci. Tak byla těžce poškozena morálka národa, což bylo ono koření velmocenské strategie, kterému nebyl Ludendorff schopen porozumět ani zdaleka tak jako např. Lloyd George nebo Clemenceau.

Hindenburgův program byl problematický i dokonce jako opatření ekonomické. Vyhlášení zcela fantastických výrobních cílů – např. zdvojnásobení výroby třaskavin, ztrojnásobení výroby kulometů – hnalo německý průmysl, který se těmito požadavkům pokoušel dostát, do nejrůznějších krkolomných problémů. Vyžadoval nejenom spousty dalších dělníků, ale také masivní investice do infrastruktury novými vysokými pecemi počínaje a mosty přes Rýn konče, a ty zase vyžadovaly další pracovní síly a zdroje. Zakrátko se ukázalo, že program lze splnit pouze tehdy, navrátí-li se z fronty kvalifikovaní dělníci. Proto bylo v září 1916 z fronty uvolněno 1 200 000 mužů a dalších 1 900 000 následovalo v červenci 1917. Vzhledem ke krutým ztrátám na západní frontě a nezanedbatelným ztrátám na frontě východní mělo takové stažení vojáků za následek, že kdysi početné německé bojové rezervy byly vypjaty do krajnosti. Passchendaele znamenalo sice pro britskou armádu katastrofu, ale bylo pohromou i pro Ludendorffa, neboť zde přišel o dalších 400 000 vojáků. V prosinci 1917 se celkový počet německých vojsk držel pod hranicí 5 380 000 mužů, stejně jako tomu bylo o šest měsíců dříve.²²⁶

Poslední překážku, která stála v cestě plnění Hindenburgova programu, představovalo trvale zanedbávané zemědělství. Z německého venkova byli pro potřeby armády nebo zbrojního průmyslu odváděni muži a koně a odebíráno krmivo dokonce ještě ve větší míře, než tomu bylo ve Francii a Rusku. Tak vznikla velice nebezpečná situace, neboť Německo nemohlo (jako Francie) tyto omyly v plánování kompenzovat potravinami ze zámoří, a tak s chodkem vyrovnat. Zemědělská produkce klesala, ceny potravin prudce rostly a všude bylo slyšet nářky nad nedostatečným zásobováním potravinami. Podle přísného soudu jistého odborníka „přivedli vojenská manažeři německé ekonomiky zemi koncem roku 1918 na pokraj hladomoru nadměrnou koncentrací na zbrojní výrobu“.²²⁷ Ale počátkem roku 1917 byla tato doba ještě v nedohlednu, a byly to právě země Dohody, kdo snášel válečné břemeno daleko hůře. Rusko se propadalo do chaosu a zdálo se, že tomuto osudu zřejmě neujde ani Francie, ani Itálie. Z pohledu velmocenské strategie byly oba bloky válkou vyčerpány, ale Ústřední mocnosti měly stále ještě celkovou vojenskou převahu, takže se nesmyslné politice jeho nejvyššího velení vůči Spojeným státům v prvních měsících roku 1917 nelze příliš divit. Bylo veřejným tajemstvím, že se ještě před tímto obdobím začala americká politika přiklánět na stranu Dohody. Navzdory příležitostným rozporům kvůli námořní blokádě chovali Američané všeobecné ideologické sympatie k demokratickým systémům Dohodových států a rovněž američtí vývozci byli čím dál závislejší na západoevropských trzích. Tak začínalo být zřejmé, že Washington není vůči Německu úplně neutrální. Ale až vyhlášení neomezené ponorkové války všem obchodním lodím a vyzrazení tajné nabídky spojeneckví, kterou učinilo Německo Mexiku (v takzvaném Zimmermannově telegramu), přiměly konečně Wilsona a Kongres ke vstupu do války.²²⁸

Vstup Spojených států do války se přinejmenším v prvních dvanácti až patnácti měsících po dubnu 1917 ve vojenské rovině neprojevil, neboť armáda byla na moderní válku ještě méně připravena než armády evropské v roce 1914. Ale jejich průmyslová síla, živěná válečnými zakázkami států Dohody, které dosahovaly miliard dolarů, byla naprosto mimořádná. Celkový americký průmyslový potenciál a podíl na objemu světové výroby byly dvaapůlkrát větší než hodnoty, které vykazovala přetížená německá ekonomika. Spojené státy dokázaly spouštět na moře obchodní lodě po stovkách, což bylo v roce, kdy německé ponorky potápěly měsíčně přes

500 000 tun britských a spojeneckých plavidel, nesmírně důležité. Stavěly torpédoborce v překvapivě krátké době tří měsíců. Na světovém vývozu potravin se podílely celou jednou polovinou a potraviny mohly teď dovážet nejenom na tradiční britský trh, ale i do Francie a Itálie.

Z ekonomického hlediska vstup Spojených států do války zvrátil rovnováhu sil a více než kompenzoval současné zhroucení Ruska. Z tabulky 24 (kterou je třeba porovnat s tabulkou 22) vyplývá, že výrobní zdroje zapřažené do boje proti Ústředním mocnostem byly zcela mimořádné.

Tabulka 24: Průmyslové a technické srovnání se Spojenými státy (ale bez Ruska)

	SK/USA/Francie	Německo/Rakousko-Uhersko
Podíl v procentech na objemu světové průmyslové výroby (v roce 1913)	51,7	19,2
Spotřeba energie (v roce 1913) v milionech tun uhelného ekvivalentu	798,8	236,4
Výroba oceli (v roce 1913) v milionech tun	44,1	20,2
Celkový průmyslový potenciál (SK v roce 1900 = 100)	472,6	178,4

Protože to Spojeným státům nějaký čas trvalo, než se jejich ekonomický potenciál promítl do vojenské výkonnosti, nebyly důsledky jejich vstupu do války zpočátku nikterak výrazné. Nemohly během krátké doby v potřebném množství vyrobit vlastní tanky, polní dělostřelectvo a letectvo (a ve skutečnosti si musely tyto těžší zbraně od Francie a Británie vypůjčit), ale mohly dál chrlit lehčí střelné zbraně a další dodávky, na kterých byly Londýn, Paříž i Řím silně závislé. Rovněž převzaly od bankéřů soukromé úvěrové smlouvy na zaplacení veškerého tohoto zboží a proměnily je v mezivládní dluhy. Navíc po jisté době se americká armáda změnila v ohromnou několikamilionovou záplavu čerstvých, spolehlivých a dobře

živených vojáků a vtrhla do evropského zápasu.²²⁹ Zatímco Britové uvázli v passchendaelském bahně a ruská armáda se rozpadala, umožnily německé posily, aby Ústřední mocnosti zasadily Itálii zničující ránu u Caporetta. Ludendorff také přetáhl část svých sil z východní na západní frontu, aby podnikl závěrečný útok na slábnoucí anglo-francouzské pozice. Mimo Evropu, pravda, dosáhli Britové důležitých vítězství v bojích s Tureckem. Ale pokud by se nakonec Německu přece jen podařilo na západní frontě provést to, co se jim dařilo všude jinde v Evropě, bylo by dobytí Jeruzaléma nebo Damasku jen chabou útěchou za ztrátu Francie.

A tak vedení všech hlavních válčících států vědělo, že nadcházející operace v roce 1918 přinesou rozhodnutí o celé válce. Ačkoli muselo Německo uvolnit přes milion vojáků na obsazení své nově dobyté velké říše na východě, kterou bolševici konečně brest-litevským mírem (z března 1918) uznali, vysílal Ludendorff na západ každý měsíc až do počátku listopadu 1917 po deseti divizích. Tak byla německá válečná mašinerie koncem března 1918 připravena k úderu, nad anglo-francouzskými silami měla převahu téměř třiceti divizí a mnoho jejich jednotek bylo Bruchmüllerem a dalšími štábními důstojníky vycvičeno v nové a překvapivé taktice, spočívající v bleskovém tankovém útoku. Pokud by se jim podařilo prolomit nepřátelské linie a zamířit na Paříž nebo k Lamanšskému průlivu, zrodila by se největší vojenská událost této války. Ale rovněž rizika byla značná, neboť Ludendorff mobilizoval pro tuto jedinou ofenzivu veškeré zbývající německé zdroje. Sáhł k taktice „všechno, nebo nic“, což byl hazard nebývalých rozměrů. V pozadí scény zlověstně upadala německá ekonomika. Objem průmyslové výroby dosahoval pouhých sedmapadesáti procent úrovně z roku 1913. Zemědělství bylo ještě větší popelkou než dosud a nepříznivé počasí jeho výkonnost ještě snížilo. Další růst cen potravin vyvolal domácí nepokoje. Přetížený vozový park už nebyl schopen přepravit z východních teritorií obrovská množství surovin, jak bylo plánováno. Ze sto devadesáti dvou divizí, které Ludendorff rozmístil na západě, jich šestapadesát neslo označení „útočné“, což znamenalo nic jiného, než že obdrží lví podíl z mizejících zásob výstroje a střeliva.²³⁰ Byla to sázka do loterie a vrchní velení věřilo, že vyjde. Ale německý nápor nakonec selhal a jejich zdroje se vyčerpaly, a to právě v době, kdy byli Američané konečně schopni vysílat do Francie každý měsíc téměř 300 000 vojáků a kdy konvojový systém Dohody úplně znemožnil bezuzdnou ponorkovou válku.

Na počátku však slavil Ludendorff úspěchy, neboť porazil početně silnější britskou pátou armádu, vrazil klín mezi francouzské a britské síly a počátkem června 1918 se dalším výpadem přiblížil k Paříži asi na šedesát kilometrů. Tehdy svěřila vyděšená Dohoda Fochovi vrchní velení na západní frontě, nabírala posily z Anglie, Itálie a Středního východu – a opět (v soukromí) uvažovala o kompromisním míru. Ve skutečnosti však Němci přepjali své síly a v důsledku toho zažívali časté střídání defenzivy s ofenzivou. Například při prvních dvou těžkých útocích na britský úsek fronty vyřadili z boje 240 000 Britů a 92 000 Francouzů, ale jejich vlastní ztráty se vyšplhaly na 348 000. V červenci „Němci ztratili asi 973 000 mužů a více než 1 000 000 byl veden ve stavu nemocných. V říjnu měli na západě pouze 2 500 000 mužů a nových branců bylo zoufale málo“.²³¹ Od poloviny července 1918 získávala Dohoda převahu nejenom v počtu čerstvých posil, ale především v dělostřelectvu, tancích a letecku, a ta Fochovi umožnila, aby s armádami Britského impéria, Spojených států a Francie provedl celou řadu ofenzivních operací, takže umdlévající německé síly neměly čas vydechnout. Tehdy se také začala projevovat vojenská převaha Dohody a její větší výdrž v impozantních vítězstvích v Sýrii, Bulharsku a Itálii. Na přelomu září a října 1918 byl vyděšený Ludendorff svědkem toho, jak se celý Němci vedený blok najednou hroutí a jak vnitřní nespokojenost a revoluce ve spojení s porážkami na frontě směřují ke kapitulaci, chaosu a politickému převratu.²³² Nezhroutily se jen německé vojenské plány, ale rozpadl se celý starý evropský řád.

Ve světle strašlivých osobních obětí, utrpení a zkázy, ke kterým došlo jak v „bitevní vřavě“, tak v zázemí,²³³ a to v takovém rozsahu, že se na první světovou válku pohlíželo jako na sebevražedný úder evropské civilizaci a jejímu vlivu ve světě,²³⁴ se zdá být další statistika (tabulka 25) na toto téma projevem hrubého materialismu. Tyto údaje však dokládají předešlá tvrzení: že výhody, kterým se Ústřední mocnosti těšily, jako byly dobré vnitřní komunikační trasy, kvalitní německá armáda, obsazení a vykořisťování mnoha zemí, izolace a porážka Ruska, nemohly dlouhodobě vyvážit nevýhodu menší ekonomické síly a ještě výraznější nevýhodu danou celkově menším počtem mobilizovaných vojáků. Odrazem této nerovnováhy v živé síle bylo Ludendorffovo zoufalství z července 1918 nad úbytkem kvalitních vojenských jednotek a údiv průměrného *frontsoldata* nad skvělým vybavením jednotek Dohody byl zase důkazem nerovnováhy ve výrobě.²³⁵

Bylo by samozřejmě nesprávné tvrdit, že výsledek první světové války byl dán předem, ale důkazy zde uváděné naznačují, že celkový průběh tohoto konfliktu, tj. počáteční oboustranná patová situace, pochybný přínos italské účasti, pomalé vyčerpávání Ruska, klíčové rozhodnutí Spojených států intervenovat, a tak podpořit tlak Dohody, a konečné zhroucení Ústředních mocností souvisí těsně s ekonomickými poměry, průmyslovou výrobou a účinně mobilizovanými zdroji, dostupnými pro každou alianci v různých fázích bojů. Je jasné, že generálové museli řídit (ať už dobře nebo špatně) válečné operace, že vojáci museli sbírat osobní odvahu k útokům na nepřátelské pozice a námořníci museli vzdorovat krutostem námořní války. Svědectví však dokládají, že těmito kvalitami a vlohami byly obdařeny obě strany a žádná z nich jich neměla více. Čím se jedna strana lišila, a to především po roce 1917, byla výrazná převaha výrobních sil. A stejně jako v dřívějších vleklých koaličních válkách i v této se ukázal tento faktor jako rozhodující.

Tabulka 25: Válečné výdaje a celkové mobilizované síly v období 1914–1918²³⁶

	<i>Válečné výdaje v cenách z roku 1913 (v miliardách dolarů)</i>	<i>Celkový počet mobilizo- vaných vojáků (v milionech)</i>
Britské impérium	23,0	9,5
Francie	9,3	8,2
Rusko	5,4	13,0
Itálie	3,2	5,6
Spojené státy	17,1	3,8
Ostatní spojenci		
Dohody*	0,3	2,6
Dohoda celkem	57,7	40,7
Německo	19,9	13,25
Rakousko-Uhersko	4,7	9,0
Bulharsko, Turecko	0,1	2,85
Ústřední mocnosti celkem	24,7	25,10

* Belgie, Rumunsko, Portugalsko, Řecko, Srbsko.